

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΥΠΟ ΤΟΥ

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ Π. ΡΟΜΠΟΤΟΥ,

ΕΦΗΜΕΡΙΟΥ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣΗΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ,

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΑΥΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ,

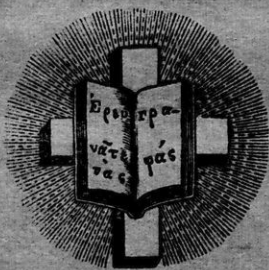
ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ

γνωμοδοτήσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
καὶ ἐγκρίσει τοῦ Υπουργοῦ πῶν Ἐκκλησιαστικῶν
καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

*Μετατυπῶνται ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1867 ἐκδόσεως,
Διαπύργου ταμελουντῶν ἱερατικῶν σχολείων.*

Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου

Παροιμ. Σολομ. Α', 1.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.

1873

**ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ
ΗΘΙΚΗ.**

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΥΠΟ ΤΟΥ

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ Π. ΡΟΜΠΟΤΟΥ,

ΕΦΗΜΕΡΙΟΥ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ,

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΑΥΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΕΝ Τῷ ΕΘΝΙΚῷ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙῳ,

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ

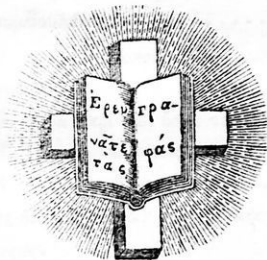
γνωμοδοτήσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
καὶ ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν
καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

Μετατυπῶνται ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1867 ἐκδόσεως,

Διατάρτη τοῦ ταμείου τῶν ἱερατικῶν σχολείων.

Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου

Παροιμ. Σολομ. Α', 1.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.

1873

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΟΥΤΟ

ΠΡΩΤΟΕΚΔΟΣΗ Τ. Π. ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

«Ἐσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ
ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν.» (Ματθ. 5, 48)

ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

	σελ.
Εἰσαγωγή.—Ὅρισμός, μέθοδος, ὠφέλεια.	
§ 1. Ὅρισμός	1
§ 2. Μέθοδος	4
§ 3. Ὁφέλεια	5
ΒΙΒΛΙΟΝ Α'. — Περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καθόλου.	
§ 4. Διαίσεις τοῦ βιβλίου τούτου	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. — Περὶ τῶν ἐξ ἀντικειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.	
§ 5. Τίνες οἱ ὅροι οὗτοι	7
§ 6. Περὶ τοῦ ἀκροῦ ἀγαθοῦ, τοῦ σκοποῦ καὶ βάσεως τοῦ ἠθικοῦ βίου	7
§ 7. Περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου	10
§ 8. Περὶ καθηκόντων, δικαιωμάτων καὶ συμβουλῶν	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'. — Περὶ τῶν ἐξ ὑποκειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.	
§ 9. Τινὰ περὶ τῶν ὄρων τούτων	16
§ 10. Περὶ συνειδήσεως	17
§ 11. Περὶ ἐλευθέρας θελήσεως	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'. — Περὶ ἠθικῶν ἔργων καὶ ἠθικῆς καταστάσεως.	
§ 12. Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου ...	23
§ 13. Περὶ καταλογισμοῦ καὶ διαφορᾶς τῶν ἠθικῶν ἔργων	23
§ 14. Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ βίου, ἥτοι περὶ ἀγαθῶν ἔργων, ἀρετῆς καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς	20
§ 15. Περὶ ἀμαρτίας καὶ πονηροῦ βίου ...	34

BIBAION B'. — *Περὶ τῶν καθ' ἕκαστον τοῦ ἠθικοῦ βίου.*

§ 16. Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου. 44

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. — *Περὶ Θεοσεβείας.*

§ 17. Περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου 46

§ 18. Περὶ πίστεως εἰς τὸν Θεόν 47

§ 19. Περὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν 54

§ 20. Περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν 56

§ 21. Περὶ ἐξωτερικῆς θεοσεβείας καὶ λα-
τρείας 60

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'. — *Περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.*

§ 22. Τινὰ περὶ τῆς ἀγάπης ταύτης κα-
θόλου 74

§ 23. Περὶ φιλανθρωπίας, ἥτοι δικαιοσύνης
καὶ φιλαδελφίας 77

§ 24. Περὶ τῆς ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ἐν
ταῖς διαφοραῖς κοινωνικαῖς σχέσεσι . . . 90

§ 25. Περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀγάπης. . 104

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'. — *Περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.*

§ 26. Συνάρεια καὶ περιεχόμενον τοῦ κεφα-
λαίου τούτου 115

§ 27. Περὶ αὐτοτιμῆς καὶ περὶ αὐτοαγάπης
καθόλου 117

§ 28. Περὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν ἀγάπης. 119

§ 29. Περὶ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀγά-
πης 122

82 ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΤΥΠΟΝ ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Σελ. 4 στίχ. 20, γρ. χριστιανισμῷ—Σελ. 40, στίχ. 6. θέλῃσιν τὴν τελείαν
μετὰ τὸ, τελειοῦται.—Σελ. 24, στίχ. 22. γρ. προέδου—Σελ. 53, στίχ. 19. γρ. κα-
τ' ἀρχάς—Σελ. 63, στίχ. 17, γρ. αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν—Σελ. 74, στίχ. 3 γρ. ἀλ-
λως—Σελ. 79, στίχ. 32. γρ. Μάνον—Σελ. 113, στίχ. 4. γρ. τα μέγιστα—Αὐτόθι.
στίχ. 13. γρ. Θεοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

ΟΡΙΣΜΟΣ, ΜΕΘΟΔΟΣ, ΩΦΕΛΕΙΑ.

§ 1. Όρισμός.

Χριστιανική Ήθική λέγεται ή περί του χριστιανικού ήθους διδασκαλία.

Έν τῷ ὀρίσμῳ τούτῳ περιλαμβάνεται ὅτι ὑπόθεσιν ἔχει ή Ήθική τὸ ήθος, ὅπερ ἐστίν ή δευτέρα φύσις τοῦ ἀνθρώπου, εἰς ἣν τείνει φύσει ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἥτις, ὅταν μορφωθῇ ὀρθῶς, εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Μορφοῦται δὲ ὀρθῶς τὸ ήθος καὶ κατορθοῖ οὕτως ὁ ἄνθρωπος τὸν ὕψιστον αὐτοῦ προορισμὸν, ἐν ᾧ καὶ ή μακαριότης αὐτοῦ, ὅταν ὑπὸ χριστιανικῶν ἀρχῶν καταρτισθῇ ή θέλησις ἡμῶν, ή πρακτική αὐτή δύναμις.

α) Τὸ ήθος, ἐξ αὐτοῦ καὶ ή Ήθική ἀπὸ Ἀριστοτέλους ἔλαβε τήν προσήγορίαν, παράγεται παρὰ τὸ ήθος καὶ εἶναι καὶ πράγματι ὡς καὶ κατὰ γράμμα ἐπέκτασις τοῦ ήθους, καθὼς τὸ συνώνυμον ἐξῆς ἐπεκτεινόμενον γίνεται φύσις. Εἶναι λοιπὸν τὸ ήθος ή δευτέρα φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ή ἀνάπτυξις εἴτε τὸ ἐνεργεῖαι τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου δι' ήθους, ἥτοι ἀσκήσεως τῆς ἐλευθέρας θελήσεως· εἶναι τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ὡς λέγει ή Γραφή. Ἀλλ' ἐπειδὴ ή θέλησις οἰκοθεν δὲν κανονίζεται ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νοῦς, ὅστις ἄγει αὐτήν καὶ διατίθεται, ὑποδεικνύων τὸν σκοπὸν, δὲν δύναται δὲ ἀπταιστίως πάντοτε νὰ ὀδηγῇ ὁ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ἐπισκοτισθεὶς νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο καὶ δὲν κατορθοῦται

ή εξομοίωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ὁ ἀληθὴς καὶ ὑψίστος σκοπὸς τοῦ βίου, ἂν μὴ φωτισθῇ ὁ νοῦς ἡμῶν ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ.

β) Ἡ θρησκεία εἶναι σύνδεσμος μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ συνδέσμῳ τούτῳ ὑφίσταται ὁ ἀληθὴς βίος τοῦ ἀνθρώπου. Θρησκευτικότης ἄρα καὶ ἠθικότης δὲν διαφέρουσιν ἀλλήλων κατ' οὐσίαν· διότι ὁ βίος ἡμῶν ἐφ' ὅσον μὲν θεωρεῖται ἀσχέτως, ὡς προῖδον μόνον τῆς ἐλευθέρως βουλῆσεως, λέγεται ἠθικός, ὅταν δὲ θεωρηθῇ ἐν τῇ συναρθείᾳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ, λέγεται θρησκευτικός, ὡς καὶ ἅπας ὁ βίος ἡμῶν δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ ὀφείλει νὰ γείνη λατρεία τοῦ Θεοῦ ἐν ἅπασιν.

Ὅτι δὲ φύσει θρησκευτικὸν ὄν ὁ ἄνθρωπος, ὡς φύσει γινῶναι Θεὸν δύναται, δῆλον τοῦτο ἄλλοθεν. Δῆλον καὶ τοῦτο ἐκείθεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ἡ ἀνανέωσις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ διαβόχεντος θρησκευτικοῦ δεσμοῦ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ὅτι πηγὰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ (Παλαιᾷ καὶ Κ. Διαθήκῃ) καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ παραδόσει (Ἀποστολικῇ τε καὶ Ἐκκλησιαστικῇ) περιεχόμενος.

γ) Διαφέρουσιν ἄρα αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαὶ τῶν φιλοσοφικῶν, ἐφ' ὧν ἐδράζεται ἡ λεγομένη φιλοσοφικὴ Ἠθική· Ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῶν διαφορῶν καὶ πρώτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἐκ τῶν πηγῶν· διότι ἡ μὲν φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ πηγὴν ἔχει τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ τὴν πείραν αὐτοῦ τὴν ἐξ ἰδίων δυνάμεων, ἡ δὲ χριστιανικὴ μετὰ τῆς πείρας ταύτης καὶ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν.

Ἵνα δὲ ἐννοήσωμεν τὰς ἄλλας διαφοράς, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀκόλουθα· ὅτι πρὸς ὁρθὸν ἠθικὸν βίον ἀπαιτοῦνται οὐ μόνον ὁρθαὶ καὶ ἐπαρκεῖς ἔννοιαι περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων πάσης ἀνθρωπίνης γνώσεως, περὶ Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ βέβαιαι καὶ καρποφόραι· διότι οὐδεὶς ἐπ' ἀβεβαίῳ οἰκοδομεῖ τὸν βίον αὐτοῦ· οὐδεὶς δὲ βεβαιούται διὰ μόνης τῆς θεωρητικῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς πρακτικῆς. Ὅταν ἀρχαὶ τινες καρποφορήσωσι, τότε πείθεται τις ἀδιστακτως περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Πρὸς δὲ τούτοις πρέπει νὰ σημειωθῶσι καὶ τὰδε, ὅτι πρὸς ἀντιπαράθεσιν πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν τὰ φιλοσοφήματα τὰ

μὴ φωτισθέντα ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, διότι οὕτω μόνον καταφαίνεται ἀριδῆλως, τί πράγματι ἡδυνήθη ὁ ἄνθρωπος ἐξ οἰκείων δυνάμεων νὰ ἐννοήσῃ καὶ πράξῃ. Καὶ λοιπὸν παρατηροῦμεν

1) Οὐ μόνον τὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ νεώτατα σαλεύονται καὶ κυμαίνονται περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ σωτηρίας· ἡ στρεβλὰ, ἡ ἀνεπαρκεὶς εἶναι αἱ περὶ Θεοῦ δόξαι. Ὅταν δὲ θεοποιηθῇ τὸ κακὸν καὶ θεωρηθῇ ὡς τι ἀναγκαῖον στοιχεῖον τοῦ κόσμου, δὲν ἐξηγεῖται τότε τὸ πῶς δύναται νὰ ἀπαλλαχθῇ τις αὐτοῦ· πῶς θὰ κατορθωθῇ ἡ ἀρετὴ καὶ αἱ εὐγενεῖς καὶ ὑψηλαὶ τάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν θέλει καταντήσῃ ἄρᾳ τις εἰς τὸ ἀποτρόπαιον συμπέρασμα, εἰς ὃ κατήντησαν πολλοὶ, ὅτι εἶναι τὸ κακοδαίμονέστατον ζῶον ὁ ἄνθρωπος; διότι ἔχει δῆθεν φαντασίαν καὶ πλάττει οὐράνια, ἐνῶ αὐτὸς μόνον ἐπίγεια πρέπει νὰ φρονῇ ὡς τι θνητόψυχον κτῆνος, καὶ νὰ ἀγῆται ὑπὸ τῶν ἀγρίων καὶ ἀλόγων παθῶν! Ἀλλὰ πόθεν ἡ φαντασία αὕτη; Ἄνευ τῆς φαντασίας ταύτης ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωθῶσι τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα; ἦτο δυνατὴ πᾶσα πρόοδος;

2) Καὶ ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μετὰ ταῦτα οὐ μόνον δὲν μετέβαλον τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς περὶ αὐτούς. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ καρπορορήσωσιν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν (αἱ ἄλλως ἐν πολλοῖς σαθραί); πόθεν ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν, ὅτε ἥδη φύσει βέπει ἐπὶ τὰ πονηρὰ ὁ ἄνθρωπος, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς ἀντιστρατεύεται ὁ νόμος τῆς σαρκός, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον σοφιστεῖται ἕκαστος καὶ προφασίζεται προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις; Ὁ βίος ἡμῶν εἶναι ἀγών· πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον χρῆζομεν θεοτεύκτου πανοπλίας· χρῆζομεν ὑπερφυῶν ὀργάνων, ἵνα στηριχθῶμεν ἐν τῷ ἀγαθῷ, καὶ γενναίως ἀθλήσωμεν, καὶ κομισώμεθα τὸν στέφανον τῆς ζωῆς!

3) Τοῦναντίον δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐκῆρυξεν ὑψηλὰς ἀληθείας περὶ Θεοῦ καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐ μόνον ἐκῆρυξε τὴν ἀγάπην καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ καρπὸς τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης βλέπομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὠραίους καὶ γενναίους. Οἱ πρῶτον λύκοι ἐγένοντο πρόβατα· οἱ ἄγγελοι τοῦ σκότους μετεβλήθησαν εἰς ἀγγέλους φωτός· με κίν-

δυνον τῆς ἰδίας ζωῆς ἐνοσχέουν ἐν καιρῷ λοιμῶν τοὺς διώκτας των, ἀπελύτρουν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας. Πᾶν ἐρ' ὃ σέμνυνεται ἡ ἡμετέρα κοινωνία, φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ὑψηλαὶ περὶ ἀνθρώπου ἔννοιαι πολιτικῶν, ποιητῶν καὶ συγγραφέων, καὶ ἠθικὰ πολιτεύματα, πάντα ταῦτα εἶναι καρποὶ ὥραιοι καὶ γενναῖοι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Κατώρθωσε δὲ πάντα ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ μέλλει νὰ κατορθώσῃ πλείονα, διότι χορηγεῖ τὴν πανοπλίαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, καὶ διὰ ταύτης ἐκπολιορκεῖ τὸν Οὐρανὸν ὁ νέος Ἰσραὴλ, ἵνα λάβῃ τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν, τὴν χάριν τὴν ζωοποιὸν καὶ σωτήριον.

Πιστεύει δὲ ἀδιστακτικῶς ὁ χριστιανὸς καὶ καρποφορεῖ ἡ πίστις του διὰ τοῦτο, διότι βλέπει τοὺς καρποὺς τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐκ τούτου συμπεραίνει ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ὀρθαί, καὶ ὅταν ἐνίοτε δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ αὐτάς. Εὕρσκει ἀνάπαυσιν τῆς συνειδήσεως ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ· διότι κατηλάγη ὁ Θεὸς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐπομένως ὁ πιστεύων εἰς Χριστὸν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ διὰ τῶν μικρῶν ἔργων του, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς προσπαθείας του. Δύναται δὲ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ νὰ κατακτῇ εἰς ἄνδρα τέλειον.

Ὡστε μόνον ἐν τῷ χριστιανισμῷ νοεῖται τὸ κατορθωτὸν τῆς ἀρετῆς καὶ ἐν αὐτῷ τὸ πρῶτον ἀγαθὸν τοῦ βίου τούτου, ἡ γαλήνη τῆς συνειδήσεως. Ἐν αὐτῷ καὶ τὸ ἕτερον ἀγαθόν, ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος.

§ 2. Μέθοδος.

Ἵνα μεθοδικῶς κατασκευασθῇ ὕλη τις, πρέπει ν' ἀναλυθῇ εἰς μέρη καὶ νὰ εὑρεθῇ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῶν μερῶν, δι' οὗ εὐρίσκονται καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐκτάσεως. Ταῦτα δὲ πάλιν ἢ εὐρύτερα ἢ στενότερα εἶναι κατὰ τὸν διδακτικὸν σκοπὸν.

Ἐνταῦθα ὕλη εἶναι ὁ ἠθικὸς βίος, ὁ ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως ἐνεργούμενος. Ἡ ἐλευτέρα θέλησις ἄγεται ὑπὸ τοῦ λόγου, ὅστις κατὰ σκοπὸν ἐνεργεῖ.

Ὁ λόγος δὲ ἡμῶν διατίθῃ τὸ αἶσθημα, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἥμετον ἐλαττήριον τῆς βουλήσεως. Ἐπομένως πρέπει νὰ δευχθῇ ὁ

σκοπὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου, ὅστις καὶ ἄκρον ἀγαθὸν καλεῖται. Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὁ ἠθικός νόμος ὁ κανονίζων τὴν θέλησιν ἡμῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, εἴτα δεικνύνται οἱ ὅροι, δι' ὧν οἰκειούται καὶ ἐνεργεῖ τὸ ἀγαθὸν ὁ ἄνθρωπος. Κατόπιν δεικνύται ἡ οἰκειώσις αὕτη ἢ δι' ἔργων καὶ ἠθικῆς καταστάσεως ἐκδηλουμένη. Ταῦτα δὲ εἶναι ἅμα ὁ καρπὸς τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας· εἶναι τὸ ἀγαθὸν κτῆμα γινόμενον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἅμα δὲ καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου χρῆζουσιν λεπτομερεστέρας τινὸς ἐξετάσεως, διὰ τοῦτο συνοπτικώτερον μὲν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ἐξετάζεται ἡ πρόοδος τοῦ ἠθικοῦ βίου καθόλου, λεπτομερέστερον δὲ ἐξετάζονται τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ ἠθικοῦ βίου, ὡς καθήκοντος καὶ ἀρετῆς καὶ ἀγαθῶν, ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ.

Δύναται δὲ ἐπ' ἄπειρον νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ὕλη τῆς ἠθικῆς καὶ μάλιστα ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ, ὅταν ἀναλογισθῇ τις ὅτι ἅπας ὁ βίος ἡμῶν περιλαμβάνεται ἐν αὐτῇ· διότι ἅπαντα ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν ὀρθῶς ὡς λογικὰ ὄντα. Ἀλλ' ἐν τῇ ἠθικῇ δεικνύται μόνον γενικώτερον τί τὸ καθήκον, καὶ παραπέμπεται ἕκαστος νὰ μάθῃ τὰ πρέποντα ὅπου δεῖ. Πρὸς δὲ τούτοις περιορίζεται ἡ ἔκτασις καὶ ἐκ τοῦ διδακτικοῦ σκοποῦ. Σχολεῖον σχολεῖον διαφέρει, καὶ καθόλου ἡ ἠθικὴ εἶναι χειραγωγία μᾶλλον καὶ οὐχὶ ἀπερμαντος περιγραφὴ πάσης περιστάσεως τοῦ βίου, ὅπερ καὶ ἄλλως ἀνέφικτον. Ὅταν τις μάθῃ τὰς κυριωτέρας ἀρχὰς τοῦ βίου, δύναται ἐκάστοτε νὰ ἐφαρμόζῃ αὐτάς, καὶ οὕτως ἀρίσται ἐλευθέρᾳ ἡ ἐνέργεια ἐκάστου καὶ μεγάλη ἐντεῦθεν ἡ ἠθικὴ ἀξία.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴν ἐκάστου μέρους χριστιανικῶς, ὑποδείκνυνται μὲν αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαί, ἀλλὰ δὲν ἀποδείκνυνται αὐταί· διότι ἡ ἠθικὴ ἔχει τὰς ἀρχὰς τῆς ὡς λήμματα ἐκ τῆς Δογματικῆς, μεθ' ἧς συναπαρτίζει τὴν περὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ θεωρίαν.

§ 5. Ὁρίεσις.

Ἀληθὲς μὲν ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι σοφία μόνον, ὡς ἔλεγον οἱ περὶ τὸν Σωκράτην, καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίσῃ τις τὸ ἀγαθόν, ἵνα

καὶ ἐργῶ ἀγαθὸς γένηται. Ἡ ἀρετὴ εἶναι πρὸ πάντων ἕξις καὶ ἀσκησις. Πρὸς δὲ τοῦτο πολλὰ τὰ ἐμποδῶν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Ἀλλ' οὐχ ἥττον πρῶτον βῆμα πρὸς ἠθικὴν πρόοδον εἶναι ἡ γνώσις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὴν ὀρθὴν δὲ γνώσιν αὐτοῦ ἐπισκοτίζει πολὺ ἡ ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἀγλὺς. Ἀνάγκη ἄρα καὶ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἵνα ἀρθῇ ἡ ἀγλὺς αὕτη πάση δυνάμει.

BIBLION A'.

Περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καθόλου.

§ 4. Διαίσεις τοῦ βιβλίου τούτου.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν τῇ περὶ μεθόδου παραγράφῳ, εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περιλαμβάνεται συνοπτικώτερον ἢ πρόοδος τοῦ ἠθικοῦ βίου. Τούτου δὲ τὰ μὲν περὶ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἠθικοῦ νόμου, συνειδήσεως καὶ ἐλευθέρως θελήσεως εἶναι οἱ ὅροι, οὕτως εἰπεῖν, δι' ὧν κατορθοῦνται ὁ ἠθικὸς βίος. Τὰ δὲ περὶ ἠθικῶν ἔργων καὶ ἠθικῆς καταστάσεως (ἀρετῆς καὶ κακίας) εἶναι ἡ ἐκδήλωσις καὶ οἱ καρποὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἔσται ὁ λόγος ἐν τοῖς τρισὶ κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν ἐξ ἀντικειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 5. Τίνες οἱ ὅροι οὗτοι.

Οἱ ἐξ ἀντικειμένου ὅροι τοῦ ἠθικοῦ βίου εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς ὃ τείνει ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐπὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἐδραζόμενος καὶ πρὸς αὐτὸ κατευθύνων τὴν θέλησιν ἡμῶν.

§ 6. Περὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, τοῦ σκοποῦ καὶ βάσεως τοῦ ἠθικοῦ βίου.

Ἄκρον ἀγαθόν καὶ πηγὴ πάντος ἀγαθοῦ εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἔνωσις δὲ μετ' αὐτοῦ δι' ἑξομοιώσεως πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς ἐντεῦθεν τελειότητος καὶ μακαριότητος εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, οὗ φύσει ὀρέγεται ἄνθρωπος. Μόνον διὰ τῆς ταιαύτης βάσεως καὶ σκοποῦ κατανοεῖται ὅτι εἶναι δυνατόν, ἀπαραίτητον, περιεκτικώτατον καὶ κατορθωτὸν τὸ ἀγαθόν. Μόνον οὕτως ὑπάρχει εἰς νόμος, διέπων τὸν βίον πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν λογικῶν ὄντων. Μετὰ δὲ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα κατανοοῦνται τὰ εἰρημένα, ὅπαν τεθῆ ἰδίως βάσις ὁ Θεὸς Σωτὴρ καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ ἔνωσις.

α) Μαρτυρία περί τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

“Ὅτι μὲν τοῦ ἀκριοῦ ἀγαθοῦ ὁρέγεται, καὶ ὁφείλει ὁρέγεσθαι, ὁ ἄνθρωπος καὶ τοῦτο ὁ ὑψηλὸς αὐτοῦ προορισμὸς, λέγει τοῦτο ῥητῶς ὁ Σωτὴρ· ἐσσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν» (Ματθ. 5, 48). Ὁ δὲ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει· «Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων» (1, 17). Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει ὁ Σωτὴρ· αὐδαίς ἐρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰμὴ δι’ ἐμοῦ» (Ἰωάν. 14, 6) καὶ χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν» (Ἰωάν. 15, 5).

Πρὸς τούτοις ὅτι φύσει τοῦ ἀκριοῦ ἀγαθοῦ ὁρέγεται ἄνθρωπος, καταφαίνεται τοῦτο ἀριθίλως ἐκ τε τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τοῦ γινῶναι Θεὸν καὶ τῆς ἀκαθέκτου καὶ ἀκορέστου διψῆς τοῦ ἀγαθοῦ, δι’ ἣν οὐδαμοῦ δύναται νὰ σταθῇ ὁ ἄνθρωπος, οὐδέποτε στέργει τὰ παρόντα, ἀλλ’ ἐπιζητεῖ ἀείποτε τὰ βελτίω. Ἐντεῦθεν αἱ ὑψηλαὶ καὶ μεγάλαι ιδέαι, αἱ εὐγενεῖς ὁρμαὶ καὶ πᾶσα πρόδοσις ἐντεῦθεν καὶ τὸ θαυμάζεσθαι καὶ παρ’ αὐτῶν τῶν ἀκολάστων τὴν ἀρετὴν ἐντεῦθεν καὶ ἡ παραχρῆ τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ τάσις πρὸς καταλλαγὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ βᾶσις αὕτη τοῦ χριστιανισμοῦ, δι’ ἣν φύσει Χριστιανὴ ἡ ψυχὴ ὑπὸ τινων ἐκλήθη.

6) “Ὅτι μόνος ὁ Θεὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

“Ὅτι δὲ καὶ μόνον ἐπὶ τῆς εἰρημένης βάσεως τοῦ ἡθικοῦ βίου καὶ ἐννοεῖται καὶ ἀπαραίτητον τὸ ἀγαθόν, δῆλον ἐκ τῶν ἀκολούθων 1) Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἄπειρος ἀγαθότης πράγματι· ὥστε δὲν εἶναι τι πλάσμα τῆς φαντασίας τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἐνωσις δὲ μετ’ αὐτοῦ καὶ ἐξομοίωσις εὐρύνει τὸ στάδιον τοῦ βίου ἐπ’ ἄπειρον, καὶ ἐντεῦθεν ἡ πηγὴ πάσης προόδου· ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐνότης τοῦ νόμου, ὅστις εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ καὶ θελημα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο καλεῖται. 2) Ὁ Θεὸς ὡς ἄπειρος ἀγάπη, ἀγαπᾷ μόνον τὸ ἀγαθόν, αἶρει δὲ τὸ κακόν· ἄρα ἰσχυρότατον ἐλατήριον τῆς θελήσεως ἡμῶν ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ καὶ καταναγκαστικόν. 3) Μάλιστα δὲ δυνατόν καὶ κατορθωτὸν τὸ ἀγαθόν, ὅταν ὁ Θεὸς Σωτὴρ τεθῇ

βάσις καὶ σκοπὸς τοῦ βίου. Διότι διὰ τούτου κατανοεῖται ἐπὶ μετ-
 λον ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου,
 ἄφου ὑποστατικῶς ἠνώθη μετ' αὐτοῦ ἡ θεότης καὶ παράδειγμα
 ὑψηλότατον ἀρετῆς ἔδωκεν ὁ ἐν Χριστῷ θεωθεὶς ἄνθρωπος. Ἡ
 ἀγάπη δὲ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀφ' ἧς ὑπὲρ τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου εἶ-
 ναι ὑψηλότατον ἐλαττήριον, ἵνα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸν νόμον
 τοῦ Θεοῦ. Ἄλλως ἀναπολόγητος εἶναι ὁ ἀμελήσας τῆς μετὰ τοῦ
 Σωτῆρος ἐνώσεως, δι' ἧς καθαρίζεται ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ δύναται
 νὰ τελειωθῇ εἰς ἄνδρα τέλειον. Δὲν δύναται πλέον νὰ προσασίζηται
 ὁ ἄνθρωπος τὸν ἀντιστρατευόμενον νόμον τῆς ἁμαρτίας· διότι, ἐὰν
 θέλῃ καὶ πιστεύῃ, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι. Ἄλλως ἅπως ἡμεῖς
 ἐκφρευόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας» (Εβρ. 2, 3) ;

γ) Πᾶσα ἄλλη βᾶσις αἷ ἐι τὸ ἀγαθόν, ἢ ἀνεπαρκής.

Τούναντίον πᾶσα ἄλλη βᾶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἀμαυροῖ αὐτὸ καὶ
 ἀντὶ προόδου καὶ βελτιώσεως ἀβελτηρίαν καὶ ὀλεθρον συνεπάγε-
 ται. Οὕτω 1) ἂν τεθῇ σκοπὸς καὶ κανὼν τοῦ βίου ἡ ἡδονή, τότε
 τίθενται κυρίως τὰ ἄγρια πάθη καὶ αἱ ἀκόλαστοι ὁρμαὶ, καὶ ἐπο-
 μένως ἥρως τῆς ἀρετῆς εἶναι ὁ τὰ μάλιστα ἀκόλαστος. 2) Ἡ ἰδιο-
 τέλεια ἐπίσης τίθεται βᾶσις, ὅταν τὸ συμφέρον θεωρηθῇ σκοπὸς
 καὶ ἐλαττήριον τοῦ βίου. Τὸ ἀληθές συμφέρον ὡς καὶ ἡ ἀληθὴς
 εὐδαιμονία εἶναι παρεπόμενα καὶ καρποὶ τῆς γενναίας ἀρετῆς. 3)
 Οὔτε δὲ τὸ κοινῇ συμφέρον δύναται νὰ τεθῇ ὑψίστος νόμος τῆς
 ἠθικῆς· διότι μόνον τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν δύναται νὰ ᾖ πη-
 γή, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπάσης τῆς ἠθικῆς· λείπουνσι πολλὰ ὑψηλότερα
 καὶ θεϊότερα καθήκοντα, οἷον λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἐνθουσιασμὸς
 ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄλλα. Ἄνευ δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων
 δὲν νοεῖται ὀρθῶς καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον, οὐδὲ καταβάλλονται τὰ
 πρῶτα θεμέλια τῆς πολιτείας, ἡ μόρφωσις τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν
 ὁργάνων τῆς πολιτείας κατὰ τινὰς αἰωνίους καὶ ἀναλλοιώτους νό-
 μους. Ἄλλως γεννᾶται ἡ πολιτικὴ ἡ λαοφθόρος τῆς ἀλληλοσφα-
 γίας, ὡς τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα συγκρουόμενα ὀλεθρον ἀντὶ ἀγα-
 θοῦ φέρουσιν.

Ἀναμνηστέον δὲ ὅτι οὔτε ἀστυνομία, οὔτε χωροφυλακὴ, οὔτε

στρατός, οὔτε ὑπάλληλοι δύνανται νὰ συγκαταθήσῃσι τὴν πολιτείαν, ἂν μὴ τὰ ὄργανα ταῦτα τοῦ νόμου καὶ πάντες οἱ πολῖται δὲν συνεκρατοῦντο καὶ ἤγοντο ὑπὸ τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς συνεκτικῆς καὶ σωστικῆς ταύτης δυνάμεως, ἣτις τὴν γένεσιν ἔχει ἐκ τῆς ἐμφύτου ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Ταύτης δὲ ἀναπτυσσομένης καὶ τελειουμένης, συναναπτύσσεται καὶ τελειοῦται καὶ τὸ αἶσθημα εἰς τὴν ἀδολον καὶ τελείαν ἀγάπην, ἐν ᾗ εἰρήνη καὶ ζωὴ καὶ πᾶν ἀγαθόν.

§ 7. Περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

Νόμος ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως λέγεται τὸ δι' οὗ ὀρίζεται ἡ θέλησις ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, εἴτε οἱ κανόνες τοῦ βίου. Κανονίζονται δὲ ὁ βίος ἡμῶν καὶ ἡ θέλησις ὑπὸ τῆς ἀληθείας εἴτε ὑπὸ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ὧν ἡ ὀρθὴ ἐννοία εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ πάσης ἀληθείας, ὡς καὶ πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ Θεός, διὰ τοῦτο καὶ θέλημα Θεοῦ καλεῖται ἐν τῇ Γραφῇ ὁ νόμος, καὶ καθ' ὅσον φέρει τὸν χαρακτῆρα τοῦτον καλεῖται ἠθικός νόμος. Τοιοῦτος δὲ ὀφείλει νὰ ᾖ καὶ ὁ κανὼν τοῦ βίου πάντων τῶν ἀνθρώπων, ὡς εἰς εἶναι ὁ Θεός καὶ πατὴρ πάντων, τὸ ἄχρον ἀγαθόν, πρὸς δὲ τείνει ὁ ἄνθρωπος, γινόμενος καὶ αὐτὸς ἀγαθός.

Ἀπεκάλυψε δὲ τὸ θέλημα αὐτοῦ ὁ Θεός εἴτε ἀμέσως ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς φύσεως καὶ συνειδήσεως καὶ Ἀποκαλύψεως, εἴτε ἐμέσως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ νομοθεσίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ διαιρεῖται ὁ νόμος εἰς φυσικόν, ἀνθρωπίνον καὶ θεῖον. Ταῦτα δὲ ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ἄλληλα ὄντα συναπαρτίζουσιν, ὡς εἴρηται, τὴν ἠθικὴν νόμον, ὅστις εἶναι ἡ ἀγραφος, ἡ γραπτὸς· ἡ φυσικὸς, ἡ θετικὸς.

α) Περὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου.

Οἱ κανόνες τοῦ βίου, οὓς ἐκ τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ ἐξάγει ἡ ἠθικὴ συνείδησις, καλοῦνται φυσικὸς νόμος. Περαιτέρω δὲ πρόοδος τούτου εἶναι καὶ ἡ ἀνθρωπίνη νομοθεσία. Ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος νόμος, καθ' ὅσον ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ συνέργεια εἶναι τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πρὸς πρόοδον ἄπταιστον τοῦ ἀνθρώ-

που τοῦ φύσει πεπερασμένου. Ὡστε κατὰ ταῦτα ταυτίζεται ὁ φυσικὸς νόμος μετὰ τοῦ ἡθικοῦ. Ἀλλ' ἐπελθούσης τῆς ἁμαρτίας, διεργάγη ὁ στενὸς οὗτος σύνδεσμος καὶ ἡ ἄδολος αὕτη πηγὴ ἐθωλώθη, καὶ διὰ τοῦτο αὐστηρῶς διακρίνεται νῦν ὁ φυσικὸς νόμος καὶ οὐδαμῶς δύναται νὰ ταυτισθῇ καθ' ὁλοκληρίαν μετὰ τοῦ ἡθικοῦ, περιορισθεὶς εἰς στενώτατα ὅρια. Ἦσαν δὲ ἀνέκαθεν παρ' ἅπασιν κοινὸς νόμος ταῦτα· Θεὸν σέβασθαι, γονεῖς τιμᾶν, ὃ σὺ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιῆσαι, καὶ εἴ τι ἕτερον. Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἔθνη μὲν ἀποδεικνύουσι τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, ἐτέρωθεν δὲ καὶ τὸν εἰς ἄκρον περιορισμὸν αὐτοῦ. Ὡστε κακῶς ἔθεντό τινες μόνον νόμον ἡθικὸν τὸν φυσικόν· διότι ἐκ θαλερᾶς πηγῆς καθαρὰ νάματα οὐδέποτε ἐκπηγάζουσιν.

6) Περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου.

Οὔτε εἰς ὀλίγους καὶ αὐτοσχεδίους κανόνας τοῦ βίου δύναται νὰ ἀρκεσθῇ ὁ ἄνθρωπος, ὡς προοδευτικὸς καὶ ὀφείλων ἐν πᾶσι νὰ πράττῃ τὸ πρέπον, οὔτε παντὸς τὸ νομοθετεῖν καὶ ἐποπτεῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνέσεως ὑπερβαλλούσης, καὶ παιδείας οὐ τῆς τυχεύουσας, καὶ πείρας μακρᾶς καὶ ἀκεραιότητος χαρακτῆρος καὶ ἰσχυρᾶς θελήσεως δέονται ὁ νομοθέτης καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν οἱ σοφοὶ τῶν ἐθνῶν ἐξήνεγκον τὰ ἀξιώματα τοῦ βίου καὶ ἔθεντο νόμους τῆς πολιτείας κατ' ἀρχάς μὲν ὑπὸ τὴν ὁπωσοῦν στερρόαν μορφήν τῶν παροιμιῶν καὶ γνωμῶν (καὶ τοῦτο εἶναι ὁ ἄγραφος νόμος), ὕστερον δὲ ὑπὸ τὴν στερρότεραν μορφήν τοῦ γραπτοῦ νόμου, καὶ οὕτως ἀπὸ φυσικοῦ ἐγένετο θετικὸς ὁ νόμος.

Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν ὀφείλομεν λατρεύειν Θεῷ, καὶ ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦσι πάντοτε οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο καὶ τότε μόνον ἰσχύουσιν οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συναπαρτιζοῦσι τὸν ἡθικὸν νόμον, ὅταν συμφωνῶσι μὲ τὸν θεῖον νόμον. Ἀντιβαίνει δὲ εἰς τὸν θεῖον νόμον ὁ ἀνθρώπινος οὐ μόνον ὅταν δι' αὐτοῦ αἴρωνται ῥηταὶ καὶ ἀμετάβλητοι ἐντολαί, ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶναι ἄδικος κατὰ τε ὕλην καὶ εἶδος. Καὶ καθ' ὕλην μὲν ἵνα ἄδικος, ὅταν δι' αὐτοῦ αἴρωνται οἱ ἀναλλοίωτοι καὶ αἰώνιοι νόμοι τῆς τάξεως, τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναρχί-

μετα δικαιώματα τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας καὶ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐνετέλλοντο μὲν τὸ πείθεσθαι τοῖς ἡγουμένοις καὶ ὑποτάσσεσθαι ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὡς θεῖα διαταγῇ (Εβρ. 13, 17. Ρωμ. 13, 1. 2.), ἀλλ' ὅμως, ὅτε τὸ Συνέδριον τῶν Ἰουδαίων ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ἀντέβαινε δηλ. εἰς τὴν θεῖαν ἐντολὴν καὶ ἐδέσμευε τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, εἶπον διὰ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου· ἀπειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5, 29). Ἄδικοι καὶ ὕλην καὶ οἱ μὴ ἀρμόζοντες εἰς τὴν ἡλικίαν, τὸ φύλον, τὴν δύναμιν καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατ' εἶδος δὲ ἄδικοι εἶναι οἱ νόμοι καὶ ἄκυροι, ὅταν μὴ ὑπὸ τῆς προσηκούσης ἐξουσίας θεῶσι καὶ προσηκόντως κηρυχθῶσιν.

Οἱ πλείστοι δὲ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων εἶναι φύσει εὐμετάβλητοι. Ἀλλ' ὡς οὐ παντὸς τὸ τιθεῖναι νόμους, οὕτως οὐ παντὸς καὶ τὸ καταργεῖν αὐτούς. Καὶ ἐρ' ὅσον μὲν ἰσχύει νόμος τις, ὀφείλει ἕκαστος ὑπακοῇ, καὶ μόνον δικαίωμα ἔχει νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβολῆς ἢ καταργήσεως.

Δύο δὲ εἶναι αἱ ἐξουσίαι, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ Πολιτικὴ, ἔχουσαι ἴδιον σκοπὸν ἐνούμενον ἐν τῷ καθολικῷ σκοπῷ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἀρμονίᾳ συνεργαζόμεναι καὶ συντελοῦσαι. Ἀμφοτέραι δὲ ἐξουσίαι ἀπὸ Θεοῦ διὰ τοῦ λαοῦ.

γ) Περὶ τοῦ θείου νόμου.

Ὁ θεῖος νόμος πρὸς τοῦτο δέδοται, ἵνα κηρύττων τὰς κυριωτέρας ἀρχὰς τοῦ βίου κανονίζῃ τὰ φρονήματα καὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτοῦ ἀρχαῖς ὁ κανὼν πάσης ἄλλης νομοθεσίας, ἧς ἔργον αἱ λεπτομέρειαι. Πρὸς ὁρθοτέραν δὲ τοῦ θείου νόμου ἐννοιοῦν σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα.

1) Τὰ κεφάλαια τοῦ ἠθικοῦ νόμου περιέχονται ἐν τῷ δεκαλόγῳ, οὗτινος περαιτέρω ἀνάπτυξις εἶναι ἡ Πεντάτευχος, ἥτοι ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, καὶ ὃν πνευματικῶς ἡρμήνευσαν οἱ Προφῆται· διὸ καὶ λέγει ὁ Σωτὴρ, ἀφοῦ συνεκεφαλაίωσε τὰς δέκα ἐντολάς εἰς τὰς δύο πρώτας καὶ μεγάλας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· εἰν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ Νόμος

καὶ οἱ Προφῆται κρέμονται» (Ματ. 22, 40). Πνευματικῶς δὲ ἡρμήνευσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, ἰδίως δὲ ἡρμήνευσεν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίᾳ (παρὰ Ματθ. ἐν κεφαλ. 5—7), καὶ ἀλλαγῶν τῶν Εὐαγγελίων πολλαχῶς. Ἀξιοσημείωτοι δὲ καὶ αἱ παραβολαί. Μάλιστα δὲ ἡρμήνευσεν τὸν Νόμον, πληρώσας αὐτὸν ἔργῳ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Τὸν βίον αὐτοῦ, τὴν τελειοτάτην ταύτην ἁρμονίαν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑψίστον παράδειγμα τοῦ ἡθικοῦ βίου, ἔθετο ὑπόδειγμα πᾶσι τοῖς ἐθέλουσιν ἀκολουθεῖν αὐτῷ· αὐτὸς ὑπόδειγμα ἔδωκε ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐποίησα ὑμῖν καὶ ὑμεῖς ποιῆτε (Ἰωάν. 13, 15). «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πραῖός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ» (Ματθ. 11, 29). Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου μανθάνομεν, εἰς οἷον ὕψος δύναται νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀναπολόγητος μένει ὁ μὴ θέλων τὴν ἰδίαν διόρθωσιν. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου ἐννοοῦμεν καὶ πολλὰ παραγγέλματα τοῦ Σωτῆρος. Οὕτως, ἐνῶ παρῆναι στρέφειν καὶ τὴν ἄλλην σιαγὸνα τῷ ῥαπίσαντι ἐπὶ τὴν μίαν, αὐτὸς ῥαπισθεὶς δὲν ἔστρεψε καὶ τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἐνουθέτησε μόνον τὸν ῥαπίσαντα. «Ὡστε τὸ παραγγέλημα ἐκεῖνο σημαίνει κατὰ πνεῦμα· δότε τόπον τῇ ὀργῇ· Ἄμην νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ ἀγαθῷ νίκα τὸ κακόν», ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος (Ῥωμ. 12, 21).

Καὶ ὁ μὲν ἡθικὸς νόμος ἐν τῷ μωσαϊκῷ Νόμῳ οὕτως ἐπληρώθη, καὶ ἐγένετο εὐαγγελικὸς. Ὁ δὲ τελετουργικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς κατηργήθησαν· διότι ὁ μὲν ἦν παιδαγωγὸς εἰς Χριστὸν, καὶ ἐπληρώθη ἐν αὐτῷ, καὶ πληροῦται ὑφ' ἡμῶν διὰ τῆς πίστεως εἰς Χριστόν. Ὁ δὲ πολιτικὸς κατηργήθη, διότι ἀπέβλεπε μόνον εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας καὶ τὴν τότε ῥύθμισιν τῆς πολιτείας αὐτῶν. Περιλαμβάνονται δὲ ἐν τῷ ἡθικῷ νόμῳ οἱ αἰώνιοι νόμοι καὶ αἱ βάσεις τῆς πολιτείας.

2) Κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Θεοῦ νόμου βάσεις παντὸς τοῦ ἡθικοῦ βίου εἶναι ὁ Θεός. Ἡ δὲ πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσις εἶναι ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς καὶ τὸ ἄχρον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ δέκα ἐντολαὶ ἄρχονται ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν.

Κατορθοῦται δὲ ἡ ἀνανέωσις τοῦ θρησκευτικοῦ συνδέσμου μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ πίστει, πρὸς αὐτὸν τῇ ζωῇ, ἥτοι ἐν τῇ πίστει τῇ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Γαλ. 5, 6).

Ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεὸν περιέχεται καὶ ἡ ἀγάπη τῆς εἰκόνας αὐτοῦ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μάλιστα τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις κατ' ἐξοχὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων λογικῶν καὶ πνευματικῶν ὄντων.

Πᾶσα γνῶσις ἀληθὴς εἶναι θεογνωσία· διότι τὸν Θεὸν καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ ἐν τῷ κατόπτρῳ τῆς θείας δόξης, ἐν τῷ κόσμῳ, γινώσκουμεν. Πᾶσα πρᾶξις ὀρθή, ἥτις ἐφαρμογὴ τῆς ἀληθείας εἶναι, εἶναι θεοσέβεια.

Ἐν πᾶσιν ἄρα ὀφείλομεν λατρεύειν Θεῷ. Ὀφείλομεν λατρεύειν Θεῷ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Καὶ ἐν πνεύματι μὲν λατρεύομεν, ὅταν κατὰ πνεῦμα ἐρμηνεύωμεν τὸν νόμον, μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὸ νεκρὸν γράμμα. Ἐν ἀληθείᾳ δὲ, ὅταν ἐξ ἀδόλου ἀγάπης καὶ μὴ ἐξ ἰδιοτελείας καὶ πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

Κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐρμηνείαν τοῦ θείου νόμου πᾶσα προσκόλλησις ὅλης τῆς ψυχῆς ἡμῶν (τοῦτο δὲ εἶναι ἡ λατρεία) εἰς τὰ κτίσματα εἶναι εἰδωλολατρεία. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ ῥητῶς τὴν πλεονεξίαν εἰδωλολατρείαν (Κολασ. 3, 5), ὡς ἡ κοιλιοδορυαία λατρεία τοῦ Μαμμωνᾶ λέγεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 6, 23).

Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἐπαγγέλλεται ὁ θεῖος νόμος τοῖς πιστεύουσιν ὑπερφυᾶ δύναμιν. Πρὸς καθαρισμόν δὲ τῆς καρδίας ἡμῶν, ἵνα κατορθώσωμεν τὴν ἀγάπην, δεικνύται ἡ ἀληθὴς ὁδός, ὁ σταυρὸς τῆς αὐταπαρνήσεως διὰ μετανόας καὶ ὑπομονῆς. Προσκαλούμεθα νὰ ἄρωμεν τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου καὶ μιμηθῶμεν αὐτόν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς ταύτας κατορθοῦται νὰ γείνη ὁ νόμος γραπτός ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ ἀπὸ δούλων νὰ γείνωμεν ἐλεύθεροι καὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ καλῶμεν Πατέρα τὸν Θεὸν καὶ λέγωμεν· «οὐ φοβοῦμαι τὸν Θεὸν ἀλλ' ἀγαπῶ αὐτόν». Ἐπὶ τοιού-

των δὲ ἀρχῶν δύναται νὰ καταρτισθῇ καὶ πᾶσα πολιτεία καὶ νὰ γένηται πολιτεία Θεοῦ, καὶ ἡ γῆ νὰ μεταβληθῇ εἰς Παράδεισον.

§ 8. *Περὶ καθήκοντων, δικαιωμάτων καὶ συμβουλῶν.*

Καθήκοντα λέγονται αὐτὰ ταῦτα τὰ παραγγέλματα τοῦ ἡθικοῦ νόμου. Καλοῦνται δὲ οὕτω, διότι ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ὥς τι πρέπον καὶ ἀπαραίτητον, ὅπερ ἐλευθέρως ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἐν τῇ συναισθήσει δὲ ταύτῃ τοῦ καθήκοντος ἐγκρίνεται καὶ ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πρῶτον αὐτοῦ καθήκον ἡ συναίσθησις αὕτη, καὶ ὅτι ὅλος ὁ βίος αὐτοῦ εἶναι καθήκον. Προέρχεται δὲ ἡ συναίσθησις αὕτη ἐκ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ κυρίως δὲν εἶναι ἄλλο τι καὶ αὐτὸ, ἢ ἡ ἔμφυτος ἔννοια τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ἡ συναίσθησις τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἰσχυρότατα ἐλατήρια τῆς θελήσεως.

Ὅπου δὲ καθήκον, ἐκεῖ καὶ δικαίωμα, διότι τὸ δικαίωμα εἶναι τὸ καθήκον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ θεμιτοῦ, τοῦ ἐξεστί μοι τοῦτο. Ἐπειδὴ ὀφείλω νὰ ζῶ, ἔχω καὶ δικαίωμα εἰς τοῦτο, καὶ οἱ ἄλλοι ὀφείλουσι νὰ μὴ παραβιάξωσι τὸ δικαίωμά μου τοῦτο. Ἐχων τὸ καθήκον τοῦ διδάσκειν, ἔχω ἅμα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Εἶναι ἐν συντόμῳ τὰ παραγγέλματα τοῦ δικαίου, ἅπερ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν εἶναι καθήκοντα. Τὰ δικαιώματα εἶναι ἢ φυσικὰ καὶ ἀναφαίρετα, ἢ ἐπίκτητα καὶ αἰρόμενα. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί καὶ τὰ δικαιώματα συναποτελοῦσι τὸν ἡθικὸν νόμον, καὶ διὰ τί ὁ ἄδικος νόμος ἀποκλείεται τοῦ ἡθικοῦ νόμου. Πηγὴ δὲ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων εἶναι ὁ Δημιουργός, ὁ θέμενος τοιοῦτους νόμους καὶ δούς τοιαῦτα καθήκοντα.

Συμβουλαὶ δὲ λέγονται αἱ μὴ ὑποχρεωτικαὶ τοῖς πᾶσιν ἐντολαὶ τοῦ θείου νόμου, αἱ ἐντολαὶ τῆς τελειότητος, ἣν οὐ πάντες χωροῦσιν ἐνταῦθα.

α) Περὶ διαίρεσεως καὶ συμπτώσεως τῶν καθήκοντων.

Τὰ καθήκοντα κατὰ διαφόρους ἐπόψεις διαιροῦνται, εἰς ἀβόλυτα καὶ σχετικὰ, εἰς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ ἑμᾶς

αυτοὺς, εἰς τὰ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀγάπης. Ἐπὶ δὲ συμπτώσεως αὐτῶν προκρίνονται τὰ ἀπόλυτα, τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τοῦ δικαίου· διότι αἰρομένων τῶν δικαιωμάτων συναίρεται ἡ πρώτη βάσις τῆς ἀγάπης, ἥτις τὸ ποιεῖν τὸ ἀγαθὸν ὑπαγορεύει· ἐπικρατοῦντος δὲ καθήκοντος τινος, αἴρεται ἡ ὀφειλὴ τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σύμπτωση καὶ σύγκρουσις τῶν καθήκοντων προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς ἡμετέρας πρὸς ὀρθὴν διαγνώσιν καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας ῥαθυμίας, διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἐπιμεληθῶμεν τῆς ὀρθῆς διαγνώσεως, ἵνα γινώσκωμεν ἐκάστοτε τὸν οἰκτεῖον τόπον καὶ χρόνον ἐκάστου καθήκοντος καὶ τὴν ἀξίαν. Ὡστε δὲν εἶναι δύσκολον τότε νὰ λυθῇ τὸ πολύκροτον ζήτημα ἐκεῖνο· ἐν ἀνάγκῃ τίμη χρὴ βοήθειν· Βοήθησον κατὰ πρῶτον, ὑπὲρ οὗ πλείονες λόγοι, ἄλλως τῷ τυχόντι.

6) Περὶ συμβουλῶν.

Ναὶ μὲν ἐκλήθημεν πάντες πρὸς τελειότητα, ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς οὐ χωροῦσι πάντες αὐτήν· ἡ ἀρετὴ ἐνταῦθα εἶναι προσπάθεια καὶ ὁ προσπαθῆσας δύναται σωθῆναι, ἀλλὰ δὲν εἶναι τέλειος διὰ τοῦτο. Ἄλλο σωτηρία καὶ ἄλλο τελειότης. Διὰ τοῦτο παρὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ τηροῦντος μὲν τὰς ἐντολάς, ἀλλὰ θέλοντος τελειότητα, ἀπήτησεν ὁ Σωτὴρ πώλησιν ὑπαρχόντων (Ματθ. 19, 16—21). Τοιαῦτα δὲ τελειότητος ἐντολαὶ ἀριθμοῦνται συνήθως τρεῖς, ἡ αὐτοπροαίρετος πτωχεία, ἡ παρθενία καὶ ἡ τελεία ὑπακοή, αἱ ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ ἰδίως πληροῦμεναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν ἐξ ὑποκειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 9. *Tunc* περὶ τῶν ὄρων τούτων.

Ἵνα γείνη τὸ ἀγαθὸν κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ οὗτος τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, τὸν ἐνωτικὸν τοῦτον δεσμόν, καὶ νὰ δύνηται νὰ οἰκiewθῇ αὐτὸ ἔργῳ. Καὶ ὄντως καὶ τοὺς δύο τούτους ὄρους κέκτηται ὁ ἄνθρωπος, καὶ δύναται νὰ γείνη ἀγαθός, ἔχων τὴν ἠθικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν.

§ 10. Περὶ συνειδήσεως.

Συνειδήσις ἐν τῇ ἠθικῇ σημασίᾳ λέγεται ὁ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς νόμος, ὁ πρὸ μὲν τῆς πράξεως ὑπαγορεύων τὸ ἀγαθὸν ἢ ἀπαγορεύων τὸ κακὸν, μετὰ δὲ τὴν πράξιν ἐπιδοκιμάζων ἢ ἀποδοκιμάζων τὸ πραχθέν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην διαιρεῖται εἰς προηγουμένην καὶ ἐπομένην. Εἶναι δὲ ἡ ἠθικὴ συνειδήσις οὐδὲν ἕτερον, ἢ αὐτὴ ἡ αὐτοσυνειδήσις ἡμῶν ἐν τῇ συναφείᾳ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Εἶναι αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν. Εἶναι ὁ κριτὴς καὶ νομοθέτης, ἡ φρόνησις ἡ ἐφαρμοζούσα τὸν νόμον, ἡ καὶ συμπληροῦσα καὶ νομοθετοῦσα. Τὸ προτρεπτικὸν δὲ καὶ ἀποτρεπτικὸν τῆς συνειδήσεως, ἡ χαρὰ καὶ τύψις αὐτῆς, προέρχονται ἐκ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ἡμῖν ἐμφύτου καὶ τῆς συναισθήσεως, ἐξ ἧς ἐλαύνεται ἡ θέλησις καὶ πηγάζει κατὰ πρῶτον ἡ ἀνάγκη τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὡς εἴρηται. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ ἄλλος ὅτι, ἂν καὶ φωτίζεται ἡ συνειδήσις ἡμῶν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλ' οὐχ ἥττον οὐ μόνον ἐφαρμόζεται ὑπ' αὐτῆς καὶ συμπληροῦται, ἀλλὰ πρῶτη πηγὴ αὐτοῦ εἶναι καὶ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς μετὰ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου ἀγαθοῦ, οὗτινος ἀντιλαμβάνεται καὶ οἰκειοῦται τὸ πνεῦμα.

Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ παντὸς νόμου ὁ Θεός, καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ἔχει συνειδήσιν κυρίως, διὰ τοῦτο καὶ φωνὴ Θεοῦ καλεῖται πολλάκις ἡ συνειδήσις, καὶ εἶναι ὄντως τοιαύτη, καὶ ἄγγελος φύλαξ τῆς ψυχῆς εἶναι. Ἐντεῦθεν δὲ κατανοοῦμεν, διὰ τί ἡ μὲν προτροπὴ καὶ ἀποτροπὴ τῆς συνειδήσεως εἶναι καταναγκαστικώταται, ἡ δὲ χαρὰ ἀνεκλάλητος, ἡ δὲ τύψις δριμυτάτη καὶ ἀδυσώπητος. Κατανοοῦμεν καὶ τοῦτο, ὅτι ὅσῳ φωτεινότερα καὶ ζωηρότερα ἡ ἐν ἡμῖν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, τοσούτῳ δραστηκώτερα καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ οὕτω κατορθοῦνται ἡ εὐσυνειδήσις. Τούναντίον δὲ, ὅσῳ ἐπισκοτίζεται ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ δι' ἀγνοίας, δεισιδαιμονίων, κακῆς ἀγωγῆς καὶ ἐξέσων κακῶν καὶ πολυχρονίων, τοσούτῳ μᾶλλον ἀμβλύνεται καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ καταλαμβάνει τὸν τρόπον αὐτῆς ἡ ἀσυνει-

δησία, εἴτε ὡς πλατεῖα συνειδήσεις (ἴση τῇ ἀδιαφορίᾳ), εἴτε ὡς στενὴ (ὡς δεισιδαιμονία καὶ πρόληψις).

α) Ὑπαρξίς τῆς συνειδήσεως καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν.

Ὅτι δὲ καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἔχει τὴν ἐμφυτον ἐκείνην δύναμιν τῆς συνειδήσεως ὁ ἄνθρωπος, δῆλον τοῦτο ἐκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῆς πείρας. Καὶ ἡ μὲν Γραφή λέγει καὶ περὶ τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν· «Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσὶ νόμος» οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μετὰξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, ἢ καὶ ἀπολογουμένων» (Ῥωμ. 2, 14—15). Ἐκ δὲ πείρας γινώσκουμεν, ὅτι καὶ αὐτῶν τῶν πεπωρωμένων κακούργων ἐγείρεται δεινὴ ἢ φωνὴ τῆς συνειδήσεως. Καὶ μὲν ἐπισκοπίζεται ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας πολλάκις ἡ συνειδήσις καὶ δικαιωνοῦνται τὰ ἀθεμιτώτατα καὶ μυσσώτατα παρ' ὅλοις λαοῖς καὶ ἔθνεσιν, ἀλλ' ἅμα ἐπιλαμπάσκει ἀκτίνος τινος τοῦ ὁσίου καὶ δικαίου, ἐγείρεται καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος καὶ παρ' αὐτοῖς.

β) Περὶ τῆς προηγουμένης καὶ ἐπομένης συνειδήσεως.

Ἡ διαίρεσις αὕτη ἔχει τὸν λόγον τῆς ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως, ἥτις καὶ προηγείται τῶν πράξεων καὶ ἔπεται. Καὶ ἡ μὲν προηγουμένη συνειδήσις παρίσταται ὡς τις ἄρχων καὶ νομοθέτης, ἡ δὲ ἐπομένη ὡς δικαστήριον. Ὅταν δὲ νομοθετῇ, μόνον εἰς τὰ γενικώτατα καὶ κυριώτατα ἀφ' ἑαυτῆς νομοθετεῖ, ἄλλως ἐφαρμόζει τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐρμηνεύει. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὑπόκειται εἰς πλάνην διὰ τὴν ἁμαρτίαν.

Ἡ δὲ ἐπομένη συνειδήσις ἐλέγχει τὰς πράξεις ἡμῶν, ἢ ἐπιδοκιμάζουσα, ἢ ἀποδοκιμάζουσα τὸ πραχθέν κατὰ τὸν νόμον, τὴν προαίρεσιν καὶ τὰς περιστάσεις, ἐξ ὧν συναπαρτίζεται ὁ καταλογισμὸς τῶν ἠθικῶν ἔργων, περὶ οὗ ἔσται λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις. Ὅρθως δ' ἐπεκλήθη δικαστήριον ἡ ἐπομένη συνειδήσις, διότι καὶ κατηγορία λαμβάνει χώραν, καὶ ἀπολογία καὶ μάρτυρες, καὶ ἀπόφασις, ὡς λαμπρῶς περιγράφει ὁ Ἀπόστολος (Ῥωμ. 2, 14—15, ὅρα ἄνωτέρω). Ὅταν δὲ ἀμφιβάλλῃ ἡ συνειδήσις,

ἀναβάλλει μὲν τὴν ἀπόφασιν, ἀλλ' οὐδέποτε διὰ παντός. Πολ-
λάκις δὲ διορθοῖ τὰ ἡμαρτημένα τῆς προηγουμένης συνειδήσεως·
σημείον ταῦτα, ὅτι ἐστὶ τις ἀδέκαστος κριτής!

Οὐδὲν δὲ τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγαθῶν τιμιώτερον τῆς συνε-
δήσεως ἀγαθῶν ἔργων αὕτη θυμηδιὰν Παραδείσου ἐνστάζει τῇ
ψυχῇ, εἰς ἀνάκτορα περιφανέστατα καὶ μεγαλοπρεπέστατα τὴν
πενυχτὴν καλύβην μεταβάλλουσα. Τούναντίον δὲ ἡ τύψις τοῦ συ-
νειδότος εἶναι τις σκώλης ἀκοίμητος καὶ ἄδης. Παραδείγματα
τῆς φοβερᾶς ταύτης καταδίκης ἔχομεν πολλά ἐν τῇ Γραφῇ ἀπὸ
Καὶν μέχρις Ἰούδα. Καὶ αἱ μυθολογούμεναι δὲ Ἑριννύες, αἱ εἰς
αὐτοκτονίαν ἐλαύνουσαι καὶ πέραν τοῦ τάφου καταδιώκουσαι,
οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ μαρτυρία τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως πα-
ρ' Ἑλλήσι. Δεινὰ δὲ καὶ αἱ Ἑριννύες τοῦ μητράλιου Νέρωνος, ὡς
ἱστορεῖ ὁ Σουετώνιος.

γ) Περὶ εὐσυνειδήσιας.

Ἀρεταὶ τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ὁρθότης, ἡ βεβαιότης καὶ τὸ
νηφάλιον· τούναντίον δὲ στρεβλὴ, ἀμφίβολος καὶ νεκρὰ λέγεται.

Καὶ 1) ὁρθὴ μὲν λέγεται ἡ συνείδησις, ὅταν ὁρθῶς ἐρμηνεύῃ
καὶ ἐφαρμόζῃ τὸν νόμον· τούναντίον δὲ, στρεβλὴ. Αἷτια δὲ τοῦ
παραλογισμοῦ τούτου τῆς συνειδήσεως εἶναι κακὴ ἀγωγή περὶ τὴν
θησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν, ὁμιλίαι κακαὶ, ὀκνηρία περὶ τὴν μόρ-
ωσιν τῆς συνειδήσεως. Εἰς δεινὸν δὲ περιπίπτει λαβύρινθος ὁ
ἔχων στρεβλὴν συνείδησιν· διότι καὶ ἔχων αὐτὴν ἀμαρτάνει, καὶ
μὴ ὑπέικων αὐτῇ ἀμαρτάνει· διότι ὀφείλει τις νὰ ὑπακούῃ εἰς
τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως.

Εἶδη δὲ τῆς στρεβλῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ πλατεῖα καὶ στενὴ
συνείδησις. Καὶ πλατεῖα μὲν εἶναι ἡ συνείδησις ἐκείνου, ὅστις καὶ
τὰ κυριώτατα καθήκοντα ἀδιάφορα θεωρεῖ· ἐστὶ δὲ καχεξία τοῦ
ἐν ἡμῖν ζωπύρου τοῦ ἀγαθοῦ, ἐκ μεγάλης ἀκολασίας προερχο-
μένη. Στενὴ δὲ λέγεται ἡ συνείδησις ἐκείνου, ὅστις ἐπινόει καθή-
κοντα ὅπου δὲν εἶναι, καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε φοβεῖται μὴ
προσκρούσῃ εἰς τι καθήκον. Διὰ τοῦτο καὶ περιδεὲς συνείδησις κα-
λεῖται, διὰ δεισιδαιμονίας καὶ ἀσταςίας ἐκδηλουμένη. Αἷτια δὲ
τῆς τοιαύτης καχεξίας εἶναι πολλάκις μὲν ἡ ἰδιοσυγκρασία ἡ

ψοφοδεής, πολλάκις δὲ ἀσθένεια τῆς κρίσεως, ὁμιλίας κακαὶ καὶ οἷσις. Κατὰ τούτων δὲ πρὸς τοῖς ἱατρικοῖς ὀνησιμώτατα φάρμακα τὰ ἐξῆς· ἀσκήσις ἐν τῇ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀποφυγὴ βιβλίων δεισιδαιμονικῶν, ἀποφυγὴ τῆς πολλῆς ἐξετάσεως περὶ τὰ προσκόπτει ἡ συνειδήσις, καὶ πρὸ πάντων μάλιστα ἀποφυγὴ τῆς ἀργίας, ἥτις μήτηρ πάσης κακίας.

2) Βεβαιία δὲ λέγεται ἡ συνειδήσις, ὅταν ἐπὶ ἀναντιρρήτων βάσεων ὀρίζῃ τὸ πρακτέον· ἄλλως λέγεται ἀμφίβολος. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἀμφισβᾷλει περὶ τῶν κυριωτάτων καὶ ῥητῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν λεπτομερειῶν αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τούτοις μόνον δύναται τις νὰ ἀμφισβᾷλει περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἰσχύουσιν οἱ ἐξῆς κανόνες. Ἀνάβαλε τὸ ἔργον, εἰ δυνατόν· ἄλλως πράττε τὸ πιθανώτερον, ὅταν μηδεὶς κίνδυνος ὑπάρχῃ βλάβης, καὶ ὅταν ἔχῃς καὶ κῦρος ἄλλου. Ἐπὶ ἐλαχίστου βαθμοῦ πιθανότητος, ἂν μὲν πρόκειται περὶ παραδοχῆς γνώμης τινὸς, τότε δύνασαι νὰ ἀποδεχθῇς αὐτήν, ἂν ὅμως πρόκειται περὶ ἔργων (ἐξωτερικῶν), ἀπέχεου.

3) Ἡ νήφουσα συνειδήσις εἶναι αὐτὸ τὸ πρόσχε σεαυτῷ εἶναι τὸ ἐν ἡμῖν φῶς (Λουκ. 11, 34)· εἶναι ὁ ἄγγελος φύλαξ καὶ τὸ πρῶτιστον τοῦ ἀνθρώπου καθήκον, ὡς μέγιστον κακὸν ἡ νεκρὰ συνειδήσις.

§ 11. Περὶ ἐλευθέρας θελήσεως.

Ἡ πρακτικὴ δύναμις τῶν λογικῶν ὄντων λέγεται ἐλευθέρα θέλησις. Εἶναι δὲ ἡ θέλησις ἡμῶν ἐν τῇ συναφείᾳ μετὰ τοῦ λόγου· εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη τοῦ αἰρεῖσθαι τὸ πρακτέον καὶ ὀρίζειν τὴν ἡμετέραν ἐνέργειαν ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσιν ἡμῶν πρὸς τὰ ὄντα· εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη, δι' ἧς ἀπαλλάττεται ὁ ἄνθρωπος τῶν νόμων τῆς ἀνάγκης, ἵνα ἐν συνειδήσει, σκοπίμως καὶ αὐτοπροαιρέτως ἐνεργῇ. Δι' ἀτκήσεως δὲ, εἴτε ἐξωὺς, κρατύνεται ἡ θέλησις ἡμῶν, καὶ ἐντεθεὶν προέρχεται ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, εἴτε ἀγαθός, εἴτε κακός.

Ἐντεθεὶν δὲ καὶ ὄχλον ὅτι ὅπου ἐλευθερία, ἐκεῖ καὶ εὐθύνη

καὶ ἀξία· ὅπου δὲ ἀνάγκη καὶ κωλύματα, ἐκεῖ οὐδεμία εὐθύνη, ἢ ἐλαχίστη. Δῆλον καὶ τοῦτο ὅτι, ἂν καὶ διατίθεται ἡ θέλησις ἡμῶν, ὅτε μὲν ὑπὸ τῶν φυσικῶν ὁρμῶν, ὅτε δὲ ὑπὸ τοῦ λόγου, ὅτε μὲν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτε δὲ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, οὐδεμία τοῦτο ἀνάγκη· διότι δύναται νὰ ἀντιστῇ ἡ θέλησις ἡμῶν. Δείκνυται δὲ ἐκ τούτου μόνον, ὅτι ἡ ἐλευθέρα θελήσις ἡμῶν δὲν ἐνεργεῖ μόνη, ἀλλὰ πρέπει νὰ διατίθεται ὑπὸ τινος· πρέπει νὰ ἦναι τι ἐλαττήριον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικὸν ὄν καὶ οὐδὲν ἄνευ λόγου ὀρεῖται νὰ πράττῃ, διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἐμμένῃ τις εἰς τὸ ἀγαθὸν μόνον, οὐδαμῶς παραβιάζεται διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ τοῦναντίον εἰς τοῦτο καὶ συνίσταται ἡ ἀληθὴς αὐτῆς δύναμις, ἡ ἀληθὴς ἀνάπτυξις, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου ἡ πείρα· διότι πράγματι δυσὶν θάτερον συμβαίνει, ἢ τὸ ἀγαθὸν αἰρούμεθα, ἢ τὸ κακόν· ῥᾶστον δὲ τὸ κακόν, καὶ οὐδὲν τοῦτο κατόρθωμα. Ἡ ὁδὸς τῆς πονηρίας εὐρεῖα καὶ κατάντης.

Ἐπειδὴ δὲ δι' ἀσκήσεως προβαίνει ἡ ἐλευθερία καὶ μετὰ ταύτης καὶ ὁ πνευματικὸς βίος, διὰ τοῦτο καὶ δῆλον διὰ τί ἡθικότης καλεῖται πᾶσα ἡ τοιαύτη ἐνέργεια, καὶ μάλιστα ἡ ἀγαθὴ, καὶ διὰ τί καὶ ἅπας ὁ βίος ἡμῶν περιλαμβάνεται ἐν τῇ ἡθικῇ, ὡς εἴρηται ἀλλαχοῦ. Δῆλον δὲ καὶ ἐκ πείρας τοῦτο· διότι δι' ἀσκήσεως καὶ μνήμη καὶ κρίσις καὶ πάντα κρατύνονται. Ἡ ἐπιμέλεια μήτηρ πάσης πρόδου.

α) Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως.

Ἡ τε ἁγία Γραφή καὶ ἡ πείρα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἐλευθερίας καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ δὴ ἡ μὲν Γραφή οὐ μόνον ὑποδείκνυσιν τὰ λείψανα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ Ἀδὰμ, δι' ὧν καταδείκνυται τὸ δυνατόν τῆς σωτηρίας· οὐ μόνον ἐλευθέρως καλοῦνται ὁ Ἀβραάμ καὶ οἱ Ἰσραηλῖται· οὐ μόνον ῥητῶς λέγει καὶ ὁ Σωτὴρ· «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν»... ἀλλὰ καὶ ἅπαντα ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου γένους καλεῖται Διαθήκη, ἤτοι συνθήκη. Συνθήκη δὲ μόνον μεταξὺ ἐλευθέρων ὄντων λαμβάνει χώραν. Πρὸς δὲ τούτοις οὕτε ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Σωτῆρος ἦτο ἀναγκαῖος, εἰμὴ ἐλευθέρως

ἁμαρτάνοντες οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ δὲ πείρας γινώσκομεν ὅτι, ἂν καὶ δυσχερεστάτη νῦν ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχ ἤττον δὲν ἐξέλειπον αἱ ἀγαθαὶ πράξεις καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι. Βλέπομεν δὲ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ πατρίᾳ ἡμῶν, μεγάλα κατορθώματα αὐταπαρνήσεως καὶ φιλοπατρίας. Βλέπομεν ἀνθρώπους κατατρυγχομένους ὑπὸ μυρίων δεινῶν, καὶ ὅμως ἐμμένοντας ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ καθήκοντος. Οὔτε πείνα, οὔτε δίψα, οὔτε φιλοστοργία, οὔτε ἀπελπισία, οὔτε παντὸς εἶδους κακοπάθεια ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι τὸ φρόνημα τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος μαχομένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν.

β) Κατάστασις τῆς ἐλευθέρου θελήσεως μετὰ τὴν ἁμαρτίαν.

Ἡ τε Γραφὴ καὶ ἡ πείρα, καίπερ ὁμολογοῦσαι τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐλευθέρου θελήσεως, συνομολογοῦσιν ἅμα καὶ κηρύττουσιν τὴν ἀσθένειαν τῆς θελήσεως καὶ τὴν βροπὴν εἰς τὸ κακὸν μᾶλλον, ἅπερ ἀποτελέσματα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. «Ἐγκειται ἡδιάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ νεότητος αὐτοῦ» λέγει ἡ Γραφὴ (Γενέσ. 8, 21). *Video meliora proboque, deteriora sequor*, ἔλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Τίς δὲ δὲν βλέπει μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τὸν νόμον τῆς ἁμαρτίας τὸν ἀντιστρατευόμενον ἐν ἡμῖν τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς ἡμῶν; Οὐ μόνον μετὰ δυσκολίας μεγίστης καὶ μετὰ μεγίστης ἐπιτάσεως τῶν δυνάμεων ἡμῶν ἀντιπαρταττόμεθα κατὰ τῶν ἀλόγων ὁρμῶν, κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ ῥαθυμίας, ἀλλὰ καὶ ὅταν κατορθώσωμεν νὰ νικήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ γενώμεθα ἐγκρατεῖς ἡμῶν αὐτῶν καὶ πράξωμέν τι ἀγαθόν, πάλιν ἀμαυροῦται καὶ αὐτὸ καὶ ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν διὰ τὴν προαίρεσιν ἡμῶν τὴν κακὴν· διότι σπανίως τις καὶ τὸ ἀγαθὸν πράττων, πράττει αὐτὸ ἐξ ἀδόλου ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλάγιοι σκοποὶ ἐλαύνουσιν ἡμᾶς εἰς τὰς πράξεις, ἰδιοτέλεια, ἢ πρὸς τὸ θεαθῆναι κενοδοξία καὶ τὰ τοιαῦτα. Ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἐλαττήρια τῶν πράξεων ἡμῶν, τοιαῦτη ἡ προαίρεσις

ἡμῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Γραφή λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος χρῆζει ἀναγεννήσεως, καὶ μόνον δύναται νὰ συναινέσῃ εἰς αὐτήν. Ἡ δὲ περαιτέρω τελείωσις μόνον διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κατορθοῦται· «Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν», λέγει ὁ Σωτὴρ (Ἰωάν. 15, 5)· «Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι», λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος (Ἐφεσ. 2, 6).

Ὡστε οὔτε ὅλως στερούμεθα τῆς δυνάμεως τοῦ αἰρεῖσθαι τὸ ἀγαθόν, οὔτε πάλιν ἔχει ἡ θέλησις ἡμῶν τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς εὐρωστίαν. Χρῆζει ἄρα ἰάσεως καὶ ἐπιβρώσεως τῆς ἐκ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἀναπολόγητος ἄρα ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ συναινῶν καὶ συνεργῶν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ ἠθικῶν ἔργων καὶ ἠθικῆς καταστάσεως.

§ 12. *Τὸν περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου.*

Μέχρι τοῦδε εἶδομεν τὸ δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτοι ἂν δυνάμεθα νὰ γείνωμεν ἀγαθοί, καὶ ὅποιον αὐτὸ τὸ ἀγαθόν, ὁ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὑπολείπεται ἡδὴ ἵνα ἴδωμεν καὶ τὸ ἐνεργεῖα τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτοι πῶς καὶ πόσον κατορθοῦται ὑπὸ γενικωτέρων ἔποψιν, καὶ ποῖαι αἱ ἀπ' αὐτοῦ ἀποπλανήσεις.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ δι' ἔργων ἢ δι' ἑξέως καὶ φύσεως ἐκδηλοῦται ὁ ἠθικὸς βίος, διὰ τοῦτο καὶ τρία τινὰ περιέχονται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, τὸ περὶ ἠθικῆς ἀξίας τῶν ἔργων καὶ τὸ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.

§ 13. *Περὶ καταλογισμοῦ καὶ διαφορᾶς τῶν ἠθικῶν ἔργων.*

Ἡθικὰ, εἴτε ἀνθρώπινα ἔργα, ἐν γενεῇ καλοῦνται ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἐλευθέρως θελήσεως πράττει. Πᾶν δὲ τοιοῦτο καὶ ἀξίαν καὶ εὐθύνην ἔχει, καὶ ὡς ὑψόμεθα, πάντα ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ

πράττει ἐλευθέρως καὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ καὶ ἐξ ἐλαττηρίων ἀγαθῶν ὀρμώμενος. Ὡστε ἐκούσιον, ἡθικόν, ἀνθρώπινον, καταλογιστέον ἔργον, εἶναι ταυτόσημοι ἐννοιαί.

Καταλογίζεται δὲ τι ἔργον ἐξ ὑποκειμένου μὲν, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἐλευθερίας· ἐξ ἀντικειμένου δὲ, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ὑποχρεώσεως. Ἡ δὲ κατὰ τὰς περιστάσεις διαφορὰ συνεπάγεται καὶ τὴν τοῦ καταλογισμοῦ διαφοράν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Καταλογισμὸς (imputatio) εἶναι τις κρίσις ὑποκειμένη εἰς πλάνην. Μόνος δὲ ὁ Θεὸς, ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροὺς, δύναται ἐπαξίως νὰ κρίνῃ τὰ ἔργα ἐκάστου. Ἐνταῦθα δὲ παρατίθενται κανόνες τινές, ἵνα ἔχῃ νὰ ὀξύνῃ τις ἐν ἑαυτῷ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγαθοῦ, οὐχὶ δὲ ἵνα κρίνῃ καὶ κατακρίνῃ τὸν ἄλλον· «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7, 1). «Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» (Ῥωμ. 14, 4).

α) Περὶ τοῦ ἐξ ὑποκειμένου καταλογισμοῦ τῶν ἔργων.

Τρεῖς εἶναι οἱ περὶ τούτου γενικώτεροι κανόνες.

1) Μόνον ἐκεῖνο τὸ ἔργον καταλογίζεται, ὅπερ ἐξ ἐλευθερίας γίνεται· ἄρα ὅπου οὐδεμία ἐλευθερία, ἐκεῖ οὐδὲ εὐθύνη καὶ ἀξία.

Τινὲς τῶν ἡθικολόγων διακρίνουσιν ἄμεσον καὶ ἔμμεσον ἐλευθερίαν. Κατὰ τούτους δὲ ἔμμεσός τις πράξις καταλογίζεται, ὅταν ἢ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ τις τὴν πρώτην κακὴν πράξιν, εἰς ἣν ἔπονται ἄλλαι. Ὅταν ὅμως ὀφείλῃ τις νὰ ἀποφύγῃ πράξιν τινα καὶ ἐκ τῆς ἀποφυγῆς προέρχωνται κακὰ ἐπακολούθηματά, τότε οὐδαμῶς εἶναι ὑπεύθυνος ὁ ἀποφυγών. Ἐν τούτοις δυσχερὲς πολλάκις ἀποβαίνει ἡ κρίσις ἐπὶ τοιούτων πράξεων· διὸ ἀνάγκη, ἵνα τις ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν, ἂν τὸ κακὸν ἀπορρέει ἀμέσως ἐξ αὐτῆς τῆς πράξεως, καὶ ἂν τὸ κακὸν ἐπακολούθημα εἶναι ἴσον ἢ μείζον τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου. Προσέτι σημειωτέον ὅτι αἱ κατ' ὄναρ ἀμαρτίαι καταλογίζονται, ὅσαι προέρχονται ἐκ τῆς προηγουμένης ἑξέως. Ἀλλως αἱ πρῶται κινήσεις τῆς ψυχῆς, αἱ μὴ ἐκ τῆς θελήσεως ἐξαρτώμεναι, οὐδαμῶς καταλογίζονται.

2) Ὅσω ἥττων ἡ ἐλευθερία, τοσούτω ἥττων καὶ ὁ καταλογισμός. Ἐλαττοῦται δὲ ἡ ἐλευθερία ἐκ τῶν διαφορῶν αὐτῆς κω-

λυμάτων, οἷα ἡ ἀγνοία ἢ μὴ αὐτοπροαίρετος, καὶ ἡ βία ἐπὶ ἐξωτερικῶν ὁμῶς πράξεων καὶ οὐχὶ ἐπὶ φρονημάτων καὶ διαθέσεων. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων ὁρεῖται ἕκαστος πάντα ποιεῖν, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν βίαν. Ἐπὶ ἐσωτερικῶν δὲ πράξεων μάλιστα ἡ γοητεία θεληγόντων τινῶν ἐλαττοῖ τὴν εὐθύνην.

Ἄλλοτε κώλυμα εἶναι ὁ φόβος ὁ ἐξ ἐπικερμαζομένου κινδύνου, ἢ ἐξ ὑποτιθεμένου. Πολλὴν δὲ τὴν διαφορὰν ποιοῦνται τοῦ φόβου ἡ ἰδιοσυγκρασία, ἡ διαφορὰ τοῦ φύλου καὶ τῆς ηλικίας, ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς καὶ τὰ παραπλήσια.

Πρὸς τοῦτοις κωλύουσι τὴν ἐλευθερίαν ἡ φιληδονία καὶ τὰ πάθη καθόλου· ἐνταῦθα δὲ διακρίνεται ἡ εὐθύνη κατὰ τὴν προθυμίαν ἢ ἀμέλειαν περὶ τὴν ἐκρίζωσιν τῶν κωλυμάτων τούτων. Ἐλαττοῖ τέλος τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἡ συνήθεια· ἐξαρτᾶται δὲ ἡ εὐθύνη ἐκ τῆς συγκαταθέσεως ἡμῶν εἰς ταύτην.

3) Ὅσοι μείζων ἢ ἐλευθερία, τοσούτω καὶ ὁ καταλογισμός. Ὁ κανὼν οὗτος καταληπτὸς ἤδη οἷσθεν. Μόνον δὲ τοῦτο σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι, ἐάν τελεία μὲν ᾖ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος, ὀλίγοι δὲ οἱ πειρασμοὶ καὶ τὰ κωλύματα, τότε τὸ μὲν ἀμάρτημα εἶναι βαρὺ, ἡ δὲ ἀγαθὴ πράξις οὐ μεγάλης ἀξίας.

β) Περὶ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου καταλογισμοῦ τῶν ἔργων.

Καταλογίζονται ἐξ ἀντικειμένου τὰ ἔργα, ἢ κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου (ὅρα τὸ περὶ διαφορᾶς καθηκόντων), ἢ ἐκ τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἰσχύει ἐπὶ τῶν ἀμαρτημάτων μᾶλλον, τὸ δὲ δεύτερον ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Ὡστε πλείω ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ἀγαθαὶ πράξεις, ὅταν πλείω καὶ τὰ κωλύματα ὧσι· τάνάπαλιν δὲ ἐπὶ τῶν ἀμαρτημάτων συμβαίνει. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἑξέως ἐν τῷ ἀγαθῷ οὐδαμῶς ἐλαττοῦται ἡ ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς εἴρηται καὶ ἐν τῷ περὶ ἐλευθέρας θελήσεως.

γ) Περὶ τῆς ἠθικῆς διαφορᾶς τῶν ἔργων.

Διαφέρουσι τὰ ἔργα κατὰ τὸ ἀντικείμενον, τὰς περιστάσεις, τὸν σκοπὸν καὶ τὰ ἐλατήρια, τὸ ποσὸν καὶ τὸν ἀριθμὸν.

1) Κατὰ τὸ ἀντικείμενον διαίρουνται τὰ ἔργα ἐν γένει ἢ εἰς ἀγαθὰ ἢ εἰς κακὰ· ἡ τοιαύτη δὲ διαφορὰ καθ' ὕλην λέγεται. Δύναται δὲ πράξις τις, οὕσα ἀγαθὴ καθ' ὕλην, νὰ ᾖ κατ' εἶδος κακὴ, ὡς ἐκ τῶν ἐπομένων δῆλον γενήσεται. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει καὶ τἀνάπαλιν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι, εἰ καὶ καθ' ὕλην φαίνονται πως ἔργα τινὰ ἀδιάφορα, οἷον τὸ ἐσθίειν, τὸ περιπατεῖν καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια, ἀλλ' ἐκ τοῦ σκοποῦ, καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἀσκόπως πρέπει νὰ γίνηται, δὲν μένουσιν ὅλως ἀδιάφοροι καὶ αἱ πράξεις αὗται.

2) Καὶ αἱ περιστάσεις τοῦ τίς, ποῦ, πότε καὶ πῶς, οὐκ ὀλίγην διαφορὰν ποιοῦνται τῶν ἔργων, εἰ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἐξῶ πως τῶν ἔργων καῖνται. Καὶ ἡ μὲν περίστασις τοῦ τίς σημαίνει τὸ ἐπάγγελμα, ἡ δὲ τοῦ πῶς τὴν συνέργειαν. Δῆλον δὲ ὅτι καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος καὶ τὸ ἐπάγγελμα αὐξοῦσιν ἢ ἐλαττοῦσι τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων καὶ τὴν εὐθύνην.

3) Ὁ σκοπὸς, οὗ ἕνεκα γίνεταί τι, εἶναι καὶ αὐτὸς περιστάσις τις, στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῶν πράξεων. Αὕξει δὲ ἢ ἀλλοιοῖ κατ' εἶδος τὰ ἔργα· διότι τὰ μὲν ἀδιάφορα καθ' ὕλην ἔργα μεταβάλλει εἰς ἀγαθὰ, ἢ κακὰ. Εἰς τὰ ἀγαθὰ ἔργα προστίθῃσι δευτέραν ἀξίαν, εἰς δὲ τὰ κακὰ δευτέραν κακίαν. Εἰς τὰ κακὰ ἔργα ὁ ἀγαθὸς σκοπὸς οὐδὲν ὠφελεῖ, μόνον δὲ ἐλαττοῦται τὸ τοῦ κακοῦ μέγεθος. Εἰς δὲ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἡ πονηρὰ προαίρεσις ἀμαυροῖ τὸ ἀγαθόν.

Μόνον δὲ ἀπώτερος καὶ ἀληθὴς τῶν ἔργων σκοπὸς εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ ᾖ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, ὡς δῆλον τοῦτο ἐκ τε τῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐννοίας καὶ ἐκ πολλῶν τῆς Γραφῆς χωρίων, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ ἐξῆς· «Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε» (Α'. Κορινθ. 10, 31). Καὶ ὄντως, ὅταν πανταχοῦ ἐπιζητῶμεν τὸ ἀγαθόν καὶ ἐν τοιαύτῃ συνειδήσει πράττωμεν αὐτό, δοξάζομεν ἐν τοῖς ἔργοις ἡμῶν τὸν Θεόν, τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ.

4) Τὸ ἐλαττότερον στενῶς συνδέεται μετὰ τοῦ σκοποῦ καὶ συναπαρτίζουσιν ὁμοῦ καὶ καταρτίζουσι τὴν προαίρεσιν· διότι, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ θέλησις ἡμῶν δὲν εἶναι τυφλὴ τις ὁρμὴ,

ἀλλ' ἑλλογος. Ὁ λογικὸς λοιπὸν σκοπὸς, διατιθεῖς τὸ αἶσθημα, ἐλαύνει τὴν θέλησιν, καὶ οὕτω πνευματικὰ ἀπεργάζεται καὶ τὸ αἶσθημα καὶ τὴν θέλησιν, καὶ τὸ ἐλαττήριον εἶναι πλέον οὐχὶ τυφλὸν αἶσθημα καὶ αὐτὸ, ἀλλ' ἐν συνειδήσει, καὶ ὑψοῦται εἰς τὴν ἀγάπην.

Τελειότατον ἄρα ἐλαττήριον εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν συγκεφαλαιοῦνται ἅπαντα τὰ ἀγαθὰ ἐλαττήρια, ἅπερ ἐκφέρονται ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον· «Πράττε τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἀγαθόν.» Ζωηρότερος ὅμως καὶ σαφέστερος εἶναι ὁ τύπος· «Πράττε τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ». Ἀντίθετον δ' ἐλαττήριον εἶναι ἡ φιλαυτία, ἐξ ἧς πᾶν κακόν. Ἡ δὲ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς ἀγάπη τότε εἶναι ἀληθής, ὅταν συνδέεται τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ, μεθ' ἧς συνδέεται καὶ ἡ τοῦ πλησίον. Οὕτω δὲ, ὡς ὀφόμεθα ἀλλαχοῦ, καθαιρεῖται ἡ φιλαυτία καὶ ἔχει ὅρια ἀγαθὰ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς ἀγάπη, καὶ διὰ τοῦτο ἀγαθὸν ἐλαττήριον γίνεται. Ἀντιβαίνει δὲ τῇ πρὸς Θεὸν ἀγάπῃ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς ἀγάπη, ὅταν χάριν τῶν ἡμετέρων παθῶν καὶ ἐκ τοῦ φόβου ἀπωλείας ἐπιγείων ἀγαθῶν παραβαίνωμεν τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ ἀμελῶμεν αὐτοῦ.

Ἔτερον εἶδος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ υἱικὸς φόβος. Μέσος δέ τις ὅρος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐκ τοῦ κόσμου φόβου εἶναι ὁ δουλικὸς ἐκεῖνος φόβος τοῦ τὰς ἐντολὰς διὰ τὸν φόβον τῆς τιμωρίας τηροῦντος. Οὗτος καίπερ μὴ ἔχων ἀξίαν, εἶναι ὅμως σωτήριος· διότι προσγίνεται ἡ συνήθεια ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ταύτῃ ἔπεται ἡ ἀγάπη, ἡ πηγὴ ἡ ἄδολος οὐ μόνον παντὸς ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ πάσης προόδου ἐν αὐτῷ.

5) Ὁ ἀριθμὸς ἐν ταῖς ἐργοῖς κατ' ἐπιφάνειαν μὲν φαίνεται τι ξένον· ἀλλ' ὅταν ἐξετασθῇ ἐγγύτερον τὸ πρᾶγμα, δεικνύει μεγάλαν σχέσιν καὶ δύναμιν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ περιπεσὼν πολλάκις εἰς τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα βαρυτέρας ποινῆς ἄξιος κρίνεται. Καταφαίνεται δὲ ἔτι μᾶλλον ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅταν ἀναλογισώμεθα, ὅτι ἡ μὲν ἐπανάληψις τοῦ ἀγαθοῦ προϋποτίθηται στερεώσιν τῆς θελήσεως ἐν τῷ ἀγαθῷ, ἡ δὲ ὑποτροπὴ ἐν τῷ κακῷ προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐξέως ἐν τῷ κακῷ. Ἀναμνι-

στέον δὲ ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἔργων ἡρτῆται ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐλευθερίας, εἴτε προαιρέσεως.

Πρὸς διάγνωσιν δὲ τοῦ ἀριθμοῦ σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα.

Ἐκάστη πράξις, καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀσχέτως θεωρουμένη, εἶναι μία. Πολλαπλασιάζεται δὲ δι' ἐπαναλήψεως. Πᾶν ὅμως τὸ συντελοῦν καὶ παρασκευάζον τὴν πράξιν καὶ στενῶς συνδεδεμένον αὐτῇ δὲν αὐξεῖ τὸν ἀριθμὸν, οἷον ἐπὶ τῆς κλοπῆς τὸ παρασκευάζειν τὰ ὄργανα κτλ.

Ἀπαξ ἀριθμεῖται πράξις τις, ὅταν μεσολαβήσῃ ὑπὸ ἀκουσίου ἢ ἐκουσίου κωλύματος· ἐκουσίως μὲν καταπαύει τις τὸ κακὸν διὰ μετανοίας, τὸ δὲ ἀγαθὸν δι' ἀμελείας· ἀκουσίως δὲ λήγει ἡ πράξις, ὅταν παρεμπέσῃ χρόνος ἰκανός, ἢ ὕπνος, ἢ τι τοιοῦτον.

Πολλαπλῶς δ' ἀριθμεῖται πράξις τις καὶ ὅταν ἡ αὐτὴ πολλοὺς ὠφελῇ, ἢ βλάπτῃ.

§ 44. Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ βίου, ἥτοι περὶ ἀγαθῶν

ἔργων, ἀρετῆς καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἤδη ὅτι ἠθικῶς ἀγαθὸν εἶναι ἔργον τι, ὅταν κατὰ τε ὕλην καὶ εἶδος καὶ τὰς περιστάσεις ἢ τοιοῦτον ἄλλως ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθὸν ἔργον ἀπόλλυσιν ἅμα τὴν ἀξίαν, ὅταν καὶ τὰ μείζω ἀγαθὰ χάριν τῶν ἐλαχίστων γίνεται, οἷον τὸ λατρεύειν Θεῷ τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν ἕνεκα· διότι τότε περὶ πλείονος ποιούμεθα τὸ ἥττον τοῦ κρείττονος.

Ἡ δὲ περὶ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἕξις καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀγαθὴ φύσις λέγεται ἀρετὴ, καὶ ταύτης καρποὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι ἡ μὲν ἀσκησις ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις φέρει τὴν ἀρετὴν, ἡ δὲ ἀρετὴ ἐκδηλοῦται δι' ἀγαθῶν ἔργων, καὶ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν, ἂν μὴ συνυπάρχῃ ἀγαθὴ τις ἕξις, ἀγαθὸς πυρὴν. Δῆλον δὲ καὶ ἐκ τοῦ περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς ἐλευθερίας ὅτι ἡ ἡμετέρα νῦν ἀρετὴ δὲν εἶναι τελεία οὔτε κατὰ ποσὸν, οὔτε κατὰ ποιὸν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι προσπάθεια καὶ συνέργεια τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ· ἡ χάρις τελειοῖ τὴν ἡμετέραν προσπάθειαν καὶ καθιστᾷ αὐτὴν ἀρετὴν, ἐνῶ πράγματι δὲν εἶναι τοιαύτη. Ἡ ἡμετέρα νῦν ἀρετὴ εἶναι ἀγὰρ καὶ σταυρός.

Ὡς τὸν ἄνθρωπον παρακολουθεῖ ἡ σκιά, οὕτω καὶ τὴν ἀρετὴν τὰ ἀγαθὰ, τὰ τε πρόσκαιρα καὶ τὰ αἰώνια· «Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν» λέγει ὁ Σωτὴρ (Ματθ. 6, 33).

α) Περί διαίρεσεως τῶν ἀγαθῶν ἔργων.

Τὰ ἀγαθὰ ἔργα διαίρουσιν εἰς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, εἰς καθήκοντα καὶ συμβουλὰς (περὶ ὧν ὅρα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ), εἰς φυσικὰ καὶ ὑπερφυσικὰ, εἰς ἀξίαν ἔχοντα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ.

1) Ἐσωτερικὰ ἔργα λέγονται οὐ μόνον τὰ ἐσωτερικὰ διανοήματα, φρονήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι (ἅτινα λέγονται ἔργα καὶ πράξεις καθ' ὅσον συμμετέχει ἡ πρακτικὴ δύναμις ἡμῶν, ἡ θέλησις), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ προαίρεσις τῶν καὶ ἐξωτερικῶς ἐκδηλουμένων ἔργων. Ζητεῖται δὲ, ἂν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως καὶ τῆς δι' ἔργων ἐκδηλώσεως αὐτῆς. Ἀληθὲς μὲν ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν ἔργον εἶναι πλήρης ἀπόδειξις τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως· διότι ἐκεῖνος ἐργάζεται τὸ ἀγαθόν, ὅστις ἀληθῶς θέλει καὶ ἀγαπᾷ αὐτὸ καὶ ἔχει ἱκανὴν δύναμιν τῆς θελήσεως· ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐνώπιον τοῦ ἐτάζοντος καρδίας καὶ νεφροῦς Θεοῦ ἴση ἡ ἀξία τοῦ ἐργασαμένου τὸ ἀγαθόν καὶ τοῦ μὴ ἐργασαμένου μὲν αὐτὸ διὰ τὰς περιστάσεις, ἀλλ' ἔχοντος σταθεράν καὶ πλήρη τὴν προαίρεσιν ταῦ ἀγαθοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί ἔβυσε τῇ προαιρέσει τὸν υἱὸν ὁ Ἀβραάμ. Καταφαίνεται δ' ἔτι μᾶλλον ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅταν ἀναλογισώμεθα ὅτι τὸ τῆς ἀρετῆς χρῆμα εἶναι μόνιμόν τι καὶ αἰώνιον καὶ οὐδέποτε ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν διὰ τὰ κωλύματα.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν ἔχει τὴν ἀξίαν τοῦ τὸ ἐσωτερικὸν ἔργον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν προστίθῃσιν ἐτέραν· διὸ καὶ διπλὴν χαρὰν αἰσθάνεται ὁ συνειδῶς ἑαυτῷ ἀγαθὴν προαίρεσιν καὶ ἀγαθὰ ἔργα ἅμα.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ἐπικίνδυνον καὶ ἐπιζήμιον εἶναι τὸ ἐπαναπαύεσθαι τῇ προαιρέσει μόνῃ· διότι ὑποκρύπτεται πολλὰκις ἀδυναμία τῆς θελήσεως καὶ ὀκνηρία. Ἀναμνηστέον

δ' ὅτι μόνον δι' ἰσχυρᾶς θελήσεως προβαίνουмен εἰς ἐξωτερικά ἔργα.

2) Ὑπερφυσικά λέγονται τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ὅταν προέρχωνται ἐκ τῆς πίστεως, ἥτις θεῖον δῶρον, καὶ ἐκ τῆς θελήσεως τῆς κρατυνομένης ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὅτι δὲ καὶ παρὰ τὴν ὑπερφυσικὴν ταύτην πηγὴν ὑπάρχει καὶ ἡ φυσικὴ καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἄλλως ἀγαθόν τι ἔργον, δείκνυσι τοῦτο ἡ Γραφὴ ἡ ἐπαινοῦσα τὰς μαίας τῆς Αἰγύπτου καὶ παραδεχομένη ἐν γένει λείψανα τοῦ ἀγαθοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, δι' ἃ ἦν δεκτικὸς ὁ ἄνθρωπος σωτηρίας καὶ ἀναγεννήσεως. Ἀποδείκνυσι δὲ καὶ ἡ πείρα, διότι καὶ εὐσεβεῖς πολλοὶ περὶ τοὺς γονεῖς καὶ ἐλεήμονες ἀπεδείχθησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ πολλῶν ἀγαθῶν ἐργάται. Ἀλλὰ βεβαίως οὔτε πάντοτε ἦσαν οἱ αὐτοὶ ἀγαθοί, οὔτε εἶναι βέβαιον ὅτι πάντοτε ἐξ ἀγαθῆς προῆλθον προαιρέσεως τὰ ἔργα αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἄλλο ζήτημα, ἂν ἔχουσιν ἀξίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοιαῦτα ἔργα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἔργα ἡμῶν ἐν γένει μετὰ τὴν ἁμαρτίαν εἶναι ἀτελεῖ, καὶ ἵνα ἔχουσιν ἀξίαν καὶ αὐτὰ, πρέπει νὰ ἦναι καθ' ὁλοκληρίαν ἄξιος ὁ ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο τὰ φυσικὰ ἀγαθὰ σχετικῶς μόνον δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν ἀγαθὰ, καὶ καθιστῶσι μόνον ἄξιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὸν ἐργαζόμενον τοιαῦτα. Πῶς δὲ λαμβάνει χώραν ἡ χάρις εἰς τοὺς μὴ πιστεύσαντας εἰς Χριστὸν, καὶ ἂν λαμβάνει χώραν, ταῦτα εἶναι ζητήματα τῆς Δογματικῆς. Καθόλου δ' εἰπεῖν, ὁ Θεὸς οἶδε μόνος.

β) Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀρετῶν.

1) Ἡ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν ἀσχέτως θεωρουμένη εἶναι ἱκανότης περὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐξίς περὶ αὐτὸ ἅμα καὶ δευτέρα φύσις ὥστε καὶ ἐπίκτητόν τι καὶ ἀσκητόν εἶναι, ἅμα δὲ καὶ ἔμφυτον. Χαρακτηριστικὰ δὲ αὐτῆς εἶναι τὸ ἐδραῖον ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἔμμονον καὶ τὸ ἡθικῶς ἀγαθόν. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου διακρίνεται τῶν ἀγαθῶν ἔργων μόνιμός τις κατὰστασις καὶ φύσις οὖσα, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου διακρίνεται τῆς πονηρᾶς φύσεως. Ἡ ἀρετὴ ἀποκαλεῖται καὶ μεσότης ὑπὸ τῶν Ἀριστοτελικῶν, διότι πολὺν τὸ ὀρθὸν κεῖται μεταξύ τῶν δύο ἄκρων ὅθεν καὶ τὸ πᾶν μέτρον ἀριστον καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν.

Ἐπειδὴ ὁμοῦς ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἀπώλεσε τὴν περὶ τὸ ἀγαθὸν ικανότητα καὶ εὐσθένειαν, καὶ ὑπὸ τὴν χάριν δὲ ὁ ἄνθρωπος κατὰ μικρὸν τελειοῦται, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρετὴ ἡμῶν ἐνταῦθα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ προσπάθεια καὶ ἀγὼν κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι ἡ ἀρετὴ μόνον ἐν τῷ χριστιανισμῷ εἶναι δυνατὴ καὶ καταληπτὴ καὶ κατορθωτὴ. Ἄλλως εἶναι κενὸς λόγος καὶ οὐδὲν πλεον' διότι ἀπολύτως δὲν ὑπάρχει νῦν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἀρετή.

Δῆλον πρὸς τούτοις διὰ τί ἔχει διάφορα ὀνόματα ἐν τῇ Γραφῇ. Καὶ δὴ καλεῖται *δικαιοσύνη* ἐν τῇ γενικῇ σημασίᾳ αὐτῆς ὡς καὶ παρ' Ἑλλήσιν· «ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσα ἀρετὴ». Καλεῖται *γούθος Θεοῦ* (Ἠσαΐου 33, 5)· *ἀγιασμός* (Α'. Θεσσαλ. 4, 3)· *φρόνημα τοῦ πνεύματος* (Ῥωμ. 8, 5—7)· *τήρησις τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ* (Α'. Κορ. 7, 19)· *πίστις, ἐλπίς καὶ ἀγάπη* (Α'. Κορ. 13, 13)· *σταυρός, ἀγὼν, αὐταπάρνησις, μετάνοια* (Ματθ. 16, 24. Β'. Τιμ. 4, 7—8). Οὐχ ἥττον ἀπαντᾷ καὶ ἡ λέξις ἀρετὴ (Σοφ. Σολ. 8, 7. Φιλιπ. 4, 8. Α'. Πέτρου 2, 9). Ἀλλὰ μάλλον εἶναι ἐν χρῇσει τᾶλλα ὀνόματα τῆς ἀρετῆς· διότι μάλλον ἀρμολογοῦσιν εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ ἀναγεννωμένου ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐμφαίνουσι κάλλιον τὸν τρόπον τῆς ἀναγεννήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἀρχονται τοῦ κηρύγματος διὰ τοῦ μετανοεῖτε, καὶ μακαρίζονται πρῶτοι οἱ ταπεινόφρονες, καὶ ἀγὼν καλεῖται ὁ βίος ἡμῶν, καὶ ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται.

2) Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαίρεσιν τῆς ἀρετῆς, σημειωτέον ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν πολυτρόπως κατορθοῦται, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρετὴ ποικιλοτρόπως διαιρεῖται· ἐπειδὴ δὲ δι' ἐκάστου ἀγαθοῦ ἔργου ἐκδηλοῦται ἡ πρὸς τοῦτο ικανότης, διὰ τοῦτο καὶ πλείστα ὅσα ἀρεταὶ καλοῦνται. Καὶ δὴ

Ἐπειδὴ πρᾶττομεν τὸ ἀγαθὸν οἰκειούμενοι αὐτὸ ἢ διὰ τοῦ νοῦς ἢ διὰ τῆς θελήσεως, διακρίνονται καὶ αἱ ἀρεταὶ εἰς *θεωρητικὰς* καὶ *πρακτικὰς*. Καὶ θεωρητικαὶ μὲν λέγονται αἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἔξεις καὶ ικανότητες, αἵτινες καὶ αὐταὶ δι' ἀσκήσεως καὶ

ἐπιμελείας κατορθοῦνται· ὅλον σοφία, φρόνησις, πίστις κτλ. Πρακτικά δὲ εἶναι ἡ ἐγκράτεια, ἀνδρεία κτλ.

Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ ἐκδηλοῦται ἢ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεως, ἢ διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοῦτο καὶ διακρίνονται εἰς Θεολογικὰς καὶ ἠθικὰς· θεολογικαὶ μὲν καλοῦνται ἡ πίστις, ἐλπίς καὶ ἀγάπη· ἠθικαὶ δὲ αἱ λοιπαί. Αὗται δὲ πάλιν ὑποδιακρίνονται εἰς πρῶτας καὶ θεμελιώδεις καὶ εἰς δευτέρας καὶ παραγώγους. Αἱ πρῶται ἀριθμοῦνται συνήθως κατὰ Πλάτωνα τέσσαρες· σοφία, σωφροσύνη, καρδία, δικαιοσύνη (ἡ τελευταία ἐν τῇ στενῇ σημασίᾳ ὡς δηλωτικὴ τῆς σχέσεως πρὸς τοὺς ἄλλους)· ἡ κατὰ τὴν Σοφίαν Σολομῶντος (8, 7), σωφροσύνη, φρόνησις, δικαιοσύνη, ἀνδρεία. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἅπασαι γίνονται θεολογικαί, ὅταν ἅπασαι ἀπορρέωσιν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· ὥστε κυρίως ἡ διαίρεσις αὕτη σχετικῶς πρέπει νὰ ἐκληρωθῇ. Τὰς τέσσαρας δὲ θεμελιώδεις ἀρετὰς ἐκάλουν οἱ Πατέρες λίθους ἀκρογωνιαίους, τέσσαρας τοῦ Παραδείσου ποταμούς κτλ.

Ὡς τὰ ἀγαθὰ ἔργα, οὕτω καὶ αἱ ἀρεταὶ διακρίνονται εἰς φυσικὰς καὶ ὑπερφυσικὰς. Ὑπερφυσικαὶ δὲ εἶναι αἱ ἐκ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀπορρέουσαι καὶ τελειούμεναι ἐν τῇ ἀγάπῃ.

3) Ἡ ἀρετὴ εἶναι μία καὶ πολλαπλὴ ἅμα, ὡς εἴρηται. Ζητεῖται ἄρα τίς ὁ σύνδεσμος τῶν ἀρετῶν· ἂν ὑπαρχούσης τῆς μιᾶς, συνυπάρχουσι καὶ αἱ λοιπαί. Τὸ ζήτημα τοῦτο οὐδεμίαν παρέχει δυσκολίαν, ὅταν θεωρηθῇ ἡ ἀρετὴ ἀπολύτως ὡς τελειότης· ὡς τοιαύτη εἶναι τι πλήρες· ἵνα ἡ τελεία ἡ ἀρετὴ, πρέπει νὰ συνυπάρχωσι τὰ τέσσαρα αὐτῆς κυριώτατα χαρακτηριστικὰ, ἥτοι αἱ τέσσαρες ριζικαὶ ἀρεταί, ὡς καὶ αἱ περιέχονται ταύτας θεολογικαὶ οὐδαμῶς ὑπάρχουσι χωρισταί, ὅπου ἀληθῶς ὑπάρχουσιν.

Ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἂν ἀρετὴ θεωρηθῇ ἡ προσπάθεια, εἴτε τὰ πρῶτα βήματα εἰς τὴν ἀρετὴν, ὅπερ καὶ κυρίως ὑπάρχει νῦν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ βαθμὸς τις μόνον τελειότητος εἶναι νῦν ἐφικτὸς ἐν τῇ νίκῃ μᾶλλον κατὰ τοῦ κακοῦ ὑφιστάμενος. Ὅταν οὕτω θεωρηθῇ τὸ πρᾶγμα, τότε φανερόν ὅτι δύναται νὰ υπάρξῃ τις ἀρετὴ, μὴ ὑπαρχουσὼν τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βίος νῦν ἀγὼν καὶ σταυρὸς αὐταπαρνήσεως καὶ ὑπομονῆς, δύναται πολ-

λάκις καὶ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ νὰ μὴ ὑπάρχῃ πάντοτε, ὡς πολλὰκις οἱ σοφοὶ δὲν εἶναι καὶ ἐνάρετοι. Ἀλλὰ βέβαιον καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐν ἐνὶ πιστὸς καὶ ἐν πολλοῖς πιστὸς ἔσται· ἐὰν ἅπαξ ἄψχται τῆς ψυχῆς ἀρετῇ τις, ἐνσκηνώσει βαθμηδὸν καὶ ἅπανα ἡ σεμνὴ χορεία τῶν ἀρετῶν, καὶ καταστήσουσιν εἰκόνα ἐμψυχον τῆς ἀρετῆς τὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τούτου ἔρωτος κατειλημμένον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον ἤδη ὅτι διὰ τὸν ἀγωνιζόμενον ὑπάρχουσι διάφοροι βαθμοὶ τελειότητος ἐν τῇ ἀρετῇ. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἁμαρτίας ἔπρεπε νὰ προβαίνει ὁ πεπερασμένος ἄνθρωπος ἀπὸ τελειότητος εἰς τελειότητα. Σήμερον δὲ πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἀποθέσῃ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, νὰ καταπολεμήσῃ τὸ κακὸν καὶ ἀνορθωθῇ καὶ καθαρισθῇ ἡ καρδιά καὶ δεκτικὴ γένηται τῆς ἀγάπης· διὰ τοῦτο καὶ προκόπτει ἐν τῷ ἀγαθῷ προτροπόμεθα. Μέτρον δὲ τῆς προκοπῆς εἶναι ἡ ἀγάπη, ὁ δὲ προκόψας ἐν τῇ ἀγάπῃ πίπτει μὲν ἐνίοτε ἀλλ' οὐδέποτε εἰς βαρέα ἁμαρτήματα. Μέγιστος δὲ βαθμὸς νῦν τελειότητος τὸ βαστάζειν ἐν τῷ σώματι τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ (Γαλ. 6, 17).

γ) Περὶ τῶν ἀγαθῶν, ἥτοι τῶν καρπῶν τῆς ἀρετῆς.

"Ὅτι μὲν ἡ ἠθικὴ τελειότης εἶναι τι ἀγαθόν, ὃ φέρει ἡ ἀρετὴ, τοῦτο ὁμολογοῦμεν. "Ὅτι δὲ καὶ ἡ συνείδησις ἀγαθῶν ἔργων εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀναφαίρετον ἀγαθόν τοῦ βίου τούτου, ὁμολογεῖται εὐκόλως. Ὁμολογεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι μέγα ἀγαθόν καὶ ἡ κοινωνικὴ εὐημερία, καὶ ὅτι ἡ εὐημερία αὕτη εἶναι ἀδύνατος, ἂν μὴ ἐδράζῃται ἐπὶ τῶν ἀσαλεύτων καὶ ἀκραδάντων βάθρων τῆς ἀρετῆς· ἂν μὴ καταρτισθῶσι καὶ παιδαγωγηθῶσι τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἐν τῇ μικρᾷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας δι' ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ καὶ παιδείας, οὐδεὶς νόμος, οὐδεμία δύναμις δύνανται νὰ συγκρατήσωσι τὴν κοινωνίαν· τούναντίον δὲ οἱ ἐνάρετοι πολίται οὐ μόνον δὲν βλάπτουσιν ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ ὠφελοῦσι. Γινώσκουμεν δὲ ὅτι ὅταν συνεργασθῶσιν οἱ ἄνθρωποι, μεγάλα κατορθοῦσι, καὶ τὰ μέγιστα κατορθώματα καὶ αἱ μέγιστα ἀνακαλύψεις οὕτως ἐγένοντο. Ἀπὸν ἄρα οἰκοθεν ἤδη ὁπόσων ἀγαθῶν πρόξενον ἔσται καὶ

ὁποῖων δεινῶν θέλει ἀπαλλαγῇ ἡ ἀνθρωπότης, ὅταν βασιλεύσῃ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλ' ἐπειδὴ νῦν δὲν βασιλεύει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἀμφιβάλλουσιν, ἂν ἡ ἀρετὴ εὐδοκίμῃ, ὅταν μάλιστα βλέπωσι θριαμβεύουσαν τὴν ἀδικίαν. Βεβαίως ὅταν οἱ ἄνθρωποι νοσῶσι τοσοῦτον, ὅταν τοσαύτῃ ἀγλῇ ᾖ ἐπιχειρῶμένη εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὥστε ὁ χωρικός νὰ μακαρίζῃ τὸν ἀστὸν, ὁ δὲ ἀστὸς τὸν χωρικόν· ὅταν νομίζῃ τις μέγα ἀγαθὸν τὸ νὰ σῇται ἐκ τῆς ἀσωτίας καὶ νὰ στενάξῃ ἐν χρυσῇ καὶ ἐλεφαντίνῃ κλίνῃ, τότε οἱ τοιοῦτοι δὲν δύνανται νὰ νοήσωσι τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀρετῆς, τὴν μακαριότητα τοῦ συνείδησιν ἀγαθῶν ἔργων ἔχοντος, τὴν αὐτάρκειαν τοῦ ἐν λιτότητι βιούντος, τὴν καύχῃ τοῦ καυχωμένου ἐπὶ τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ παθήμασι καὶ νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι καὶ ἐν τοῖς δεινοῖς τοῦ βίου πάλιν μακαριώτερος ὁ ἐνάρετος. Τότε μόνον ἴσως θελοῦσιν ἐξεγερθῇ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ὅταν ἰδῶσιν ἐπικείμενον τὸν ὀλεθρον τῆς κοινωνίας ἐκ τῆς ἀδικίας ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων.

Τὸ τοῦ Σωτῆρος λοιπὸν μένει βέβαιον· «Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν» (Ματθ. 6, 33).

Τελειότης τοῦ ἀνθρώπου, ὑγεία καὶ εὐρωστία, εὐημερία κοινωνίας, εὐημερία οἰκογενείας, πρόοδος, μακαριότης ψυχῆς, ἐπίγειά τε καὶ αἰώνια ἀγαθὰ, πάντα ταῦτα εἶναι καρποὶ τῆς ἀρετῆς. Πᾶσα ἀρετὴ εἶναι τι ἀγαθόν, διότι εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ κτήμα γενόμενον τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια· κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.» (Γαλ. 5, 22—23).

§ 15. Περὶ ἁμαρτίας καὶ πονηροῦ βίου.

Ἁμαρτία λέγεται ἢ τε δι' ἔργων παράβασις τοῦ θείου νόμου (ὅπερ καὶ ἐργασία τοῦ κακοῦ δύνανται νὰ θεωρηθῇ) καὶ ἢ περὶ τὸ κακὸν εἶς, εἴτε ἡ δουλεία τῆς θελήσεως ἐν τῷ κακῷ. Ἡ ἁμαρ-

τία δύναται καὶ οὕτω νὰ ὁρισθῇ ἐκπτώσις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ λατρεία τῆς φύσεως.

Τὸ κακὸν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄρσις αὐτοῦ. Αὐτὸ δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτὸ, ἀλλ' εἶναι ἡ καταστροφή τοῦ ἀγαθοῦ. Μόνον δὲ ὑπόστασιν λαμβάνει ἐν τῇ θελήσει ἡμῶν, δι' ἔργων καὶ ἔξεως περὶ τὸ αἵρειν τὸ ἀγαθὸν ἐκδηλούμενον. Εὐστόχως δὲ ἐπεκλήθη ἁμαρτία τὸ ἐν ἡμῖν κακὸν, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἄλλα κακὰ τὰ ἐν τῇ φύσει (ἥτις συστενάζει ἡμῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον) διότι εἶναι ὄντως διαστροφή τῆς ἀληθείας τῶν ὄντων καὶ πλάνη τοῦ ἀνθρώπου, νομίζοντος ὅτι βλαδίζει τὴν εὐθὺ ἄγουςαν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐνῶ πράγματι βραίνει ἐπὶ τῆς σκολιᾶς καὶ εἰς τὴν ἀπώλειαν ἀγούσης· «Τὰ γὰρ ὀφώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος» (Ρωμ. 6, 23). Μαρτυροῦσι τοῦτω τὰ ὀφώνια τῆς ἀκολασίας καὶ βλαθυρίας. Ἡ ἁμαρτία φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν τιμωρίαν διότι ὁ ἁμαρτάνων πράττει τὸ κακὸν, ὅπερ εἶναι καταστροφή· καταστροφήν ἄρα καὶ ἀπώλειαν ὑψαυρίζει ἐαυτῷ ὁ ἁμαρτάνων καὶ ταραχὴν συνειδήσεως, τὸν πρόδρομον τῆς ἀπωλείας. Ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν ἴσταται ἐνταῦθα, ἀλλὰ προβαίνει μέχρι τοῦ δεινοτάτου βαθμοῦ τῆς πωρώσεως καὶ σκληρύνσεως ἐν τῷ κακῷ· τότε πλέον ἐκλείπει πᾶν αἶσθημα ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ χαιρεκακεῖ μόνον ὁ τοιοῦτος καὶ μόνον τροφήν ἔχει τὸ κακόν. Τοῦτο δὲ εἶναι πάντως ὁ πνευματικὸς θάνατος, καὶ ἡ τοιαύτη κατὰστασις ἐκδηλοῦται, ἢ δι' ἀπογνώσεως, ἢ διὰ κτηνωδίας, ἢ διὰ σατανικῆς ἀναισχυντίας καὶ μοχθηρίας. Ἀπὸ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ γίνεται πνεῦμα σκότους ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ ἐμφύχου εἰκόνας τῆς ἀρετῆς γίνεται δοχεῖον πάσης ἀκαθαρσίας.

Ἡ ἁμαρτία καλεῖται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ ψεῦδος, ἀνομία, παράβασις, παράπτωμα, παρακοή, ὀφείλημα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἁμάρτημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

α) Διαίρεσις τῶν ἁμαρτημάτων.

Κατὰ τὰς διαφορὰς ἐπόψεις διαίρουνται τὰ ἁμαρτήματα κατ' ἀριθμὸν καὶ εἶδος, διαίρουνται εἰς ἀνομήματα καὶ πλημμελήματα, εἰς τὰ κατὰ διάνοιχον ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ, εἰς τὰ τοῦ πνεύματος

καὶ τῆς σαρκὸς, εἰς τὰ κατὰ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοῦ πλησίον καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν, εἰς ἴδια καὶ εἰς ἀλλότρια, εἰς ἐλαφρὰ καὶ βαρέα, εἴτε θανάσιμα καὶ συγγνωστά.

Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἶδους τῶν ἁμαρτημάτων ἐγένετο λόγος ἐν τῷ περὶ ἠθικῆς διαφορᾶς τῶν ἔργων. Ἐνταῦθα ὁ λόγος περὶ τῶν λοιπῶν διαίρεσεων.

1) Ἀνομήματα λέγονται αἱ παραβάσεις τῶν ἀρνητικῶν καθηκόντων, δηλ. τὰ δι' ὧν βλάπτεται ὁ πλησίον, ἐνῶ πλημμελήματα λέγονται ἐν τῇ Γραφῇ τὰ ἐκ ῥαθυμίας περὶ τὸ ἀγαθὸν (ἐν τῇ δικανικῇ γλῶσσῃ πλημμέλημα εἶναι τὸ ἐλαφρότερον τοῦ ἐγκλήματος ἁμάρτημα). Ἐπὶ τῶν αὐτῶν δὲ περιστάσεων εἶναι βαρύτερα τὰ ἀνομήματα τῶν πλημμελημάτων διότι οὐ μόνον εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἀποφύγῃ τις τὴν βλάβην τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὀφείλει κατὰ πρόωτον νὰ πράξῃ.

2) Τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα δύναται, ἢ κατὰ διάνοιαν μόνον νὰ γείνη, ἢ νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ διὰ λόγου, ἢ τέλος καὶ δι' ἐξωτερικῶν ἔργων. Εἶναι δέ τινα, ἅπερ μόνον κατὰ διάνοιαν ἁμαρτάνομεν, οἷον τὸ μῖσος, ὁ φθόνος κτλ. ἄλλα δὲ διὰ λόγου μόνον, οἷον ἡ ψευδοκία, ἡ συκοφαντία κτλ. Ἐνταῦθα περὶ τῶν κατὰ τοὺς τρεῖς τρόπους ἐκδηλουμένων ἁμαρτημάτων ὁ λόγος, οὗς παραβάλλει ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος πρὸς τὰς τρεῖς ἀναστάσεις τῶν ἐν Εὐαγγελίοις νεκρῶν. Καὶ δὴ

Ἄμαρτάνομεν κατὰ διάνοιαν, ὅταν εἰς τὰς ἐξωθεν ἐντυπώσεις καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς διαλογισμοὺς καὶ φαντασίας λαμβάνῃ μέρος ἡ θέλησις ἡμῶν, συναινοῦσα, ἐπιθυμοῦσα καὶ ἀποφασίζουσα. Ἄλλως πειρασμοὶ καὶ σκάνδαλα λέγονται· ἐξαρτᾶται δὲ τὸ βάρος τῶν ταιούτων ἁμαρτημάτων ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ ἁμαρτήματος καὶ ἐκ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως. Εἶναι δὲ ἀδύνατον σχεδὸν τὸ κατὰ διάνοιαν ἁμάρτημα, ὅταν ῥιζωθῇ, νὰ μὴ προβῇ εἰς λόγον καὶ ἔργον. Ἀλλ' ἐπειδὴ μέχρι λόγων καὶ ἔργων πολλὰ τὰ μεταξὺ, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν λόγῳ ἁμάρτημα βαρύτερον τοῦ κατὰ διάνοιαν, καὶ τὸ ἐν ἔργῳ βαρύτερον τοῦ ἐν λόγῳ. Διότι τότε προβαίνει εἰς ἔργον ἁμάρτημά τι, ὅταν ὁλως κυριευθῇ ὑπὸ τοῦ κακοῦ ἡ θέλησις ἡμῶν.

3) "Όσα μολύνουσι τὸ σῶμα μᾶλλον, ἀποκαλοῦνται ἐν τῇ Γραφῇ ἁμαρτήματα καὶ μολυσμὸς σαρκός, ὅσα δὲ τὸ πνεῦμα, μολυσμὸς πνεύματος.

Ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ (Γαλ. 5, 19) πάντα σχεδὸν τὰ ἁμαρτήματα λέγονται ἔργα τῆς σαρκός· διότι χάριν αὐτῆς κινούμεθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ὑποδουλοῦμεν τὸ πνεῦμα ἡμῶν καὶ ὄργανον τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκός καθιστῶμεν. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί καὶ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔργα καλοῦνται καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ αὐτῇ Γραφῇ (Γαλ. 5, 22—23). Ἀλλὰ κυρίως ἁμαρτήματα τῆς σαρκός εἶναι τὰ μολύνοντα τὸ σῶμα ἡμῶν, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἀκολασία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ πᾶσα φιληδονία. Ἀμαρτήματα δὲ τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ὑπερηφανία, ἡ ἀλαζονεία, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος καὶ τὰ τούτοις ὅμοια.

Τὰ μὲν τῆς σαρκός ἁμαρτήματα εἶναι κτηνώδη καὶ ῥᾶον εἰς φύσιν μεταβάλλονται καὶ πολὺ ἀμβλύνουσι τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἐλαττοῦνται πῶς ἡ εὐθύνη· διὸ καὶ οἰκτείρομεν μᾶλλον τοὺς τοιούτους. Τὰ δὲ τοῦ πνεύματος ἁμαρτήματα εἶναι σατανικά καὶ ἀποτρόπαια, καὶ δυσχερεστάτη ἡ διόρθωσις.

4) Ὡς τὰ καθήκοντα διαιροῦνται εἰς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω καὶ αἱ παραβάσεις αὐτῶν. Κυρίως δὲ κατ' οὐσίαν ἅπαντα τὰ ἁμαρτήματα κατὰ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτάνομεν· διότι διὰ τῶν ἁμαρτημάτων παραβαίνεται ὁ νόμος αὐτοῦ, καταπολεμεῖται ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τάξις καὶ ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ κόσμου. Ἀλλ' οὐχ ἥττον καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν ἁμαρτάνομεν, βλέποντες τὸν πλησίον καὶ ἀσεβοῦντες κατὰ τοῦ Θεοῦ. Διότι οὐ μόνον δὲν ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθῶς, ὅταν ἀμελῶμεν τῆς τελειότητος ἡμῶν καὶ γινώμεθα δοῦλοι τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ ὅταν δὲν προσφερῶμεθα ὀρθῶς πρὸς τοὺς ἄλλους, δι' οὗ καθαιρεῖται ἡ φιλαυτία ἡ ὑπέροχος καὶ ἀκόλυστος. Τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐνότητά. Ἐάν δὲ δὲν πλησθῇ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ὁ ἄνθρωπος, οὐδέποτε θέλει πληρωθῇ θείων καὶ εὐγενῶν αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων, οὐδέποτε θέλει ἀναβῆ εἰς τὸ ὕψος τῆς τελειότητος.

5) Οὐ μόνον ἐν ἰδίῳις ἁμαρτήμασιν ἁμαρτάνομεν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοτρίων ἁμαρτημάτων κοινωνοῦμεν.

Κοινωνοῦμεν δὲ, συναينوῦντες, σιωπῶντες, ἐπαινοῦντες τὸ κακὸν συμβουλευόντες, πειράζοντες, διατάσσοντες, μὴ τιμωροῦντες, ὑπερασπιζόμενοι, συνεργοῦντες. Ὅσω περισσότερον κοινωνοῦμεν, τοσοῦτω μᾶλλον γινόμεθα αὐτουργοὶ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς εὐθύνης, αὐτοῦ τῆς προσηκούσης μέτοχοι· ὅσω πλείω δύνανται παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔχομεν, τοσοῦτω πλείων καὶ ἡ ἐνοχὴ ἡμῶν.

6) Θανάσιμα λέγοντα τὰ βαρέα ἐκείνα ἁμαρτήματα, ὅσα συνεπάγονται τὸν πνευματικὸν θάνατον τῆς ψυχῆς καὶ ἐκδηλοῦσι τὴν ἐν τῷ θανάτῳ κατάστασιν αὐτῆς. Ἀναγκαῖα δὲ ἡ ἐξακριβῶσις τῶν θανασίμων ἁμαρτημάτων, διότι τῶν μὲν ἐλαφρῶν καὶ συγγνωστῶν ἁμαρτημάτων οὐδ' αὐτοὶ οἱ δίκαιοι εἶναι ἀπηλλαγμένοι ἐπὶ τῆς γῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ ἐδιδάχθημεν νὰ ζητῶμεν συγχώρησιν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ἁμαρτημάτων, καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθ' ἑκάστην λέγεται ὁ Ν'. τῆς μετάνοιας ψαλμὸς, καὶ ἐπομένως ὁλος ὁ βίος ἡμῶν εἶναι μετάνοια, ὡς καὶ ἀγών. Οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς βαρέα καὶ θανάσιμα ἁμαρτήματα ἀποκλείονται τῆς θείας Κοινωνίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μόνον δι' αὐστηρᾶς μετάνοιας ἀφίενται ταῦτα.

Ἡ οὐσιώδης διαφορά μεταξὺ τῶν ἐλαφρῶν καὶ θανασίμων ἁμαρτημάτων εἶναι, ὅτι διὰ μὲν τούτων αἵρεται ὁ νόμος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον, ἀποθεοῦνται τὰ κτίσματα, καὶ ἡ φιλαυτία εἶναι τὸ πᾶν· αὕτη ὁ Θεός, αὕτη ὁ νόμος· ἐπὶ δὲ τῶν ἐλαφρῶν ἁμαρτημάτων ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ μένει, παραβιάζεται δὲ ἐξ ἀδυναμίας· διὰ τῶν θανασίμων ἁμαρτημάτων γεννᾶται ἔχθρα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ θανατοῦται ἡ ψυχὴ, ἐνῶ τὰ ἐλαφρὰ ἁμαρτήματα δεικνύουσι μόνον ὅτι δὲν εἶναι τελεῖα ἡ ἀνάρμοσις.

Ὅσω εὐκολώτερον εἶναι νὰ ὀρίσθῃσι γενικώτερον τὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, τόσω δυσκολώτερον εἶναι νὰ διαγνωσθῇσι πᾶσι πράξεις εἶναι θανάσιμοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπανελάβον πολλοὶ τὸ τῶν Στωϊκῶν «Ἴσα τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα», καὶ ὅτι δῆθεν θανάσιμα ἁμαρτάνουσι μόνον οἱ ἐθνικοί. Ἀλλ' ἐν τῇ Γραφῇ οὐ μόνον γίνεται διάκρισις τοῦ πολλοῦ καὶ ἐλαχίστου, καὶ τὰ μὲν

κάρφος τὰ δὲ δοκὸς λέγονται, ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ οἱ ἀμελήσαντες τῆς σωτηρίας καὶ ἀποβαλόντες τὴν χάριν (Ἐβρ. 2, 3) ἀμαρτάνουσι τὸ θανασιμώτατον ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ οὐκ ἀφίσταται οὔτε ἐν τῷ νῦν οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι (Ματθ. 12, 31. 32). Μόνον δὲ κατὰ τοῦτο δὲν ἀμαρτάνουσι πρὸς θάνατον οἱ χριστιανοί, διότι δύνανται διὰ τῆς μετανοίας νὰ ἐξαλείψωσι τὴν εὐθύνην ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ διορθωθῶσιν· ἀλλὰ μόνον, ἐὰν εὐλικρινῶς μετανόησωσιν. Ἡ μετάνοια δὲ ἐπὶ βαρέων ἀμαρτημάτων εἶναι δύσκολος.

Ὑπέδειξε δὲ πολλὰ ἡ Γραφὴ ὡς θανάσιμα ἀμαρτήματα (Γαλ. 3, 19. Α΄ Κορινθ. 6, 9), ὧν τὰ πλεῖστα ἐτιμωροῦντο θανάτῳ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, εἰς ἃν ἀντιστοιχεῖ τὸ τοῦ Ἀποστόλου· «οἱ ταῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν». Εἰς ταῦτα συναριθμεῖ ἡ Ἐκκλησία, ἐξ ἄλλων χωρίων τῆς Γραφῆς, τὴν ἄρνησιν τῆς πίστεως, τὴν Σιμωνίαν, τὴν βλασφημίαν, τὴν αἰσχροκέρδειαν, τὴν ἐπιπορκίαν, τὴν ψευδομαρτυρίαν καὶ εἴτι ἄλλο. Πρὸς δὲ τούτοις διακρίνονται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ οἱ βαθμοὶ τῶν θανασίμων ἀμαρτημάτων, ἅπερ καὶ παρίστανται ὡς βοῶντα πρὸς τὸν Θεόν, οἷον ὁ ἐκ προμελέτης φόνος, τὰ τῆς διπλῆς ἀδικίας, ἥτοι ἡ ἀδικία τῶν χρηρῶν καὶ ὁρφανῶν, ἡ στέρησις τοῦ μισθοῦ. Θανασιμώτατον δὲ ἀμάρτημα τὸ κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Λέγει δὲ καὶ ἡ Ζ΄. Οἰκουμένηκὴ Σύνοδος (Καν. 5) «Ἀμαρτία πρὸς θάνατόν ἐστιν, ὅταν τινὲς ἀμαρτάνοντες ἀδιόρθωτοι μένωσιν».

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι ἵνα ᾗ τι θανάσιμον ἀμάρτημα, πρέπει νὰ ᾖ καὶ ἐξ ἀντικειμένου καὶ ἐξ ὑποκειμένου ἅμα τοιοῦτον. Καὶ ἐξ ἀντικειμένου μὲν ὑπεδείχθησαν ἀνωτέρω, τίνες παραβάσεις τοῦ νόμου εἶναι θανάσιμοι. Ἐν γένει δὲ εἶναι αἱ παραβάσεις τῶν ἀρχικῶν καὶ ἀδιαιρέτων ἀρετῶν, πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὧν καὶ ἡ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις παραβάσεις εἶναι θανάσιμος. Τινὲς δὲ παραβάσεις γενικώτερον μόνον εἶναι θανάσιμοι· διότι κλοπῇ, κλοπῆς διαφέρει. Ἐξ ὑποκειμένου δὲ εἶναι θανάσιμον τὸ βαρὺ ἀμάρτημα, ὅταν ἐκ πλήρους προαιρέσεως προέρχεται, ὡς εἴρηται ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ἀναμνηστέον ὅτι ἄγνοια ἐπὶ βαρέων ἀμαρτημάτων δὲν λαμβάνει χώραν, οὐδὲ εἶναι

ανάγκη νὰ ἀμαρτάνῃ τις ἐπίτηδες κατὰ τοῦ Θεοῦ, νὰ ἔχῃ δηλ. ὑπ' ὄψιν ὅτι παραβαίνει τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, ἵνα ᾗ θανασίμων διὰ τοῦτο τὸ ἀμάρτημα. Ἐκ κακῆς δὲ συνηθείας πολλὰ ἀμαρτάνομεν, μὴ ἀπαλλαττόμενοι τῆς βαρείας εὐθύνης διὰ τοῦτο.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πολλὰ ἐλαφρὰ ἀμαρτήματα, καὶν πολλάκις ἐπαναληφθῶσι, δὲν γίνονται βαρέα· ἄλλα ὅμως συναπαρτίζουσιν τι βαρὺ ἀμάρτημα· διότι εἶναι μέρη τοῦ ὅλου. Πρὸς τούτοις δύναται τις νὰ ἀμαρτήσῃ θανασίμως, ὅταν καὶ ἐλαφρὰ ἀμαρτάνῃ ἐξ ἔχθρας πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅταν διὰ λόγων γένηται αἷτιος φόνου· ὅταν ἐλαφρῶς ἀμαρτάνων τις θεωρῇ βαρὺ τοῦτο καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀξιοσημείωτα δ' ἐνταῦθα καὶ τὰ τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις πολὺ ἐπίφοβα θεωρεῖ καὶ τὰ ἐλαφρὰ ἀμαρτήματα· διότι ἀνεπαισθήτως ἄγουσιν εἰς ἄλλα καὶ βαρέα (Ὁμιλ. 87 εἰς Ματθαῖον).

Σημειωτέον καὶ τοῦτο ὅτι, ἂν καὶ πάντα τὰ ἀμαρτήματα συγχωροῦνται, πλὴν τοῦ κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ συγχωροῦνται δι' εἰλικρινοῦς μετανοίας· μετάνοια δὲ εἰλικρινὴς εἶναι δυσχερεστάτη ἐπὶ τῶν βαρυτάτων ἀμαρτημάτων, διὰ τοῦτο καὶ καταντῶσιν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀμετανοησίας, ὅπερ καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ οὐκ ἀφίεται, καὶ ἐκδηλοῦται δι' ἀπιστίας, ἀπογνώσεως καὶ αὐτοκτονίας, δι' ὧν αἱρεται πᾶς σύνδεσμος μετὰ τοῦ Θεοῦ.

6) Περὶ πειρασμῶν.

Αἱ πρῶται ἀφορμαὶ εἰς τὸ κακὸν καὶ τὰ πρῶτα ποιητικὰ αἷτια καλοῦνται πειρασμοί. Τὴν γένεσιν δ' ἔλαβε τὸ ἐν ἀνθρώποις κακὸν ἀπὸ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ἐνταῦθεν ἐπῆλθε τὸ λεγόμενον προπατορικὸν ἀμάρτημα, δι' οὗ ἔσχεν ὑπόστασιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ κακὸν καὶ ἐμφωλεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ὥς τις λύμη καὶ πυρὴν τοῦ θανάτου. Ἐκδηλοῦται δὲ διὰ ῥοπῆς εἰς τὸ κακὸν, τὴν ἀσθένειαν τῆς θελήσεως καὶ ἐν γένει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος μαρτυρούσας.

Ἀφοῦ δὲ ἀπαξ κατέλαβε τὴν ψυχὴν τὸ κακὸν, καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ διαλογισμοὶ πειράζουσι καὶ αἱ ἑξῶθεν ἐντυπώσεις, μὴ δυναμένης τῆς θελήσεως νὰ ἀντιστῇ πάντοτε εἰς τὴν ἐπῆρειαν τοῦ κακοῦ.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι οἱ πειρασμοὶ διακροῦνται εἰς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς. Ἐκ δὲ τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου μαρθάνομεν ὅτι ὁ Θεὸς πειράζει οὐδένα· ἄρα οὐδέποτε ὁ Θεὸς αἵτιος τοῦ κακοῦ· ἂν δὲ ἀλλαχοῦ λέγεται ὅτι ὁ Θεὸς ἐπείρασε τὸν Ἀβραάμ καὶ εἴτινα ἄλλον, τὸ πειράζειν ἐκεῖ ἴσον τῷ δοκιμάζειν, ἥτοι δίδόναι ἀφορμὴν, ἵνα τις δόκιμος γένηται. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου μαρθάνομεν ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον πειράζει ἡμᾶς ἡ ἡμετέρα ἐπιθυμία· μακαρίζεται δὲ ὁ ὑπομείνας πειρασμόν· «Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα· ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος· εἴτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον» (1, 12—15). Διὰ τὴν ἐνδόμυχον δὲ ταύτην λύμην πειράζουσιν ἡμᾶς καὶ τὰ ἐξωθεν κτίσματα καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα, καὶ ὑπεκκαίουσιν τὸ κακόν.

Κατὰ τῶν πειρασμῶν τὰ ἀλεξιτήρια φάρμακα ὑπέδειξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, εἰπὼν· «Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.» (Ματθ. 26, 41). Καὶ «τοῦτο τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται, εἰμὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ» (Ματθ. 17, 21). Ἦτοι πρέπει νὰ προσέχωμεν, ἵνα φύγωμεν τοὺς πειρασμούς· πρέπει νὰ προσευχώμεθα, ἵνα τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν ἔχωμεν. Πρέπει νὰ καθαίρωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν παθῶν, ἵνα ἐκλήπῃ ἡ ἐπιθυμία τοῦ κακοῦ, ἡ ἀμβλυθῇ. Διότι τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους, ὅταν εὕρῃ ἀκάθαρτον τὴν ψυχὴν, καλεῖ ἐκ τῆς ἐρήμου, τοῦ οἰκητηρίου τῆς πονηρίας, λεγεῶνα πονηρῶν πνευμάτων καὶ καταλαμβάνουσι τὴν ψυχὴν τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, ὡς τὸ ἐν ἁμαρτήμα φέρει τὸ ἄλλο.

γ) Περὶ κακίας, εἴτε πονηρᾶς φύσεως καὶ ἕως ἐν τῷ κακῷ

Οὐδὲν ἁμαρτήμα παρέργεται, μὴ καταλείπον ἐν τῇ ψυχῇ ἔχνη τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἅπερ ἡ Γραφὴ καὶ οἱ πατέρες μολυ-

σμών ἀποκαλοῦσιν. Ὁ μολυσμὸς δὲ οὗτος, οὕτινος πρῶτος πυρὴν εἶναι ἡ ῥοπὴ εἰς τὸ κακὸν ἡ ἐμφυτος, προβαίνει δι' ἐξέως μέχρι παντελοῦς ἐξαχρειώσεως τῆς ψυχῆς, ἥτοι ἄρσεως ἐν ἡμῖν τοῦ ζωπύρου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δουλείας τῇ ἀμαρτίᾳ καὶ τῇ φιλαυτίᾳ. Ἡ κατὰστασις δ' αὕτη εἶναι ἡ τῆς ἀμετανοησίας, ἣν κυρίως ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἀποκαλεῖ ἀμαρτίαν κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὄντως ὁ κυριευθεὶς ὅλως ὑπὸ τοῦ κακοῦ δὲν δύναται νὰ μετανοήσῃ καὶ δεχθῇ τὴν χάριν τὴν ζωοποιὸν καὶ σωτήριον, ἀλλ' ἀποκρούει αὐτὴν, καὶ οὕτως ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Παναγίου Πνεύματος, τοῦ δωρητοῦ τῆς χάριτος.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ κατὰστασις τῆς ἀμετανοησίας εἶναι παντελὴς ἄρσις τῆς ἀγάπης, ἄρα καὶ εἶναι ἴσα τῷ μηδενί, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος· «ἐὰν ἀγάπην μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι» (Α'. Κορ. '13, 2). Ὁ πνευματικὸς θάνατος εἶναι τὰ ὁψώνια τῆς ἀμαρτίας, ὡς διὰ τῆς ἀμαρτίας ἐπῆλθε καὶ ὁ σωματικὸς, οὕτινος πρόδρομοι εἶναι τὰ σμῆνη τῶν παντοίων νόσων καὶ παντοίων δεινῶν τῶν ἐκ τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων. Μαρτυροῦσι δ' ἀριθμητικῶς τούτω τὰ ὁψώνια τῆς καταστάσεως τῆς ἀμετανοησίας· διότι οἱ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ὄντες, καταστρέφουσι τὸν βίον, ἢ εἰς αὐτοκτονίαν ὑπὸ τῆς ἀπογνώσεως ἐλκυνόμενοι, ἢ εἰς κτηνωδίαν.

Ἐπειδὴ αἰρομένης τῆς ἀγάπης καταλαμβάνει τὸν τόπον αὐτῆς ἡ φιλαυτία, ἡ δὲ φιλαυτία, ἡ πνευματικὴ, ἡ σαρκικὴ εἶναι, διὰ τοῦτο καὶ δύο ἀρχικὰ εἶδη, τῆς φιλαυτίας, ἡ ὑπερηφανία καὶ ἡ ἀκαλασία, ἐξ ὧν τᾶλλα εἶδη, αἱ μητροπόλεις τῶν ἄλλων κακῶν, φθόνος, φόνος, μῖσος, πλεονεξία, ὀκνηρία καὶ ὁ καρπὸς πάντων τούτων ἡ ἀμετανοησία, ἐν ἣ ὁ θάνατος. Ἀριθμοῦνται δὲ ἐπτὰ συνήθως τὰ θανάσιμα ἀμαρτήματα, ὡς ἐπτὰ εἶναι καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καθ' ὧν ἀντιστρατεύονται τὰ θανάσιμα. Κυρίως δὲ οὕτως ἀποκαλοῦνται οὐχὶ αἱ πράξεις, ἀλλ' αἱ διάφοροι καταστάσεις, εἴτε τὰ εἶδη τῆς φιλαυτίας, ἐξ ἧς ἀπορρέουσι τὰ βαρὲα ἀμαρτήματα. Εἶδομεν δὲ, πότε ταῦτα κυρίως γίνονται θανάσιμα διὰ τοὺς χριστιανούς.

Πρὸς διάγνωσιν δὲ τοῦ βαθμοῦ τῆς πονηρᾶς φύσεως σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα· ὅσω βαρύτερόν τις ἀμαρτάνει, τοσούτω πονη-

ροτέρα καὶ ἡ κατάστασις αὐτοῦ καὶ μεϊζων ἐμαλυσμός· ὅσοι
 πλείω χρόνον ἐπιμένει τις καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ ἁμάρτημα, το-
 σούτω μᾶλλον ἀδιόρθωτος γίνεται· ἀπιστία, σατανικὴ οἰκτις,
 θηριωδία, κτηνώδης ἀκολασία, αὐτοκτονία, ταῦτα εἶναι, ὡς εἴρη-
 ται, τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀμετανοησίας.

B I B Λ I O N Β'.

Περὶ τῶν καθ' ἕκαστον τοῦ ἡθικοῦ βίου.

§ 16. *Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου.*

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου δῆλον ἔσται, δύναται νὰ ἐπιγραφῇ ἢ περὶ καθηκόντων, ἢ περὶ ἀρετῶν ἢ περὶ ἀγαθῶν· διότι ὁ ἡθικός βίος καὶ καθόλου καὶ μάλιστα ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον παρίσταται ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις, ὅτε μὲν ὡς καθήκον, ὅτε δὲ ὡς ἀρετὴ, ὅτε δὲ ὡς ἀγαθόν τι. Ἀλλ' οὐχ ἕκτον εἶναι καὶ τὰ τρία ὁμοῦ· διότι ἡ πίστις λ. γ. εἶναι καθήκον, καθ' ὅσον ὀφείλει τις νὰ πιστεύῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο· ἡ αὐτὴ ὁμῶς εἶναι καὶ ἀρετὴ, καθ' ὅσον εἶναι ἐξῆς καὶ ἱκανότης περὶ τὸ πιστεύειν· οὐχ ἕκτον εἶναι καὶ ἀγαθὸν ἅμα ἢ πίστις, καθ' ὅσον πᾶσα ἀγαθὴ ἱκανότης καὶ δεξιότης εἶναι καλὸν τι κτῆμα τῆς ψυχῆς· εἶναι τὸ ἀγαθόν, κτῆμα γενόμενον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ λέγομεν τὸ καθήκον τῆς πίστεως μᾶς ἐπιβάλλει τοῦτο· λέγομεν καθήκοντα τῆς δεῖνα ἀρετῆς· λέγομεν πρὸς τούτοις, ἡ ἀρετὴ εἶναι μέγα τι ἀγαθόν, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἀλλ' οὐδεμία ἀνάγκη νὰ πραγματευθῇ τις τὰ τοῦ βιβλίου τούτου ὑπὸ τῶν τρεῖς ταύτας ἐπόψεις χωριστά· διότι ἐνῷ περιγράφεται μέρος τι τοῦ ἡθικοῦ βίου, δι' αὐτοῦ τούτου δείκνυται καὶ τὸ καθήκον, καὶ τίνι τρόπῳ κατορθοῦται ἡ ἀντίστοιχος αὐτῷ ἀρετὴ· δείκνυται δ' ἅμα καὶ τίς ὁ καρπὸς αὐτῆς· ὥστε διὰ καθολικωτέρας τινὸς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἀποφεύγει τις τὰς τε ἐπαναλήψεις καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν ἐννοιῶν. Διὰ τῆς ἀνωτέρω δὲ ἐπιγραφῆς τοῦ ὅλου βιβλίου δείκνυται ἅμα σαφέστερον ὁ σύνδεσμος μετὰ τοῦ πρώτου βιβλίου, οὗτινος συμπλήρωσις εἶναι τὸ δεύτερον.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διαίρεσιν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ κατὰ τὰς τῶν μερῶν αὐτοῦ, σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα.

Ἐπειδὴ ὁ βίος ἡμῶν εἶναι κίνησις μεταξὺ τῶν περιστοιχούντων ἡμᾶς ὄντων καὶ σχέσις πρὸς αὐτά, καὶ βιούντες οὐδὲν ἕτερον πράττομεν, ἢ πρὸς τὰ διάφορα ὄντα καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς οὕτως ἢ ἄλλως προσφερόμεθα καὶ ἐκδηλοῦμεν τοιάνδε ἢ τοιάνδε σχέσιν πρὸς τὰ διάφορα ὄντα, δῆλον ἐντεῦθεν ὅτι, ὑπὸ τοιαύτην ἔπαψιν θεωρουμένου τοῦ βίου, δυνατόν ἐῖνα περιληφθῶσι καὶ τὰ διάφορα καθήκοντα, ἀρεταὶ καὶ ἀγαθὰ.

Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ τῶν ὄντων καὶ πάσης ἀληθείας εἶναι ὁ Θεὸς ὁ δημιουργήσας καὶ τὴν τοιαύτην σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα ἡ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν σχέσις, ἥτις θρησκεία καλεῖται, εἶναι τὸ πρῶτον καθήκον καὶ ἀρετὴ καὶ ἀγαθόν, ἐπομένως ἡ θεοσέβεια εἶναι τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, δι' ἧς τελειοῦται ἡ θεοσέβεια, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἂν δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ πρὸς τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἀγάπη, ὡς οὐδεὶς τιμῶν τὸν βασιλέα ὑβρίζει τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἄρα ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεόν συνυπάρχει καὶ στηρίζεται ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις κατ' ἐξοχὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κόσμος ὅλος ἀκόπτητον τῆς Θεῆας δόξης εἶναι, καὶ ὁ μὴ ὀρθῶς προσφερόμενος αὐτῷ προσκρούει εἰς τὸν Δημιουργὸν αὐτοῦ. Ἀλλὰ περὶ τῆς σχέσεως ταύτης ἀρκούσιν ὀλίγα καὶ ἐν παρόδῳ. Ἡ δὲ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀγάπη περιλαμβάνεται εἰς τὰ δύο κεφάλαια τῆς πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης περιέχει τὰ καθήκοντα καὶ τὰς ἀρετάς, δι' ὧν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κατορθώσῃ καὶ τὰλλα καθήκοντα καὶ ἀρετάς εἶναι τὸ ἀσκητικόν, οὕτως εἰπεῖν, μέρος τῆς Ἠθικῆς. Πλατύτερον τὰ περὶ τῆς συναφείας ταύτης ὅρα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ δῆλον ἤδη καὶ τοῦτο, διὰ τί ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ συνεκτικὴ καὶ περιεκτικὴ τοῦ δευτέρου βιβλίου ἔννοια· διότι ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἀπλὸν μόνον καὶ ἄδηλον αἶσθημα, ἀλλὰ τὸ αἶσθημα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ καθήκοντος, ὅπερ διατίθησι

καὶ ἐλαύνει τὴν βούλησιν ἡμῶν, ἵνα ἐξ ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀδόλως ἐνεργῇ, καὶ ἡ οὕτω γνησίᾳ ἢ ἀρετῇ, ἠθικῶς ἀγαθὸν τὸ ἔργον ἡμῶν. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ θεωρίας τῆς ἀγάπης ἐξάγομεν καὶ τὸ πῶς πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν τὰ τοῦ βιβλίου τούτου λαμβάνοντες, ὡς λήμματα, τὰ ὀρθὰ θεωρήματα περὶ τῶν διαφόρων ὄντων καὶ κοινωνούντες οὕτω πρὸς αὐτὰ διὰ τῆς θεωρητικῆς ἀγάπης, ἀγαπῶμεν αὐτὰ καὶ πρακτικῶς, ἐνεργούντες διὰ τῆς βουλήσεως τὴν ἐφαρμογὴν τῶν θεωρημάτων, καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα κτώμενοι διὰ τῆς ἐξέως. Οὕτω δὲ συντέμενται πολὺ ἡ πραγματεία καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρετῶν πλεονεκτεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ Θεοσεβείας.

§ 17. Περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου.

Διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐνεργείας τῆς θεοσεβείας ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξομοιούμεθα πρὸς αὐτόν, καὶ λατρεύομεν αὐτῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ὀφείλομεν νὰ λατρεύομεν τῷ Θεῷ, ἄρα διὰ τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος, τοῦ νοεροῦ ὀρθολογοῦ τῶν ἀοράτων, ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ λατρεύομεν αὐτῷ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀγάπης, δι' ἧς τελειοῦται ἡ πίστις, καὶ ἐνοικεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ὁ Θεός, καὶ ναὸς αὐτοῦ γινόμεθα καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ καὶ ἐνεργείας ἐν τῷ κόσμῳ ἄμεσον ὄργανον.

Διὰ μὲν τῆς πίστεως, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐνεργείᾳ τῇ ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, γεννᾶται ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης γινόμεθα ἐδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι, πιστεύομεν ἀδιστακτικῶς, ἥτοι ἡ πίστις γίνεται ἀρετὴ· διότι ἡ πίστις δὲν εἶναι ἀπλῶς παραδοχὴ θείων ἀληθειῶν, ἀλλὰ παραδοχὴ ἀδίστακτος· πρὸς δὲ τοῦτο ἀνάγκη ἰσχυρᾶς θελήσεως, μεγάλου ἀγῶνος κατὰ τῆς ἁμαρτίας.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἔνθεν μὲν ὀρίζει εἰς τί συνίσταται ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν θεοσεβεία, λέγων· «νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη τὰ τρία ταῦτα· μεζίων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη (Α'. Κορινθ). 13, 13)· ἐτέρωθεν δὲ δεικνύει καὶ τὸν σύνδεσμον τῶν τριῶν τού-

των, λέγων· «ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροθυσία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. 5, 6). Ἀλλαχού δὲ συνενεῖ εἰς ἓν τὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα, λέγων· «ἔστι δὲ πίστις ἐλπίζουμένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἐλεγχος οὐ βλεπομένων» (Εβρ. 11, 1)· ἦτοι ὑπαρξίς καὶ ἀδίστακτος παραδοχὴ τῶν ἀοράτων (τῶν περὶ Θεοῦ ἀληθειῶν), ὡς ὁρατῶν, καὶ τῶν μελλόντων (ἀγαθῶν καὶ ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ), ὡς παρόντων. Ἡ ἐλπίς ἄρα εἶναι ἡ περὶ τῶν μελλόντων πίστις, ἅπερ καὶ αὐτὰ εἶναι ἀόρατα, ὡς καὶ τὰ τὴν περὶ Θεοῦ θεωρίαν ἀπορῶντα.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου διὰ τῶν εἰρημένων βεβαιοῦνται καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ τε πίστις καὶ ἀγάπη ἐνεργοῦνται, ἦτοι δι' ἔργων ἐξωτερικῶν ἐκδηλοῦνται, ὅταν πράγματι ὑπάρχωσι. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, προβαίνει εἰς τὴν ἐξωτερικὴν θεοσέβειαν, εἴτε λατρείαν, διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν λοιπῶν λατρευτικῶν πράξεων ἐκδηλουμένη. Περὶ τούτων λοιπὸν πάντων ἔσται λόγος ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ κεφαλαίῳ.

§ 18. Περὶ πίστεως εἰς τὸν Θεόν.

Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὁ πρῶτος κρίκος ὁ συνδέων ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ πίστις, ἥτις ἐστὶν ἔμμεσος γνώσις, στηριζομένη οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ κύρους ἄλλου.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὰ πλεῖστα γινώσκομεν, ὅσα γινώσκομεν κατὰ τὸν αὐτὸν γινώσκόμεν καὶ τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· «βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, λέγει ὁ Ἀπόστολος, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (Α'. Κορινθ. 13, 12). Διότι ἐξαγγέλλει μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἡ συνειδήσις ἡμῶν, ἐξαγγέλλει καὶ τὸ κάτοπτρον τῆς θείας δόξης, ὁ κόσμος, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώσις αὕτη εἶναι ἔμμεσος· διὰ τοῦτο καὶ εὐρέθησαν ἄφρονες, ἀρνούμενοι τὸν Θεὸν καὶ θεωρητικῶς, οἳ εἰσιν οἱ ὑλοζῶικοί. Πρακτικῶς δὲ ἀρνούμεθα τὸν Θεὸν οἱ πλεῖστοι ἐν τῷ βίῳ μῆτε φροντίζοντες κἄν, ἂν ὑπάρχει Θεὸς καὶ ἐπιβλέπει τὰς πράξεις ἡμῶν. Ἵνα μὴ ταραττῇ δὲ καὶ ἐνοχλῇ ἡμῖν ἡ ἀνεξάλειπτος

καὶ ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας ἡμῶν χαραχθεῖσα δακτύλῳ Θεοῦ ἐμφυτος ἔννοια περὶ αὐτοῦ, ἐπινοοῦμεν πολλὰ καὶ προφασιζόμεθα λέγοντες, τί μέλει τῷ Θεῷ περὶ ἡμῶν τῶν σκωλήκων καὶ μηδ' αὖτις, ὅτε καὶ ἡ γῆ ἡμῶν αὐτῇ μηδὲν εἶναι ἀπέναντι τῶν ἀπείρων κόσμων τοῦ Οὐρανοῦ; Ὡστε ἀφοῦ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἔχομεν ἀνάγκην τῆς πίστεως, πολλῷ δὲ μᾶλλον χρῆζομεν ταύτης, ὅτε πρόκειται νὰ γινώσκωμεν, τί ἐστὶ Θεός. Ἐνταῦθα προσέκοψαν τὰ μάλιστα καὶ λαοὶ καὶ φιλόσοφοι, καὶ δὲν εἶναι μωρία, ἣν δὲν ἐπενόησαν καὶ εἶπον καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι, ὡς λέγει τις τῶν σοφῶν. Ἐθεοποιήθησαν πάνθ' ὅσα ἀρέσκουσιν εἰς τὴν φιληδονίαν καὶ φιλαυτίαν ἡμῶν. Καὶ νῦν δ' ἔτι, ἂν καὶ πολλαχοῦ καθηρέθῃ ἡ εἰδωλολατρεία, ἀλλ' οὐχ ἥττον πράγματι ὑπάρχει, διότι ἡ ψυχὴ ἡμῶν εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὰ κτίσματα παρὰ τὸν κτίσαντα, καὶ ἐγενόμεθα δοῦλοι τῶν παθῶν λατρεύομεν ἄρα τὸν χρυσοῦν μόσχον καὶ τὸν Μαμωνᾶν λατρεύομεν τὸ εἰδωλον τῆς φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας.

Ἐνταῦθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι διὰ τὴν κωλύουσαν ἡμᾶς ἁμαρτίαν καὶ αὐτὸ τὸ θέλει πιστεῦειν, μάλιστα δὲ πιστεῦειν ὀρθῶς, εἶναι ἀρετὴ ὡς καὶ καθήκον διότι οὐ μικρὸς ὁ ἀγὼν εἰς τὸ δέχεσθαι ἀδιστακτικῶς καὶ ἐμμένειν εἰς τὰ τῆς ἀληθοῦς πίστεως, καὶ μάλιστα τῆς χριστιανικῆς τῆς ἀπαιτούσης αὐταπάρνησιν καὶ ταπεινοφροσύνην καὶ μετάνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα. Διὰ τοῦτο καὶ λέγει ὁ Ἀπόστολος ὅτι διὰ τῆς καρδίας πιστεύομεν· ἀκαρδίᾳ πιστεύεται (ὁ Ἰησοῦς Χριστός), εἰς δικαιοσύνην» (Ῥωμ. 10, 10).

Τὸ κῶρος δὲ ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ χριστιανικὴ πίστις, καὶ γίνεται ἀδιστακτος καὶ ἐδραιωτέρα καὶ αὐτῆς τῆς ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως γνώσεως τῆς ὑποκειμένης πολλάκις εἰς πλάνην, εἶναι οἱ καρποὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τε τοὺς ἀνθρώπους καθόλου καὶ εἰς ἕκαστον ἰδίᾳ· ἕκαστος αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῆς πίστεως καὶ βιών κατὰ Χριστὸν, γεύεται τῶν γλυκυτάτων καρπῶν τῆς γαλήνης τῆς συνειδήσεως, τῆς χαρᾶς, τῆς ἀναγεννήσεως καὶ οὐκέτι ὀρέγεται τῶν πικρῶν καρπῶν τῆς ἁμαρτίας. Ὅταν ἅπαξ παραδεχθῇ τις τὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως βλέπει κατὰ τὸ μέτρον τῆς γνώσεως αὐτοῦ ὅτι οὐδὲν ὑψη-

λότερον καὶ θεϊότερον περὶ Θεοῦ καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐρ-
ρέθη ἐν τῷ κόσμῳ· ἡ μία ἀλήθεια στηρίζει τὴν ἄλλην, καὶ πᾶσαι
ὁμοῦ συναπαρτίζουσιν ἐν τι ἁρμονικόν καὶ ἀριστοτεχνικόν οἰκοδό-
μημα. Τότε δὲ πείθεται ὅτι καὶ οἱ κήρυκες τῆς τοιαύτης πίστεως
ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ καὶ Θεοῦ Ἀπόστολοι ἦσαν, καὶ Θεὸς εἶναι ὁ
ἀκρογωνιαίος λίθος τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν, ὁ Κύριος
ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς
τὸν Πατέρα εἰμὴ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὅτι ἄνευ τῆς πίστεως εἰς
αὐτὸν οὐδεὶς δικαιούται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Τὴν πίστιν δὲ ταύτην ἀρούμεθα ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῆς
παραδόσεως τῆς τε Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας
τοῦ Χριστοῦ. Συνεκεφαλαίωσε δ' ἡ Ἐκκλησία τὰ κυριώτατα
καὶ ἀναγκαιότατα εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἄρθρα τῆς πίστεως εἰς
τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας, εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, τὸ ἐν ταῖς
ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικαῖς Συνόδοις συνταχθέν.
Κανὼν δὲ τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι ἡ ὁμόφωνος διδασκαλία τῆς
ἀρχαίας Ἐκκλησίας. "Ὅστις δὲ τῷ κανόνι τούτῳ στοιχεῖ, ὅστις
ἀναγινώσκει οὕτω τὸ κυριώτατον βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ
Θεοῦ, δύναται ὀρθῶς καὶ ὑγιῶς νὰ προβῇ ἀπὸ γνώσεως εἰς
ἴνῳσιν, ἀναγινώσκων καὶ τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν βιβλίον τῆς
φύσεως, τὸ ἄλλο βιβλίον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, καὶ ἀκινδύνως
νὰ μελετᾷ τὰ βιβλία τῶν σοφῶν τῶν εἰσηγουμένων εἰς τὴν τοῦ
βιβλίου τούτου ἀνάγνωσιν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοοῦμεν ἤδη ὅτι καὶ καθήκον ἔχομεν
νὰ πιστεύωμεν, ἵνα εἰς κοινωνίαν ἔλθωμεν μετὰ τοῦ Θεοῦ, κατα-
νοοῦμεν ἅμα καὶ τὸ πῶς δεῖ πιστεῦειν καὶ πῶς κατορθοῦται ἡ
πρώτη αὕτη ἀρετὴ τῆς θεοσεβείας, ἡ κρηπίς αὕτη τῶν ἀρετῶν.

α) Ἰδιότητες τῆς ἀληθοῦς πίστεως.

Ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία πίστις εἶναι ὀρθὴ καὶ ἀδίστακτος καὶ
πλήρης, εἶναι ζῶσα καὶ ἐνεργὸς δι' ἀγαθῶν ἔργων καὶ ζήλου ὑπὲρ
τῆς πίστεως ἐκδηλουμένη.

1) Ὁρθὴ εἶναι ἡ πίστις, ὅταν εὐσεβορφόνως, ἥτοι κατὰ τὰς
ὑγιεῖς ἀρχάς τῆς Ὁρθοδοξίας, μορφωθῇ ἐν ἡμῖν, ὅταν δηλονότι

ἀρρώμεθα τὰς ἀληθείας τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, καὶ ἐρμηνεύωμεν αὐτὰς κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἀποστολικῆς καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Πᾶσα ἄλλη πίστις εἶναι αἵρεσις.

Π.λὴρης δὲ εἶναι ἡ πίστις, ὅταν τὰ κυριώτατα ἄρθρα τὰ ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως περιεχόμενα ἱκανῶς ἑκαστος κατανοήσῃ καὶ ἅπαντα ἀνεξαίρετως ἀποδέχῃται. Ὁφείλομεν ὁμῶς νὰ προκόπτωμεν ἐν τῇ πίστει καὶ θεωρητικῶς καὶ μάλιστα οἱ μέλλοντες νὰ οἰκοδομῶσι καὶ ἄλλους ἐν τῇ πίστει. Ἀλλὰ καὶ ἑκαστος τοσούτῳ μᾶλλον οἰκοδομεῖται ἐν αὐτῇ, ὅσῳ μᾶλλον ἀσχολεῖται περὶ αὐτήν. Ἐπειτα δὲ ὀφείλομεν πάντα τὰ φρονήματα ἡμῶν νὰ βαπτίσωμεν εἰς Χριστόν. Ἀδίστακτος δὲ γίνεται ἡ πίστις διὰ τοὺς ὀλίγῳ πρότερον εἰρημένους λόγους καὶ διὰ τοῦ τρόπου ἐκείνου καὶ διὰ τῆς ἀγάπης.

2) Ζῶσα καὶ ἐνεργὸς πρέπει νὰ ᾔηται ἡ ἀληθὴς πίστις, ἄλλως εἶναι νεκρά· « τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, λέγει ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος, ἐάν πιστὴν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; Ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν » (Ἰακ. 2, 14-20). Ὅταν ἡ πίστις δὲν ἐκδηλωθῇ δι' ἔργων, τότε δὲν κατελήφθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἵνα καρποφορήσῃ αὕτη, δικαιοῦσα καὶ ἀναγεννώσῃ ἡμᾶς. Εἶναι λόγος κενὸς τότε ἡ πίστις, καὶ ἔχνη τινὰ μόλις ὑπάρχουσι μέλλοντα ταχέως νὰ ἐξαλειφθῶσι. Νομίζουσι δὲ τινες ὅτι διὰ τοῦ μικροῦ τούτου ἐφοδίου δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰρήνην πρὸς τὸν Θεόν, νομίζουσι δηλ. ὅτι καὶ τὸν Θεὸν δύνανται νὰ ἐξαπατήσωσιν ἐν τῇ φανερᾷ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῆς κρίσεως. Ὅπου δὲν ὑπάρχει μεταβολὴ τοῦ βίου ἐπὶ τὸ κρεῖττον, ἀλλὰ τοῦναντίον συχνὰ καὶ βαρέα ἀμαρτήματα, ἐκεῖ ἡ πίστις, ἢ εἶναι νεκρά, ἢ ἐγγύς που τοῦ θανάτου. Διότι ἡ ἀληθὴς πίστις τελειοῦται ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἥτις μήτηρ καὶ πηγὴ εἶναι τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ πάσης ἀρετῆς.

Ἀμεσος δὲ ἐκδηλώσις τῆς ζωῆς πίστεως εἶναι ὁ ὅλητος ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὅστις οὐ μόνον δι' ὁμολογίας τῆς πίστεως ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἐκδηλοῦται, ἀλλὰ καὶ διὰ μεταδόσεως τοῖς ἄλλοις τῶν σωτηρίων αὐτῆς ἀληθειῶν καὶ ἀγαθῶν. « Πᾶς ὅστις ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοί,

λέγει ὁ Σωτὴρ, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ γὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς» (Ματθ. 10, 32). «Ὃς ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμούς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἀμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων» (Μάρκ. 8, 38). Οὐ μόνον δὲ διὰ λόγων ὁμολογεῖ τις τὸν Θεόν, ἀλλὰ μάλιστα δι' ἔργων ἀγαθῶν. «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 16). Διότι οὐ μόνον διὰ τῶν ἔργων δεικνύει τις ὅτι ἀληθῶς πιστεύει, ἀλλὰ καὶ οὕτως οἰκοδομεῖ ἐν τῇ πίστει καὶ τοὺς ἄλλους βεβαιότερον· διότι τότε ἐννοεῖ ἕκαστος ὅτι ὑπάρχει πράγματι ἡ πίστις. Μέγιστος δὲ βαθμὸς τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως εἶναι τὸ νὰ ὑπομένῃ τις διωγμούς καὶ βασάνους μέχρι τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου.

Ἄλλ' ὁ ζήλος ὁ ὑπὲρ τῆς μεταδόσεως τῆς ἀληθείας πίστεως πρέπει νὰ ᾔηται ἀληθὴς καὶ κατ' ἐπίγνωσιν, οὐχὶ δὲ παράλογος καὶ βίαιος καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν. Ἡ Χριστιανικὴ πίστις ὡς ὀχετὸς τῆς ἀνωθεν σοφίας, εἶναι ὡς καὶ αὕτη «ἀγνή, ἔπειτα εἰρηνικὴ, ἐπεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος, καὶ ἀνυπόκριτος» (Ἰακ. 3, 17). Ὑπόδειγμα ἔστω ἡμῖν πάντοτε ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Πλήρης μὲν ἦν ζήλου ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ βρῶμα αὐτοῦ ἦν τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐδέποτε μετεγειρίσθη βίαν· πικρῶς κατέκρινε τοὺς μαθητὰς θέλοντας νὰ καταβιβάσθῃ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ κατὰ τῶν μὴ δεξαμένων αὐτοὺς Σαμαρειτῶν. Παρὰ τῶν λογικῶν καὶ ἐλευθέρων ὄντων πίστιν οἰκειοθελῇ θέλει ὁ Σωτὴρ, καὶ ἡ πίστις οὐ μόνον δὲν ἐκβιάζεται, ἀλλὰ καὶ μόνον ὅταν ἐλευθέρως ὑπάρχῃ, ἔχει καὶ ἀξίαν. Οἱ βιασται τῆς πίστεως νοσοῦσιν αὐτοὶ περὶ τὴν πίστιν.

6) Οἱ καρποὶ τῆς πίστεως.

Καρποὶ τῆς εἰς Θεὸν πίστεως εἶναι ἡ ἐνώσις μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιοσύαι καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀναγέννησις, ἥτοι ἡ τελείωσις τῆς πίστεως ἐν τῇ ἀγάπῃ, τῇ πηγῇ πάσης ἀρετῆς καὶ παντὸς ἀγαθοῦ

ἐν ἡμῖν, ἐνὶ λόγῳ τῆς ἐξομοιώσεως πρὸς τὸν Θεόν, ἤτοι θεώσεως ἡμῶν.

1) Θεωροῦντες τὸν Θεὸν καθ' ἐκυτὸν καὶ ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κόσμον, εἰς ἃ συνίσταται ἰδίως ἡ Θεοργνωσις, κοινωνοῦμεν πνευματικῶς μετὰ τοῦ Θεοῦ. Πιστεύοντες δὲ εἰς τὸν Αὐτρωτὴν τοῦ Κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Μονογενῆ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, κοινωνοῦμεν δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔτι στενωτέρον, δικαιούμενοι, εἴτε παριστάμενοι δίκαιοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ περ ἁμαρτωλοὶ ὄντες, καὶ διὰ τούτου λαμβάνοντες τὸ δικαίωμα κυρίως τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐνωσις δὲ μετὰ τοῦ Θεοῦ φέρει τὴν δύναμιν τῆς ἀναγεννήσεως. Ἡ δὲ δύναμις καὶ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Θεοῦ καλεῖται χάρις.

2) Ἡ θεωρία τῶν περὶ Θεοῦ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν ἀγάπην, ἥτις ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς τελειουμένης καὶ ἐνεργοῦμένης ὑπὸ τῆς χάριτος· ἐν τῇ ἀναγεννήσει δὲ περιέχεται πᾶν ἀγαθὸν καὶ πᾶσα τελειότης τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς δὲ τούτοις διὰ τῆς θεωρίας τῶν περὶ Θεοῦ ἐγγίνεται ἐν ἡμῖν ὁρθὴ ἔννοια τῆς σχέσεως πρὸς τὰ ὄντα, ἥτοι τοῦ καθήκοντος, ἐγγίνεται καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος.

Οὕτω, μαθαίνοντες ὅτι εἰς ὃ Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, μαθαίνομεν τηρεῖν τὴν ἐνότητά μετὰ πάντων, τὸ μέγα τοῦτο ἀγαθόν. Πιστεύοντες εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν, ἐννοοῦμεν τὸ δυνατόν τῆς Ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· διότι εἶναι αἰωνία θυσία, τὸ ἱκανὸν ποιοῦσα τῇ αἰωνίᾳ Δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ. Πληρούμεθα δὲ καὶ ἀγάπης, διότι βλέπομεν τὴν ἄπειρον ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅστις καὶ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐρείσατο ὑπὲρ ἡμῶν. Καὶ αἱ ἄλλαι δὲ τελειότητες τοῦ Θεοῦ πολλὰ διδάσκουσι τὸν ἄνθρωπον καὶ πολυλαχῶς διατιθέσκει καὶ οἰκοδομοῦσιν. Ἡ αἰωνιότης ὑπομνήσκει τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν καὶ τὸ τὰ ἄνω φρονεῖν. Ἡ πανταχοῦ παρουσία καὶ ἡ Δικαιοσύνη τρέμειν ποιοῦσι τὸν ἀσεβῆ, ἐνθ' ἐπιχέουσι βάλσαμον εἰς τὰ θεινὰ τοῦ εὐσεβοῦς καὶ διώκοντος τὴν ἀρετὴν. Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα διὰ βραχέων. Ἐννοεῖ δ' ἕκαστος ἐντεῦθεν διὰ τί χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεσῆσαι τῷ Θεῷ, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος (Εβρ. 11, 6). Ἐννοεῖ δὲ καὶ ὅτι δι' αὐτῆς κατορθοῦται καὶ ἡ

ἀγάπη καὶ πᾶσα θεοσέβεια, ἄμεσός τε καὶ ἑμμεσος, καὶ πᾶσα τελειότης καὶ πᾶν ἀγαθόν.

γ) Τὰ ἐναντία τῇ πίστει.

Ἐναντία τῇ πίστει εἶναι τὰ ἄκρα αὐτῆς, ἔνθεν μὲν ἡ ἀπιστία, εἴτε ἀθεΐα μετὰ τῶν διαφόρων βαθμῶν αὐτῆς, ἀποστασίας, αἵρέσεως, πυρρῶνισμού, ἐλευθεριασμοῦ, ἀδιαφορίας καὶ νεκρᾶς πίστεως· ἐτέρωθεν δὲ, ἡ δεισιδαιμονία, αἱ προλήψεις, ἡ μαγεία καὶ ἡ θρησκομανία, εἴτε φανατισμός.

1) Μεγάλη οἷσις φέρει εἰς ἀπιστίαν καὶ ἀρνησιθρησκίαν, ἥτοι διὰρρήξιν τοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ συνδέσμου· ἀλλὰ καὶ ἡ αἵρεσις, ἥτοι ἡ παραδοχὴ κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν τῆς πίστεως, εἶναι ἀρχὴ τῆς τοιαύτης οἰήσεως· διότι δὲν μορφόνουσι κυρίως τὴν πίστιν τῶν, ὡς προφασίζονται, κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως αὐτῶν, ἀλλὰ καταφρονοῦσι κυρίως τοῦ Θεοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ἐνότητι τῆς ὁποίας αἵρεται πᾶσα αὐθαιρεσία. Ἡ τοιαύτη οἷσις φέρει κατὰ μικρὸν εἰς τὴν σατανικὴν τῆς ἐντελοῦς ἀπιστίας, καὶ βλασφημίας καὶ βεβηλώσεως τοῦ Θεοῦ ὀνόματος. Ἀλλὰ καὶ τὸ σχίσμα, ἂν καὶ τατ' ἀρχάς διὰρρήγνυσι τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀγάπῃ, φέρει κατὰ μικρὸν εἰς τὴν αἵρεσιν. Συγγενῇ πάθῃ τῆς ἀπιστίας καὶ αἵρέσεως ἡ μᾶλλον γενικώτεροι φάσεις αὐτῶν εἶναι ὁ ἐλευθεριασμός καὶ ὁ πυρρῶνισμός. Ὁ μὲν ἐλευθεριάζων ἀποδέχεται τὰ ἀρέσκοντα μόνον, ὁ δὲ πυρρῶνιστής, εἴτε σκεπτικός, ἀμφιβάλλει περὶ πάντων καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως.

Βαρέα ἁμαρτήματα φιληθονίας καὶ πλεονεξίας φέρουσι τὴν πρακτικὴν ἀθεΐαν τῆς ἀδιαφορίας καὶ νεκρᾶς πίστεως.

2) Οὐχ ἥττον ἁμαρτάνουσι περὶ τὴν πίστιν τὴν ἀληθῆ καὶ εὐσέβειαν οἱ εἰς τᾶλλα ἄκρα περιπίπτοντες, ἥτοι εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ θρησκομανίαν. Οἱ δεισιδαίμονες κυριεύονται ὑπὸ πολλῶν προλήψεων καὶ ἔχουσι περιδεῆ συνειδήσιν, ἅπερ μαρτυροῦσιν ἀκρισίαν καὶ θερμαιομένην φαντασίαν ἐξ ἐλλειποῦς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς προερχομένης, ἥ καὶ καχεξίας φυσικῆς. Πολλάκις δὲ καὶ ἀκόλαστος βίος ἐλαύνει εἰς δεισιδαιμονίαν, ὅταν δὲν χαλαρωθῇ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα· διότι οἱ τοιοῦτοι νομίζουσιν ὅτι διὰ τῆς

ὑπερβολῆς θέλουσιν ἀναπληρώσει τὰ πρόφην ἐλλείμματα καὶ ἱκανοποιήσῃ τὸ θεῖον.

Ζῆλος οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, οἷσις καὶ ἀκόλαστος ὁρμὴ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος φέρουσι τὴν θρησκομανίαν τῶν θελόντων διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου νὰ κατισχύσῃ ἡ πίστις καὶ θρησκεία καθόλου. Οἱ θρησκομανεῖς ὡς καὶ οἱ δεισιδαίμονες μᾶλλον ἐβλάψαν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ τῶν ἀρνησιθρήσκων καὶ ἀθέων.

Καθόλου δὲ οὐ μόνον ἡ εἰδωλολατρεία, ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος αὐτῆς καὶ τὰ λείψανα αὐτῆς, οἷον μαγεία καὶ πᾶν εἶδος κληδονισμῶν, ἀντιβαίνουνσιν ἄντικρυς εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν καὶ εὐσέβειαν καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν βαρύντατα ἁμαρτήματα ἐθεώρησε ταῦτα καὶ βαρυτάτοις ἐπιτιμίοις ἐτιμώρησε τοὺς τὰ ταιαῦτα πράσσοντας.

§ 19. *Περὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν.*

Ἡ πίστις περὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καὶ ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ λέγεται καὶ εἶναι ἡ ἐλπίς. Μέγιστον δὲ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἔνωσις ἡμῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σωτηρία ἡμῶν.

Ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεόν, πεποithώς αἰτεῖται παρ' αὐτοῦ ἀρωγὴν εἰς πᾶν ἀγαθόν. Πέποιθεν εἰς τὴν πρόνοιαν Ἐκείνου, ὅστις τρέφει τὰ πετεινά τοῦ Οὐρανοῦ καὶ ἐνδύει τὰ κρῖνα τοῦ ἀγροῦ. Πέποιθεν ἐν γένει ὅτι ὁ Θεὸς πιστὸς ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις αὐτοῦ καὶ ἐκπληρώσει αὐτὰς ὑπὲρ τῶν ἐλπίζόντων εἰς αὐτόν· θέλει δώσει ἀγαθὰ δόματα τοῖς πιστεύουσι, θέλει χορηγήσῃ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Ἡ ἐλπίς δ' αὕτη οὐ καταισχύνει, ἀλλὰ πρέπει νὰ ζητῶμεν πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ πᾶν ἀγαθὸν προσεθήσεται ἡμῖν, ὡς λέγει ὁ Σωτὴρ (Ματθ. 6, 33).

Δῆλον δ' ἐντεῦθεν ὅτι ἡ πίστις εἰς τὰς τελειότητας τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν Παντογνωσίαν, Παντοδυναμίαν καὶ Ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, γεννᾷ τὴν εὐφρόσυνον ἐκείνην ἐλπίδα ὡς καὶ τὴν πεποithσιν ἐν αὐτῇ καὶ βεβαιότητα· ὁ μὴ ἐλπίζων ἄρα δὲν πιστεύει. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος, ὡς εἴρηται, συνδέει εἰς ἓν τὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα. Διὰ τῆς ἐλπίδος τελειοῦται ἡ πίστις καὶ γίνεται πλήρης κατὰ τὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἡθικὴν ποιότητα τῆς σταθερότητος καὶ τοῦ ἀδιστακτοῦ. Ὅ,τι δεικνύει ἡ πίστις ὡς σκοπὸν τοῦ βίου, τούτου

ἄπτεται ἡ ἐλπίς κρατερῶς· διὰ τὴν ἐλπίδα, ἥς περιεχόμενον τὰ μέλλοντα ἀγαθὰ καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ τὰ ἐγγύτερον ἀπτόμενα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ βίου ἡμῶν, διὰ τὴν ἐλπίδα ταύτην καὶ ἐδραιότεροι γινόμεθα ἐν τῇ πίστει· αἰεὶ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται· εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίσις ὑμῶν», γράφει ὁ Ἀπόστολος τοῖς Κορινθίοις (Α'. Κορ. 15, 13, 14).

Διὰ τὸν εἰρημένον στενὸν σύνδεσμον τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν, κοινὰς ἄρα ἔχουσιν αὐταὶ τὰς ιδιότητας, κοινούς καὶ τοὺς καρπούς, κοινὰ καὶ τὰ ἐναντία αὐταῖς.

Ὡς ἡ πίστις, οὕτω καὶ ἡ ἐλπίς πρέπει νὰ ᾖ ὀρθή, πλήρης, ἀδίστακτος, ζῶσα καὶ ἐνεργὴς, τελειομένη ἐν τῇ ἀγάπῃ δι' ἀγαθῶν ἔργων. Πρέπει πάντοτε νὰ ὀργῶμεν πρὸς τὸν Οὐρανὸν καὶ νὰ ἐπιζητῶμεν τὰ Οὐράνια· «Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν Οὐρανοῖς ὑπάρχει» (Φιλιπ. 3, 20).

Καρποὶ δὲ ἰδίως τῆς ἐλπίδος εἶναι ἡ χαρὰ ἐκείνη τοῦ ἀναμένοντος μέγα τι ἀγαθόν. Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ καρτερικὴ ἐκείνη ὑπομονή, δι' ἥς κτώμεθα δύναμιν, καὶ γλυκαίνονται αἱ πικρίαι τοῦ βίου ἡμῶν, καὶ καυχώμεθα ἐπὶ τοῖς παθήμασι, καὶ ἀντὶ κοιλάδος τοῦ κλαυθμῶνος γίνεται Παράδεισος ὁ ἄλλως ἀβύσσος βίος ἡμῶν ἐπὶ γῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ φόβος ἐκεῖνος ὁ σωτήριος, ὁ σώζων ἡμᾶς ἀπὸ πολλῶν κακῶν καὶ ἄγων εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Ἐναντία δὲ ἰδίως εἰς τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἔνθεν μὲν ἡ ἀπόγνωσις μετὰ τῶν διαφορῶν αὐτῆς βαθμῶν, ἔνθεν δὲ τὸ ἐκπειράζειν Κύριον τὸν Θεὸν κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ τὸ ἀναμένειν παρ' αὐτοῦ πάντα.

Πολλοὶ προσηλωμένοι εἰς τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ καὶ παραδεδομένοι ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς αὐτὰ, ἣ δὲν φρονοῦσιν ὅπως οὐράνια, ἣ ἀποτυγχάνοντες τῶν αἰτήσεων αὐτῶν, ἄρχονται ἀμφιβάλλειν περὶ παντός καὶ μάλιστα περὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, ὥσαντι ἦν ὑπόχρεως ὁ Θεὸς νὰ εἰσακούῃ πάσας τὰς ἀλόγους ὀρέξεις ἡμῶν, καὶ νὰ γείνη συνέννοχος καὶ πάσης τῆς ἀκολασίας ἡμῶν. Ὡσανεὶ μὴ ἦτο εὐτύχημα μᾶλλον τὸ νὰ μὴ εἰσακούῃ ὁ Θεὸς πᾶσαν ἀφροσύνην

ἡμῶν, ὡς καλῶς πάνυ ἀποδείκνυται ἡ ἀλήθεια αὕτη ἐν Ἀλκιβιάδῃ Β'. τοῦ Πλάτωνος. Ὅταν δὲ ἐκλείψῃ ὅλως πᾶσα πεποίθησις καὶ ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν, καὶ τὰ δεινὰ τοῦ βίου τούτου περιστοιχίσωσι πανταχόθεν τὸν στερούμενον ὑπομονῆς διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐλπίδος ἄνθρωπον καὶ κατατρύχωσιν αὐτόν, τότε ἐπέρχεται ἡ δεινότης κατὰστασις τῆς ἀπογνώσεως, καὶ τὸ θανασιμώτατον ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἐγγύς του.

Εἰς ἄλλο βάρβαρον οὐχ ἦτον φοβερόν περιπίπτουσιν οἱ τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀναμένοντες καὶ ἐν πᾶσι θαύματα τοῦ Θεοῦ ἐπιζητοῦντες, μηδὲν δὲ οἰκοθεν θέλοντες νὰ πράξωσιν. Οἱ τοιοῦτοι ἐκπειράζουσι Κύριον τὸν Θεόν, ὅπερ εἶναι ἀπηγορευμένον «Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου» (Δευτερ. 6, 16). Ὁ ἄνθρωπος ἐλπίζων εἰς τὸν Θεόν δὲν πρέπει νὰ μένῃ αὐτὸς ἀργός· διότι ὁ τοιοῦτος εἶναι ἀνάξιος βοηθείας. Ὁ τοιοῦτος ἢ οἰκματίας εἶναι καὶ θέλει καὶ τὸν Θεὸν δοῦλον, ἢ ὀκνηρὸς εἰς ἄκρον ἀναμένων νὰ βοήσῃ ὁ Θεὸς ἄρτον καὶ χρήματα. Ὁ Θεὸς θαυματουργεῖ, ἀλλ' ὅταν αὐτὸς κρίνῃ τοῦτο ἀναγκαῖον καὶ διὰ τοὺς ἀξιόους τῆς τοιαύτης ἐκτάκτου χάριτος, οὐχὶ δὲ δι' ἄχθῃ ἀρούρης καὶ παιδιᾶς χάριν. Ἡ παράλογος ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν φέρει ἐπίσης δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν ἀπόγνωσιν καὶ τὰ ἐκγονα ταύτης, ἢ, ὅπερ ταύτην σχεδὸν, εἰς τὴν ἀδράνειαν καὶ τὸν μαρασμόν.

§ 20. Περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν λέγεται τὸ βαθύτατον ἐκεῖνο αἶσθημα καὶ ἡ κλίσις πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν· εἶναι πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ γενναῖον αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ἐξ οὗ καὶ κινεῖται καὶ ὀργᾷ πρὸς πᾶν ἀγαθόν.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι, ἐνῶ διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος ἐγγίνεται εἰς τὴν ψυχὴν τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ πάλιν καὶ ἡ πίστις καὶ ἐλπίς τελειοῦνται ἐν τῇ ἀγάπῃ· διότι διὰ ταύτης γινόμεθα ἐδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι, δι' αὐτῆς ἔχουσιν ἠθικὴν ἀξίαν τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ γίνονται πράγματι ἀγαθὰ. Διὰ τοῦτο καὶ πληρῶμα νόμου λέγεται ἡ ἀγάπη (Ῥωμ. 13, 10)

και ὅτι πιστεύει και ἐλπίζει και μεῖζων πάσης ἀρετῆς (Α'. Κορινθ. 13, 7, 13) και μητρόπολις εἶναι. Ἐν αὐτῇ συγκραταῖσθαι και πάντα τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου».

Ὡστε και ἐκ τούτων ἤδη καταφαίνεται ὅτι ἀπαραίτητον και μέγιστον καθήκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο και λέγει ὁ Ἀπόστολος· «ἐάν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὅρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι» (Α'. Κορ. 13, 2). Ἀλλαχοῦ δὲ διδασκόμεθα ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἀγαπήσωμεν τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς και καρδίας. (Λευτ. 6, 5, 10, 12)· ὅτι ὀφείλομεν νὰ τηρήσωμεν ἑαυτοὺς ἐν τῇ ἀγάπῃ (Ἰουδ. 21). Ἰδίως δὲ διατίθουσιν εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγάπη ἡ ἄφατος πρὸς τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον· «Οὕτω γὰρ ἡγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον» (Ἰωάν. 3, 16). Διὰ τὴν τοιαύτην ἀγάπην τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ υἱῶν σκότους ἐγενόμεθα υἱοὶ φωτός, καλοῦμεν Πατέρα τὸν Θεὸν και δὲν φοβούμεθα πλέον αὐτόν, ἀναγεννώμεθα, τελειούμεθα, και οὐ μόνον τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν, ἀλλὰ και τῶν ἐπιγείων κατὰ τὸ δυνατόν μέτοχοι γινόμεθα. Ὡστε ἐκεῖνος μόνος δύναται νὰ ἀγωνομονήσῃ εἰς τὸν Θεόν, ἀφ' οὗ ἐξηλείφθη πᾶν ἔγχος ἀγαθοῦ ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτοῦ.

α) Αἱ ἰδιότητες τῆς ἀληθοῦς και τελείας ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι εἰλικρινὴς και πλήρης και ὑπερτέρα παντὸς ἄλλου αἰσθήματος.

1) Εἰλικρινὴς εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅταν ᾔναι ἀδόλος και ἀνυπόκριτος, ὅταν μὴ ἀγαπῶμεν «λόγῳ μὴδὲ γιγνώσκειν, ἀ.λ.λ' ἔργῳ και ἀληθείᾳ» ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος τῆς ἀγάπης ὁ ἡγαπημένος μαθητὴς Ἰωάννης (Α'. Ἐπιστ. 3, 18)· ὅταν ᾔναι καθαρὰ ἀπὸ πάσης χαμαιζήλου και χαμερποῦς ἰδιοτελείας· διότι πολλοὶ λέγουσιν ὅτι ἀγαπῶσι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κυρίως ἀγαπῶσιν αὐτόν διότι ἀναμένουσι παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εἶναι ἔτοιμοι χάριν εὐτελεστάτων συμπεριόντων νὰ ἀνταλλάξωσι τὴν πρὸς τὸν Θεόν

ἀγάπην. Ἡ εἰλικρινὴς ἀγάπη εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ὅπερ αὐτὸ τοῦτο εἶναι τὸ ὑψίστον συμφέρον καὶ φέρει πᾶν ἀγαθόν. Βεβαίως βαθμηδὸν προβαίνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὑψίστην ταύτην βαθμίδα, ἥτις καὶ πράγματι εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὁ βαίνων δὲ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ καθαίρων ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς ἰδιοτελείας, ἀριεργεῖται εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν πᾶσιν εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ καὶ ἐν τοῖς παθήμασιν αὐτοῖς.

Ἡ εἰλικρινὴς ἀγάπη εἶναι καὶ τρυφερά καὶ υἱική, καὶ ἡ τοιαύτη ἐξω βάλλει τὸν φόβον, διότι ὁ φοβούμενος οὐ τετελειώται ἐν τῇ ἀγάπῃ, ὡς λέγει ὁ ἡγαπημένος μαθητὴς τοῦ Κυρίου (Α'. Ἰωάν. 4, 18). Μόνον δὲ υἱικὸς φόβος χωρεῖ, δηλ. ὁ φόβος ἐκείνου τοῦ υἱοῦ τοῦ φοβουμένου μὴ λυπήσῃ τὸν φιλόστοργον αὐτοῦ πατέρα.

2) Πλήρης δὲ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη οὐ μόνον, ὅταν καταλάβῃ ὅλην ἡμῶν τὴν ψυχὴν καὶ καρδίαν, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐκδηλωθῇ δι' ὅλων τῶν τρόπων· ἤτοι ὅταν ἐπιποθῶμεν ὡς ἔλαφος διψῶσα τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ (Ψαλμ. 43, 2. 3) καὶ μέγιστον ἀγαθὸν θεωρῶμεν ταύτην, ὡς ἄλλα πολυύμματα Χερουβίμ· ὅταν τηρῶμεν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ· «Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· ὁ λέγων ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστίν· αὕτη γάρ ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν» (Α'. Ἰωάν. 2, 3—5 καὶ 5, 3).

Πρὸς τούτοις ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, τὸν πλησίον, εἶναι φιλάδελφος· «ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε», λέγει ὁ Σωτὴρ (Ματθ. 25, 40). Λέγει δὲ καὶ ὁ ἡγαπημένος αὐτοῦ μαθητὴς· «Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἐώρακε, τὸν Θεόν, ὃν οὐχ ἐώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν; Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχουμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ» (Α'. Ἰωάν. 4, 20. 21).

3) Ἡ τελεία πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ὑπερτέρα παντὸς ἄλλου αἰσθήματος καὶ καρτερικῆ μέχει τοῦ μαρτυρίου· διότι «μερίζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ

τῶν φίλων αὐτοῦ», λέγει ὁ Σωτὴρ (Ἰωάν. 15, 13). Τῆς ἀγάπης δὲ ταύτης ἐμφορούμενος καὶ ἔργῳ ἀποδείξας αὐτὴν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἐπεφώνει· «τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμοί, ἢ λιμοί, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχη; Πέπεισμαι γάρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζῶη, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὑψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν» (Ῥωμ. 8, 35—39).

6) Περὶ τῶν καρπῶν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Πάντες οἱ καρποὶ τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεὸν εἶναι κυρίως καρποὶ τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτόν· διότι, ὡς εἴρηται πολλάκις, μόνον ἐν τῇ ἀγάπῃ τελειοῦνται ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς, μόνον ὅταν πληρωθῶμεν τῆς ἀγάπης τοῦ ἁγίου ἀγαθοῦ, καὶ ἐνούμεθα ὄντως μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ναὸς αὐτοῦ γινόμεθα, καὶ ἀναγεννώμεθα, καὶ καρποφοροῦμεν ὠραίους καὶ γενναίους καρποὺς, καὶ πάσης χαρᾶς πληρούμεθα, καὶ τῆς αἰωνίου μακαριότητος ἀπὸ τοῦδε γινόμεθα μέτοχοι. Ἀξίον δὲ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ τοῦ Ἀποστόλου, ἐν οἷς μητρόπολις πάσης ἀρετῆς κηρύττεται ἡ ἀγάπη.

«Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει» (Α'. Κορινθ. 13, 4—7).

Ἐνθεν μὲν χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμός ὑπὲρ παντὸς ὑψηλοῦ καὶ γενναίου, ἔνθεν δὲ ὑπομονὴ καὶ καρτερίᾳ καὶ θυσία καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς εἶναι οἱ κυριώτατοι καρποὶ ἐν ἡμῖν τῆς ἀγάπης.

γ) Τὰ ἐναντία εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἡ φιλαυτία, δι' ἣν ὡς οὐδὲν λογιζόμεθα καὶ Θεὸν καὶ πλησίον, δι' ἣν λατρεύομεν τῇ πλεονεξίᾳ καὶ φιληδονίᾳ, δι' ἣν γινόμεθα δοῦλοι τῶν παθῶν ἀπὸ ἐλευθέρων καὶ λογικῶν ὄντων καὶ ἀνθρώπων πρὸς σωρὸν ἐπὶ τῆς

κεφαλῆς ἡμῶν. Διὰ τὴν παράλογον καὶ ὑπέρμετρον φιλαυτίαν ἡμῶν πάντα θέλομεν ὑπὲρ ἐαυτῶν καὶ οὐδὲν μέτρον τῆς ἀδικίας ὑπάρχει. Ἐπειδὴ ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ ταραττεῖ καὶ ἐνοχλεῖ ἡμᾶς, μακρὰν λοιπὸν ἀφ' ἡμῶν καὶ ὁ Θεός. Ἀλλ' ὅτι, ὡς εἴρηται, ἀνθρώπου πυρὸς σωρεύομεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν, δῆλον ἐὰν ἀναλογισώμεθα ἡλίκα τὰ δεινὰ, ἂν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐρρόνουν τοιαῦτα· ἐὰν ἀναλογισώμεθα ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν δεινῶν πάσχομεν διὰ τὴν ἄκραν φιλαυτίαν, ὅτι οἱ δούλοι τῆς φιληδονίας καὶ ἀκολασίας καταντῶσι σκοληκώδεις καὶ οἰκτρῶς καταστρέφουσι τὸν βίον.

Ἡ φιλαυτία προβαίνει ἐνίοτε καὶ εἰς ἔχθραν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μὴ τις κολάσῃ τὸ ὑπέρμετρον τῆς φιλαυτίας καὶ φύγῃ οὕτω τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων τὴν πρὸς τὸν Σατανᾶν ἐξομώσιν.

Οἰκοθεν δὲ δῆλον ἤδη, ὅτι καὶ πάντα τάναντία εἰς τὴν γνησίαν πίστιν καὶ ἐλπίδα εἰς τὸν Θεὸν εἶναι καὶ ἐναντία εἰς τὴν ἀληθῆ ἀγάπην πρὸς αὐτόν.

§ 24. Περὶ ἐξωτερικῆς θεοσεβείας καὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ.

Ὡς οὐδεμία δύναμις μένει ἀργή, ὡς καὶ ὁ ἐνδιάθετος λόγος τότε ἐνεργεῖ, ὅταν οὐ μόνον γείνῃ προφορικῶς, ἀλλὰ καὶ ὅταν εὕρῃ τὴν κατάλληλον μορφήν καὶ λέξιν, οὕτω καὶ ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια, ὅταν ἀγαθὴ ὑπάρχῃ, προβαίνει εἰς τὰ ἔξω διὰ προσκλήσεων ἐξωτερικῶν ἔργων καὶ λατρευτικῶν πράξεων. Ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια ἡ ἀληθὴς περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον τῇ θεοπρεπεῖ στολῇ καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ· θεοπρεπὲς εἶδος λαμβάνει τὸ σῶμα καὶ ὅλον καὶ εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἡ ἐνδόμυχος θεοσέβεια ἡ ἀληθὴς ἐξ ἅπαντος ἐκδηλοῦται δι' ἐξωτερικῶν πράξεων, οὕτω καὶ ἡ ἐπανάληψις τούτων κρατῶναι αὐτὴν καὶ ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντοτε· διότι πολλάκις τελοῦνται τὰ τῆς λατρείας, ἢ καθ' ὑπόκρισιν, ἢ κατὰ συνήθειαν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη λατρεία δὲν εἶναι ἀληθὴς λατρεία, ἢ καθ' ὑπόκρισιν δὲ εἶναι βεβήλωσις τῶν θείων καὶ βλασφημία κατὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ὅταν μὴ συνδέηται μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς, ὅταν μὴ ᾖ ἐκδήλωσις αὐ-

τῆς. Μόνον ἡ περὶ τὴν γνησίαν ἐξωτερικὴν λατρείαν ἀσκήσις καὶ ἐξίς κρατύνουσι τὴν ἐσωτερικὴν καὶ μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς.

Τὰ εἶδη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας εἶναι τὰ ἀκόλουθα, ὡς ἐκ τῶν εἰρημέκων δῆλον ἦδη· ἡ μελέτη τῶν περὶ Θεοῦ καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως, ἡ προσευχὴ ἢ τε κατ' ἰδίαν καὶ ἡ δημοσία ἐν ταῖς ἐορταῖς καὶ διὰ διαφόρων λατρευτικῶν πράξεων μετὰ τῶν μυστηρίων τελουμένη, ὁ ὄρκος καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ τέλος τὰ ἔργα τῆς φιλαδελφείας. Καὶ περὶ μὲν τῆς μελέτης τῶν θείων καὶ ὁμολογίας τῆς πίστεως εἰδομέν τινα ἦδη, ὁψόμεθα δὲ καὶ τὰλλα ἐν τῷ περὶ προσευχῆς καὶ ἐν τῷ περὶ ὄρκου, ὅστις καὶ αὐτὸς ὁμολογία τις τῆς πίστεως εἶναι· περὶ δὲ τῆς φιλαδελφείας, ἥτις συνεδέετο ἀνέκαθεν μετὰ τῆς δημοσίας λατρείας, ὁψόμεθα τὰ εἰκότα ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, δι' ἧς ἀγιαζόμεν τὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἑμμεσὸς τις λατρεία τοῦ Θεοῦ εἶναι μετὰ τῆς φιλαδελφείας.

α) Περὶ Προσευχῆς.

Ἡ προσευχὴ εἶναι κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον ὁμιλία μετὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὄντως Θεῷ ὁμιλοῦμεν, εἴτε δοξολογοῦντες αὐτόν, εἴτε δεόμενοι αὐτοῦ, εἴτε εὐχαριζοῦντες. Εἶναι ἡ κυριωτάτη πράξις ἡμῶν δι' ἧς ἐκδηλοῦται ὁ μετὰ τοῦ Θεοῦ θρησκευτικὸς σύνδεσμος καὶ σχέσις· διὰ τοῦτο καὶ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ ἀξιωθῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὸν Θεόν ὡς υἱὸς πρὸς Πατέρα, καὶ νὰ γίνῃ ναὸς τοῦ Θεοῦ. Μέγιστα ἅμα καὶ τὰ ἐντεθῆεν ἀγαθὰ καὶ μεγίστη ἡ δύναμις τῆς προσευχῆς· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ αὐτοὶ οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ ἀδιαλείπτως προσκύχοντο, καὶ μετὰ προσευχῶν συνδέονται καὶ τὰ μυστήρια, τὰ ὄργανα τῆς ἀοράτου χάριτος τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι καὶ τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖν ὀφείλομεν (Α'. Θεσσαλ. 5, 17. Κολοσ. 4, 2).

Εἶδη δὲ τῆς προσευχῆς εἶναι τρεῖς, δοξολογία, δέησις, εὐχαριστία. Καὶ διὰ μὲν τῆς δοξολογίας ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν ἡμῶν· διότι ὁμολογοῦμεν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τὰς τελειότητας αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ. Διὰ δὲ τῆς δέησεως καὶ παρακλήσεως ὁμολογοῦμεν τὴν ἐλπίδα ἡμῶν εἰς τὸν Θεόν. Διὰ δὲ τῆς εὐχαριστίας ὁμολογοῦ-

μεν τὴν ἀγάπην ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν. Συνοδεύεται δὲ ἡ προσευχή δι' ἀναγνώσεως τῆς ἀγίας Γραφῆς, δι' ἧς τρεφόμεθα πνευματικῶς καὶ ἀναζωπυροῦται ἡ θεοσέβεια ἡμῶν. Τελεῖται ἡ προσευχή καὶ διὰ γονυκλισίας, μετanoiῶν, ὑποκλίσεως τῆς κεφαλῆς, πρὸς οὐρανὸν ἀτενίσεως τῶν ὀφθαλμῶν, ἀνατάσεως τῶν χειρῶν καὶ ἰδίως διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ (τρισὶ δακτύλοις κατὰ τὴν ἡμετέραν Ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν εἰς σημεῖον τῆς ἀγίας Τριάδος), δι' οὗ ἀγιάζομεν τὴν προσευχὴν ἡμῶν, ὡς ἀγιάζονται δι' αὐτοῦ καὶ τὰ μυστήρια· διότι σημειούμενοι τῷ σημείῳ τοῦ τιμίου σταυροῦ ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τε τὴν ἀγ. Τριάδα καὶ εἰς τὸν ἐσταυρωμένον, δι' οὗ ἡξιώθημεν νὰ τύχωμεν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ καλῶμεν πατέρα τὸν Θεόν.

1) Ὅτι μὲν ἀναγκαία ἡ προσευχή οὐ μόνον ἐκ τῶν εἰρημέων δῆλον ἔδει, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς.

Ὁ ἔχων ἀληθῆ πίστιν, ἐλπίδα καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν ἐξ ἀνάγκης ὁμολογεῖ αὐτὰς κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν προσευχήν. Ὡς τὸ ἁγιαστήριον τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἡ ἔμφυτος ἐν ἡμῖν, ἐξ ἧς ἀπαραιτήτως προέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια, οὕτω καὶ ἡ προσευχή εἶναι ἡ εὐπρόσδεκτος θυσία καὶ τὸ θυμίαμα τὸ εὖοσμον, ὅπερ προσφέρει ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ ἁγιαστηρίου τούτου. Διὰ τῆς προσευχῆς ἀναπτέροῦται ἡ ψυχὴ καὶ ἀνίπταται ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τῆς μεγαλοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἀναπέμπει δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ. Ἐάν δὲ τὰ δεινὰ τοῦ βίου τούτου κατατρύχωσι τὴν ψυχὴν, ἐπικαλεῖται πεποιθότως τὴν ἀρωγὴν τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς· ἐάν βαρέα ἁμαρτήματα βαρύνωσιν αὐτὴν καὶ καθόλου διὰ πάντα μολυσμὸν τῆς ἁμαρτίας ἀναπέμπει διὰ τῆς προσευχῆς τὸ εὐῶδες λιθανωτὸν τῆς μετanoiᾶς, τὴν μόνην ἡμῶν θυσίαν, καὶ διὰ ταύτης καθίστησιν ἴσων καὶ εὐμενῇ τὸν Θεόν. Ὑψιστον ἄρα ἀγαθὸν ἡ προσευχή καὶ ὑψίστης μακαριότητος πληροὶ τὴν ψυχὴν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι ἔλεγον· «εὐφράνθη ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι· εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα» (Ψαλμ. 124, 1). Ἡ προσευχή εἶναι ἡ κυριωτάτη καὶ πνευματικωτάτη τροφὴ τῶν πνευματικῶν καὶ λογικῶν ὄντων.

2) Αἱ ιδιότητες τῆς ἀληθοῦς προσευχῆς εἶναι αἱ αὐταί, οἷαι καὶ αἱ τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, ἃς ἐκδηλοῖ ἡ προσευχή. Πρέπει ὁρθῶς νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεόν καὶ μετὰ πεποιθήσεως νὰ ἐλπίζωμεν τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Πρέπει ἀδιαλείπτως νὰ προσευχόμεθα, ὡς ἐδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι πρέπει νὰ ὦμεν. Πρέπει ἐξ ἀδόλου ἀγάπης νὰ εὐχαριστῶμεν τῷ Θεῷ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ νὰ ἦναι καθαρὰ ἀπὸ παντὸς ῥύπου φιλαυτίας ἢ προσευχῆ. «Τὸ τί προσευζόμεθα καθὼ δέει, οὐκ οἶδαμεν, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις» (Ῥωμ. 8, 26). Πολλάκις στεναγμοὶ ἀλάλητοι εἶναι πνευματικῶς κρείττονες τῆς βαττολογίας. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῇ ἀπ' αὐτοῦ Κυριακῇ λεγομένῃ προσευχῇ, ἐν τῷ «Πάτερ ἡμῶν» ἔδωκεν ἡμῖν κανόνα καὶ ὑπόδειγμα πῶς δεῖ προσεύχεσθαι· ἐκεῖ μαθάνομεν νὰ ζητῶμεν πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὁ Θεὸς νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ εἶτα νὰ ζητῶμεν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, ἥτοι τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα πρὸς τὸν βίον, οὐχὶ δὲ τὰ τὴν ἡδυσπάθειαν θεραπεύοντα. Μαθάνομεν νὰ ζητῶμεν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἀλλὰ τότε ὅταν συγχωρῶμεν καὶ ἡμεῖς τοῖς ὁφειλέταις ἡμῶν. Μαθάνομεν τέλος νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ τὴν ἀπαλλαγὴν ἡμῶν ἀπὸ τῶν πειρασμῶν καὶ τοῦ πονηροῦ. Ὁ αὐτὸς δ' ἀλλαχοῦ ἐδίδαξεν ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ὀφείλομεν πάντα αἰτεῖσθαι· «Ὅ,τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω» (Ἰωάν. 14, 13).

Ἡ δ' Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀνέκαθεν εἶχεν ἐν χρήσει τοὺς καθιερωμένους ἐν τῇ Γραφῇ ψαλμοὺς καὶ ὕμνους, καὶ μόνους νέους ὕμνους ἐδέχετο τοὺς παρ' ἁγίων ἀνδρῶν καὶ συμφώνως ἐκείνοις συντεθειμένους. Καὶ οἱ μετὰ ταῦτα δὲ μελωδοὶ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλλείποντος κηρύγματος ἐνθολόγησαν πολλοὺς ὕμνους ἐκ τῶν μυριπνῶων λειμῶνων τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω δὲ ἔχομεν νῦν ἀσφαλῆ τρόπον προσευχῆς, καὶ ὅταν πληρωθῇ ἡ ψυχὴ ἡμῶν εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας, ἔχομεν ἐτόιμους ὕμνους καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς, ἵνα ψάλλωμεν τῷ Κυρίῳ. Ἀλλὰ καὶ διὰ πάντας προὐνόησεν ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν διότι

πρὸς τῇ Κυριακῇ προσευχῇ καὶ τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως ἔχει ὁ ἀγράμματος τὴν σύντομον δέξιν «Κύριε ἐλέησον», τὴν σύντομον δοξολογίαν «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ». ἔχει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ εἴ τι τοιοῦτο. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἔτι παρ' ἡμῖν ἀρκούνται τοῖς ὀλίγοις τούτοις ἐν ταῖς κατ' ἰδίαν προσευχαῖς, ἀλλ' οὐδέποτε πράττουσιν τι ἄνευ τῶν συντόμων τούτων δεήσεων καὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ.

3) Καθ' ὅσον ἀρραῖα τὴν δύναμιν τῆς προσευχῆς, τοῦτο μόνον ἀρκεῖ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ αὐτὸ μόνον τὸ νὰ ἀσχολῇται τις συνεχῶς περὶ τὰ θεῖα καὶ νὰ μὴ πολὺ μεριμνᾷ περὶ τῶν βιωτικῶν εἶναι μέγα κέρδος. Πολλῷ δὲ μείζον τοῦτο βεβαίως, ὅταν ἀναμνηθῶμεν ἅλλα καὶ μείζονα ἀγαθὰ, ἃ συνεπάγεται ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνία καὶ ὅτι τεῖχος καὶ ὀχύρωμα κατὰ πάσης ἐναντίας δυσάμεως γίνεται ἡ προσευχή.

4) Ὡς διὰ τῆς προσευχῆς ἐκδηλοῦμεν τὴν ἐσωτερικὴν θεοσέβειαν, οὕτω καὶ τάναντία ταύτῃ, εἶναι καὶ τῇ προσευχῇ. Ἀμαρτάνομεν, ὅταν ἐκ μὴ ὀρθῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης προσευχώμεθα· ἀμαρτάνομεν δηλ. ὅταν βαπτολογώμεν, εἴτε παράλογα αἰτούμενοι, εἴτε μὴ προσέχοντες εἰς ὅσα λέγομεν, ἢ ἀκούομεν προσευχόμενοι· ὅταν νομίζωμεν ὅτι θεραπεύομεν τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἐνῷ πράγματι ἡμεῖς ὠφελοῦμεθα ἐκ τῆς προσευχῆς· ὅταν μὴ ἐκπέμπηται ἡ προσευχή ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς· ὅταν χεῖλη ἀκάθαρτα προσφέρωσιν αὐτὴν μεμολυσμένα μὲ πᾶσαν κακολογίαν· ὅταν χεῖρες ἀναπέμπωσιν αὐτὴν πλήρεις αἱμάτων καὶ ἀδικίας.

Οἱ τοιοῦτοτρόπως προσευχόμενοι βεβηλοῦσιν ἀντὶ νὰ ἀγιάσωσι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀμαρτάνουσιν οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν μηδὲλως προσευχομένων, ἐξ ἀπιστίας, ἢ ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος περὶ τὰ θεῖα.

Γινώσκουμεν δὲ καὶ ἐκ πείρας ὅτι οἱ μὴ ἀληθῶς προσευχόμενοι προσεύχονται κατὰ συνήθειαν μόνον, καὶ ἵνα ὅπως οὖν θεραπεύσωσι τὴν συνειδήσιν των, οὐδέποτε δὲ διατελοῦσι προσέχοντες τῷ Θεῷ μέχρι τέλους, ἀλλ' εἰς ἐκάστην στιγμήν καταλαμβάνουσιν αὐτοὺς αἱ μέριμναι τοῦ βίου, καὶ πολλάκις ἐπιθυμῶσι κακὰ καὶ

πονηροὶ διαλογισμοὶ ἀναβαίνουνσιν εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὡστε ἀντὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ τροφῆς πνευματικῆς γίνεται λατρεία τοῦ πονηροῦ ἢ προσευχὴ καὶ βεβήλωσις τοῦ θεοῦ ὀνόματος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου τοσοῦτον ἀποτροπιάζεται τὴν τοιαύτην λατρείαν· «Τί ἐμοὶ πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; τίς ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Πατεῖν τὴν αὐλὴν μου οὐ προσθήσεσθε· ἐὰν φέρητέ μοι σμιῖδαλιν, μάταιον· θυμίαμα, βδέλυγμά μοι ἐστί· τὰς νομικὰς ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν, οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Ὅταν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρὸς με, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπ' ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέσπιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. Λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου· παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῷ, καὶ δικαιώσατε χήραν, καὶ δεῦτε δὴ καὶ διελεγχθῶμεν, λέγει Κύριος· καὶ ἐὰν ὧσιν αἱ ἀμαρτίαι ὡς φοινικιοὺν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὧσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ» (Ἡσαΐου 1, 11—18).

6) Περὶ τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ δημοσίας λατρείας.

Ἡ προσευχὴ γίνεται ἢ κατ' ἰδίαν ἢ κοινῇ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, ἥτοι συνάξεις τῶν πιστῶν ἐν οἴκοις Κυρίου, οἵτινες καὶ οὗτοι ἀποκαλοῦνται Ἐκκλησίαι.

Μεγάλῃ μὲν ἡ δύναμις τῆς ἰδιαίτερας προσευχῆς καὶ ἀναγκαιοτάτῃ εἰς τὸν λατρεύοντα πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸν Θεόν, ἀλλὰ μείζων ἡ δύναμις αὐτῆς ὅταν γίνηται κοινῇ, ὅταν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἀναπέμπωμεν δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ. Τότε παρίσταται αὐτός ὁ Κύριος ἐν μέσῳ ἡμῶν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπαγγελίαν· «οὐ γὰρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18, 20). Διὰ τοῦτο καὶ τὰ μυστήρια, τὰ ὄργανα τῆς χάριτος, τελοῦνται ἐν τῇ συνάξει τῶν πιστῶν καὶ συνδέονται μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς. Ὅταν συμπροσέχωνται πολλοί, τότε παρίσταται ὁλος ὁ ἄνθρωπος, ὅλη

ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἀγάπη δὲ καὶ ταπεινοφροσύνη εἶναι οἱ κυριώτεροι καρποὶ τῆς τοιαύτης συνάξεως. Διὰ τῆς ἀγάπης δὲ, ἐν ᾗ τελειοῦται ἡ πίστις, συναρμολογούμενοι οἱ ἄνθρωποι εἰς ἓν πνευματικὸν οἰκοδόμημα, εἰς ἓν πνευματικὸν σῶμα, κεφαλὴν καὶ ἀκρογωνιαίον λίθον ἔχοντες τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, γίνονται ναὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ ζωοποιὸν καὶ σωτήριον ἐνοικεῖ ἐν αὐτοῖς. Οὐρανὸς καὶ γῆ συνεννοῦνται τότε, καὶ ἡ ἔνωσις αὕτη οὐ μόνον πνευματικῶς παρίσταται διὰ τῶν εὐχῶν καὶ τελετῶν καὶ ἑορτῶν, ἀλλὰ καὶ ὁρατῶς διὰ τῶν εἰκόνων, δι' ὧν καθωραϊζοῦνται οἱ ναοί, ἵνα σημαίνεται ἡ ἐν Οὐρανῷ Ἐκκλησία.

Ὡστε ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ μάλιστα ἐκδηλοῦται ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν αὐτῇ διὰ τοῦτο μεγίστη ἡ παρὰ Θεοῦ χάρις. Ἐπειδὴ δὲ σκοπὸς τοῦ βίου ἡμῶν εἶναι ἡ ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν πιστῶν πρὸς κοινὴν προσευχὴν ἐτελεῖτο ἀνάγκη ἐν τῇ θεῖᾳ μυσταγωγίᾳ, εἴτε λειτουργία, ἥτοι τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, δι' οὗ ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ληιπὸν ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῶν συνάξεων, ἡ κυριωτάτη πράξις εἶναι τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων, ἐν ᾧ προσφέρεται ἡ ἀνάιμακτος θυσία καὶ μεταδίδεται τοῖς πιστοῖς. Εἰς τὴν μυσταγωγίαν δὲ ταύτην παρασκευάζει ἡ διὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πίστις ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ ὁμολογεῖται κάλλιον· διότι ἡ κοινὴ προσευχὴ ἀποδεικνύει τὴν ἀγάπην καὶ γεννᾷ αὐτὴν, εἰς ἣν τελειοῦται ἡ πίστις. Διὰ τοῦτο καὶ ἐντέλλεται ἡμῖν ἡ Ἐκκλησία, ἵνα ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, πρὶν ὁμολογήσωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν. Ὁ ἀσπασμὸς δὲ τῶν συλλειτουργούντων ἱερέων ἀναμνησθεὶς τὸν κοινὸν ἀσπασμὸν τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν.

Συχναὶ δεήσεις ὑπὲρ πάντων καὶ περὶ πάντων τῶν καλῶν καὶ συμφερόντων τῇ ψυχῇ, καὶ συχναὶ δοξολογίαι, ἵνα καὶ ἡ θερμότης τῆς προσευχῆς σημαίνεται καὶ τὸ παρὰ πολλῶν γίνεσθαι αὐτὴν· ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν καὶ ἐρμηνεῖα αὐτῶν, ἵν' οὕτω κάλλιον τρέφεται ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ ζῶντος λόγου τοῦ Θεοῦ· εὐχαριστία διὰ τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν ἡμῶν,

καὶ ὁ μετὰ τῆς εὐχαριστίας συνδεόμενος ἁγιασμός τῶν τιμίων δώρων καὶ ἡ μετέληψις αὐτῶν, ἥτοι ἡ κοινωνία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου· ταῦτα ἀνέκαθεν ἦσαν τὰ συναπαρτιζόντα ἰδίως τὴν δημοσίαν λατρείαν, εἴτε λειτουργίαν. Ταῦτα εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ τὰ συναπαρτιζόντα τὴν τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ οὐδεὶς ὁ μὴ ὁμολογήσων ὅτι οὕτως ὀφείλει τελεῖσθαι ἡ λειτουργία. Ἐκ τῆς Χριστιανικῆς δὲ Ἀρχαιολογίας μαθηθῆναι πόθεν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν τὰ ἡμέτερα, ἵνα καὶ ὀρθῶς νοήσωμεν αὐτὰ καὶ κατανοήσωμεν ὅτι ἀρχαιότατα εἶναι τὰ πλεῖστα καὶ οὐσιωδέστατα τῆς ἡμετέρας λειτουργίας, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καθαρῶς καὶ ὁσίως ἐκδηλοῦται ἐν αὐτῇ.

γ) Περὶ ἑορτῶν καὶ ναῶν.

Εἰ καὶ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι ὀφείλομεν καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς ὀφείλομεν ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ γείνωμεν ναὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ κοινὴ προσευχὴ καὶ ἡ λειτουργία οὔτε πάντοτε νὰ τελῶνται δυνατὸν, οὔτε ὅπου δήποτε. Μόνον οὕτως ἀδιαλείπτως προσευχόμεθα, ὅταν καθ' ἐκάστην καὶ πολλὰκις τῆς ἡμέρας ἀγιάζωμεν ἑκαστον ἔργον ἡμῶν διὰ συντόμου προσευχῆς καὶ τηρῶμεν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ὅπερ καὶ τοῦτο λατρεία τοῦ Θεοῦ. Διὰ δὲ τούτου καὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ γινόμεθα. Ἀλλὰ διὰ τὰς κοινὰς συνάξεις καὶ τὴν λειτουργίαν ἀπαιτοῦνται καὶ χρόνος καὶ τόπος κατάλληλοι.

1) Καταλληλότετος δὲ χρόνος ἦν ἀνέκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἡ Κυριακὴ διὰ τοῦτο λεγομένη, καὶ αἱ μεγάλαι ἑορταί, ὡς καὶ αἱ ἐπέτειοι ἡμέραι τῆς ἀθλήσεως τῶν μαρτύρων, ὡς γενέθλιοι ἡμέραι αὐτῶν θεωρούμεναι. Εἴτα δὲ προσετέθησαν καὶ αἱ μνήμαι πάντων τῶν ἁγίων, ἐν οἷς ἐδοξάσθη ὁ Θεός. Ὁ χρόνος οὗτος τῆς λατρείας εἶναι καὶ πράγματι καταλληλότετος· διότι συνδέεται μετὰ μεγάλων ἀναμνήσεων, αἵτινες καὶ τρέφουσι καθ' ἑαυτὰς τὴν ψυχὴν καὶ διατιθέασι κάλλιον αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀγιάσῃ ἡμέραν τινὰ τῆς ἐβδομάδος, ἐν ᾧ οὕτως ἁγιασθῇ ἡ ὅλη ἐβδομάς καὶ ὅλος ὁ βίος γένηται λατρεία τοῦ Θεοῦ. Ἐπιτελοῦντες τὴν μνήμην τῶν ἁγίων εὐχαριστοῦμεν τῷ θαυμαστωθέντι ἐν αὐτοῖς Θεῷ, κινούμεθα εἰς μίμησιν αὐτῶν, συνδεόμεθα αὐτοῖς,

μνημονεύοντες καὶ δεόμενοι, ἵνα πρεσβεύωσιν ὑπὲρ ἡμῶν, ὡς ἔχοντες παρρησίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δ' Ἐκκλησίᾳ, καὶ μάλιστα ὅπου εἶναι μεγάλαὶ κοινότητες ἢ μεγάλαὶ Μοναὶ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ τελεσθῇ μία τοῦλάχιστον λειτουργία καθ' ἑκάστην ἐν Ἐκκλησίᾳ τινὶ τῆς κοινότητος ἢ Μονῆς.

2) Κατ' ἀρχάς οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ διὰ τοὺς διωγμοὺς ἐλειτούργουν τῷ Θεῷ κατ' οἶκον καὶ ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς. Ἦσαν ὅμως αὐτοὶ ναοὶ τοῦ Θεοῦ· διότι οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἦσαν ἐκλεκτοὶ καὶ ὁμολογηταὶ καὶ μετ' ὀλίγον ἐγίνοντο μάρτυρες. Ὡστε ὅπου καὶ ἂν ἔσαντο ἡγιάζον αὐτοὶ τὸν τόπον. Ἀλλ' ἐνωρὶς ἤδη ἀπὸ αὐτῆς τῆς Β'. ἑκατονταετηρίδος ὠκοδομήθησαν οἶκοι Κυρίου, Κυριακὰ ἰδίως καλούμενοι, πρὸς σὺναξιν τῆς Ἐκκλησίας (ἐξ οὗ καὶ Ἐκκλησίαι καὶ οἱ ναοί). Ἠγείροντο δὲ συνήθως οἱ οἶκοι Κυρίου ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων καὶ σχῆμα σταυροῦ καὶ θόλοι ἐπεκράτησαν μετὰ ταῦτα, ἵνα καὶ ταῦτα διδάσκωσι τοὺς ἐκκλησιαζομένους καὶ πρὸς οὐρανὸν τὸν νοῦν ἀνυψώσιν. Μάλιστα δὲ συνετέλουν εἰς τοῦτο αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων· ἱερεὶ σκηναὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Κ. Διαθήκης, πάντα τὰ νέφη τῶν μαρτύρων καὶ ἁγίων τοῦ Θεοῦ καλύπτοντα τοὺς τοίχους τῆς Ἐκκλησίας, ἀψήραζον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πᾶσαν βιωτικὴν μέριμναν, καὶ ἀνεθίβαζον εἰς τὰ ἄνω τὴν καρδίαν. Λαμπάδες ἀπαυγάζουσαι τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον (φῶτισμα ἐλέγετο καὶ τὸ βάπτισμα), θυμίαμα εὐοσμὸν τὸ σύμβολον τῆς δεήσεως ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων, στολαὶ ἱερατικαὶ, τῆς ἀγιότητος τοῦ ἄκρου Ἀρχιερέως δηλωτικαί, οὐτινος διάκονοι εἶναι οἱ ἱερεῖς, ψαλμωδία κατανυκτικὴ καὶ τῇ ἱερότητι τῶν τελουμένων καὶ τῶν ἐννοιῶν ἐμπρέπουσα, ἐγκαίνα τοῦ ναοῦ ἱεροπρεπῆ καὶ ἁγιαστικὰ, καὶ ταῦτα συνεπλήρουν τὴν ἱερότητα τοῦ τόπου καὶ εἰς εὐλόθειαν διέθετον. Τίς δ' ὁ μὴ ὁμολογήσων ὅτι ἱεροπρεπῶς καὶ τὰ περὶ τοῦ τόπου τῆς λειτουργίας ἢ ἀρχαία Ἐκκλησία διατάξατο; Πλὴν εἰμὴ τις λογίζεται αὐτὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ! ἀλλ' εἶναι καὶ πράγματι;

3) Κατὰ τὴν τετάρτην ἐντολὴν ὀφείλομεν νὰ ἁγιάζωμεν τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου, ἥτοι τὰς ἐορτὰς, ἀφιερῶντες αὐτὰς εἰς

Κύριον τὸν Θεόν. Ἀγιάζομεν δὲ τὰς ἐορτὰς παριστάμενοι μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ εὐλαθείας, μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης, εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ τὰ τυχόν μετ' αὐτῆς συνδεόμενα μυστήρια· αγιάζομεν τὰς ἐορτὰς καὶ κατ' οἶκον, προσευχόμενοι κατ' ἰδίαν καὶ τρεφόμενοι πνευματικῶς διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων, καὶ διδάσκοντες καὶ τοὺς οἰκέτας ἡμῶν καὶ τοὺς ἀμαθεῖς ἀδελφούς· αγιάζομεν πρὸς τοῦτοις καὶ διὰ πάσης ἀγαθοεργίας· «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανους καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Ἰακ. 1, 27). Ἔργον ἀγάπης πρὸς τὴν Πατρίδα εἶναι τὸ προκινδυνεύειν ὑπὲρ αὐτῆς, διὰ τοῦτο καὶ τοῦτο καὶ ἡ ἐκπλήρωσις σπουδαίων καὶ ἀπαραιτήτων καθηκόντων οὐ μόνον εἶναι θεμιτὰ, ἀλλ' αγιάζουσι καὶ ταῦτα τὰς ἐορτὰς. Οὕτω λοιπὸν αγιάζοντες καὶ ἀφιερῶντες τῷ Θεῷ τὰς ἡμέρας τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων, καταρτιζόμεθα ἅμα εἰς ἀγιασμόν καὶ τῶν ἄλλων ἐργασίμων ἡμερῶν, ἵνα καὶ ἐν ταύταις ὁρθῶς πολιτευόμενοι καὶ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ λατρεύωμεν καὶ οὕτω τῷ Θεῷ.

Βεβηλοῦμεν δὲ τὰς ἡμέρας τοῦ Κυρίου, ἀπολειπόμενοι τῆς Ἐκκλησίας διὰ λόγους μὴ εὐλόγους, εἴτε δι' ἀκηρίαν εἴτε διὰ βιωτικὰς μερίμνας. Κατὰ τῶν τοιούτων βαρέα ἐπιτίμια ἐπιβάλλει ἡ Ἐκκλησία. Βεβηλοῦμεν ἐπίσης τὰς ἐορτὰς, ὅταν παριστάμενοι μόνον τῷ σώματι ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου μεριμνῶμεν περὶ τῶν βιωτικῶν, μὴδὲ τῶν πονηρῶν καὶ δεινῶν λογισμῶν ἀριστάμενοι· ὅταν ἀπρεπῶς καὶ ἀσέμνως καὶ μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις παριστάμεθα, ἢ ἐπὶ μικρὸν μόνον χρόνον, ἐπειγόμενοι ἴσως εἰς ἐμπορίαν ἢ ἀσωτίαν. Βεβηλοῦμεν πρὸς τοῦτοις τὰς ἡμέρας Κυρίου, ὅταν παραδιδώμεθα κόμοις καὶ μέθαις, κοίταις καὶ ἀσελγείαις, αἰσχροκερδεῖα καὶ πάσῃ ἀδικίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ὅταν, ἀντὶ αἰσχύων ἡδονῶν καὶ ἀναπαύσεως τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν ἐπιπόνων ἔργων, κατατριβώμεν τὸν χρόνον εἰς ἀργολογίαν, καὶ παιγνίδια τυχερὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ ὀλίγον ἀμαρτάνομεν καὶ οὕτως. Ἐπίσης καὶ ὅταν ἰουδαϊκῶς ἐορτάζωμεν τὸ σάββατον, νομίζοντες ὅτι πᾶν ἔργον εἶναι ἀπηγορευμένον καὶ αὐτὴ ἡ ἀγαθοεργία. Κατὰ

τῶν τοιούτων εἶπεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· «Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον» (Μάρκ. 2, 27).

δ) Περί ὄρκου, εὐχῶν καὶ μαρτυρίου.

Ἐκτακτα εἶδη λατρείας τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ὄρκος, αἱ εὐχαὶ (τάξιμόν) καὶ τὸ μαρτύριον.

1) Διὰ τοῦ ὄρκου ἐπιμαρτυρόμεθα τὸν Θεὸν μάρτυρα, κριτὴν καὶ ἀνταποδότῃν πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας· «Ἀνθρωποι μὲν γάρ κατὰ τοῦ μειζονος ὁμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὄρκος» (Ἑβρ. 6, 16). Διὰ τούτων λέγει ὁ Ἀπόστολος ὅτι ἐκτάκτως, ὅτε δὲν εἶναι δυνατόν ἄλλως νὰ βεβαιωθῇ ἡ ἀλήθεια, ἐπιμαρτυρόμεθα τὸν Θεὸν ὅτι λέγομεν ἀληθῆ, ἢ ὅτι θέλομεν τηρῆσαι τὴν ὑπόσχεσίν μας. Ἐπειδὴ δὲ ὁμολογοῦμεν ὅτι οὐδὲν μείζον μέσον τῆς βεβαιώσεως ἢ ὁ Θεὸς ὁ παντοδύναμος καὶ δικαιοκρίτης, διὰ τούτου ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν καὶ θεοσέβειαν ἡμῶν, καὶ ἐπομένως εἶναι πράξις λατρευτικὴ ὁ ὄρκος. Ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου μαρτυροῦμεν ὅτι τότε μόνον πρέπει νὰ γίνῃται ὁ ὄρκος, ὅταν χρησιμεύῃ πρὸς πέρας πάσης ἀντιλογίας. Ὡστε οὔτε ὡς λάχανα πρέπει νὰ τρώγωμεν τοὺς ὄρκους διὰ πᾶσαν αἰτίαν, οὔτε νὰ τελεῖται ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἡ λατρεία αὐτῇ τοῦ Θεοῦ. Ἡ συχνὴ ἐπανάληψις φέρει εἰς ἐπιπορίαν, ὡς καὶ παντὸς πράγματος ὑπόσχεσις καὶ βεβαίωσις δι' ὄρκου ἄγει καὶ ἄκοντας ἐνίοτε εἰς τὸ αὐτό. Τοῦτο φαίνεται ἐννοῶν καὶ ὁ Σωτὴρ, ὅταν λέγῃ· «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμῶσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως· μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὁμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὐ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν». (Ματθ. 5, 34—37). Ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπαγορεύει τὴν κακὴν συνήθειαν τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ὠρκίζοντο συχνότατα καὶ ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶναι ὄρκος τὸ νὰ ὁμνύῃ τις εἰς τὸν Οὐρανὸν κτλ., καὶ ὠρκίζοντο πολλάκις εἰς τὴν κεφαλὴν των, ἐνῷ μόνον εἰς τὸν Θεὸν ὁμνύει τις. Ἀντὶ πάντων τούτων

παρῆναι τὴν τελειότητα ἐκείνην, ὥστε τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ νὰ ἀρκῶσι καὶ νὰ φεύγῃ τις οὕτω καὶ τὴν ἐπιρκίαν· ὥστε εἰ δυνατόν πρέπει νὰ φεύγῃ τις καθ' ὁλοκληρίαν τὸν ὅρκον. Ἄν δέ, ὡς ἄλλος ἐρμηνεύεται τὸ χωρίον τοῦτο, ἀπαγορεύει ἀπολύτως ὁ Σωτὴρ ἐνταῦθα τὸν ὅρκον, τότε βεβαίως ἐντολὴ τελειότητος πρέπει νὰ θεωρηθῇ, εἰς ἣν πρέπει νὰ τείνωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὅμως μέχρι τοῦδε κατέστη ἀνέφικτος σχεδόν.

Καθῆκον ἄρα ἔχομεν νὰ εὐορκῶμεν, καὶ μὴ ἐπιορκῶμεν. Εὐορκούμεν δέ, ὅταν εἰλικρινῶς καὶ ἄνευ ὑπεκφυγῆς λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὀρκιζόμενοι. Ἐπιορκούμεν δέ, ὅταν ἢ ψευδορκῶμεν ἢ ἀθετῶμεν τὸν ὅρκον μας, δὲν τηρῶμεν διηλ. τὰς δι' ὅρκου ὑποσχέσεις. Μέγιστον ἀμάρτημα παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς ἦν ἡ ἐπιορκία. Ἀμαρτάνουσι δὲ οὐκ ὀλίγον καὶ οἱ ἐλαύνοντες εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἀμάρτημα, οὐ μόνον διὰ παντοίων τρόπων καὶ διὰ μικρὰς ὠφελείας, ἀλλὰ καὶ οἱ συνεχῶς ἀπαιτοῦντες παρ' ἄλλων ὅρκους.

Παύει δὲ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ὅρκου, ὅταν αἱ ὑποσχέσεις δὲν τηρῶνται ὑπὸ τοῦ ἐτέρου προσώπου, ἢ παραιτῆται αὐτῶν οὗτος, ἢ καταστῇ φυσικῶς καὶ ἡθικῶς ἀδύνατος ἡ ἐκπλήρωσις.

Πρὸ πάντων δὲ πρέπει νὰ ἀποφύγῃ τις τοιαύτας δι' ὅρκου ὑποσχέσεις, οἷας ἔδωκεν ὁ Ἡρώδης εἰς τὴν Ἡρωδιάδα, ἥτις ἡτήσατο τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· τότε τὸ εὐορκεῖν εἶναι ἀμαρτία.

2) Εἶδος ὅρκου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ αἱ εὐχαι (τάξιμον), αἵτινες εἶναι αὐτοπροαίρετοι ἐπαγγελίαι (ὑποσχέσεις) ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Ἐκκλησίας περὶ ἐκπληρώσεως καθήκοντός τινος, ἢ ἔργων ἀγαθῶν μὴ ἐπιβαλλομένων ἀπαραιτήτως. Κυρίως ὅμως πρέπει νὰ εὐχῇται τις εἰς τὸν Θεὸν περὶ τῶν δευτέρων· διότι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν καθήκοντων εἶναι χρέος ἀπαραίτητον τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον δὲ τὸ νὰ καταστήσῃ τις κανόνα κύριον τοῦ βίου καθήκον τι εἶναι ἔργον εὐχῆς, οἷον τὸ ἐλεεῖν πτωχοὺς καὶ τοῦτο μέλημα τοῦ βίου καὶ ἔργον ποιεῖσθαι. Ἄλλως τὸ εὐχεσθαι Θεῷ περὶ ἐκπληρώσεως καθήκοντων πρέπει νὰ σημαίνῃ δέεσθαι τοῦ Θεοῦ ἵνα βοηθῇ ἡμῖν εἰς ἐκπλήρωσιν αὐτῶν. Δῆλον δὲ ὅτι κατ' ἐξοχὴν

εὐχαὶ τῷ Θεῷ εἶναι αἱ περὶ τῶν εὐαγγελικῶν συμβουλῶν, ἥτοι παρθενίας, αὐτοπροαιρέτου πενίας, καὶ τελείας ὑπακοῆς καὶ ἀφιερώσεως εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ταύτας δὲ τὰς εὐχὰς εὐχονταὶ ἰδίως οἱ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν τῶν εὐχῶν,* λέγει ἤδη ὁ Θεός· «Ἐάν δὲ εὗξῃ εὐχὴν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, οὐ χρονιεῖς ἀποδοῦναι αὐτήν, ὅτι ἐκζητῶν ἐκζητήσῃ αὐτήν Κύριος ὁ Θεός σου παρὰ σοῦ, καὶ ἔσται ἐν σοὶ ἁμαρτία· ἐάν δὲ μὴ θέλῃς εὗξασθαι, οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἁμαρτία» (Λευτερ. 23, 21). Ὡστε δὲν ἀπαιτεῖ ὁ Θεὸς τὰς εὐχὰς, ἀλλὰ τιμωρεῖ τοὺς αὐτοπροαιρέτως εὐχομένους, ἀλλὰ μὴ τηροῦντας τὰς εὐχὰς· διότι οὕτως ἀσεβοῦσι περὶ τὸν Θεόν. Πολλὴ δὲ ἡ ὠφέλεια ἐκ τῶν ὀρθῶς γινομένων εὐχῶν εἰς τε τὴν κοινωνίαν καὶ τοὺς εὐχομένους· διότι οὗτοι ἀναλαμβάνουσιν οἰκοθεν ὑποχρεώσεις πρὸς ἀγαθόν τι καὶ προσφέρουσιν οὕτως εὐαρεστον θυσίαν τῷ Θεῷ.

Ἵνα δὲ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἡ εὐχή, πρέπει νὰ ᾖ δικαία, ἠθικὴ καὶ αὐτοπροαίρετος. Δικαία εἶναι καὶ ἠθικὴ, ὅταν δὲν βλάβῃ δικαιώματα ἄλλου καὶ δὲν ὑπερβαίῃ τὰς δυνάμεις τοῦ εὐχομένου· αὐτοπροαίρετος δὲ εἶναι, ὅταν προέρχηται ἀπὸ ὀρίμου σκέψεως καὶ ὀρίμου ἡλικίας· ἄλλως εἶναι ἄκυροι αἱ εὐχαί. Κατέκριναν δὲ οἱ Πατέρες τοὺς εὐχομένους γελοῖα πράγματα, ἢ ὑποκείμενα εἰς πολλὰς δυσκολίας (ὅρα καν. 28 τοῦ Μ. Βασιλείου).

Αἵρεται δὲ ἡ ὑποχρέωσις τῶν εὐχῶν, ἢ ὅταν ἀρθῶσιν οἱ ὅροι ὑφ' οὓς γίνεται (ἀλλ' οὐχὶ βεβαίως ἐκ μέρους τοῦ εὐχομένου), ἢ ὅταν καταστῇ αὐδύνατος ὅλως ἡ ἐκπλήρωσις. Αἱ δ' ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας διδόμεναι αἰρονται ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ. Ὑπ' αὐτῆς δὲ καὶ ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων.

3) Τὸ μαρτύριον, ἥτοι ἡ διὰ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ θανάτου ἐπισηφράγισις τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ὑψίστη θυσία, ἣν δύναται νὰ προσφέρῃ τις εἰς τὸν Θεόν. Ἐπὶ τῶν ὁστέων τῶν μαρτύρων ἐθεμελιώθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῷ αἵματι αὐτῶν ἐποτίσθη τὸ ὑψίκομον καὶ ἀγλαόκαρπον δένδρον τῆς ἀθανασίας. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐπὶ γῆς θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἰδρύεται ἐπὶ τῶν ὁστέων τῶν μαρτύρων, ὡς ἐν

Οὐρανοῖς ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἀναπαύονται αἱ ψυχαὶ τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς λευκαὶ στολαὶ (Ἀποκαλ. 6, 9, 11). Οὐ μόνον δὲ ἐν οὐρανοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ γῆς ἐδόξασεν αὐτοὺς ὁ Θεός, καὶ δοξάσει αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον καὶ συμβασιλεύσει αὐτοῖς. Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς μακαρίζει ἰδίως τοὺς δεδωγμένους διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰς αὐτοὺς δ' ἐπιφωνεῖ τὸ «χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολλὸς ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 12). Τὸ αἷμα δὲ τῶν μαρτύρων ἐθεώρησεν ἡ Ἐκκλησία ὡς τιμιώτατον βάπτισμα διὰ τοὺς μὴ βεβαπτισμένους ἐξ αὐτῶν.

Ἄλλ' ἂν καὶ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ νὰ ἀζιωθῇ τις νὰ βαστάξῃ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ὡς ὁμολογητῆς τῆς πίστεως, ἥ καὶ διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου νὰ ἐπισφραγίσῃ τὴν ὁμολογίαν του καὶ λάβῃ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ἀλλ' οὔτε πρέπει νὰ ἐπιζητῇ τις τὸν στέφανον τοῦτον, οὔτε δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ὑψίστον τοῦτον βαθμὸν τῆς ἀρετῆς, ἂν μὴ ἀγωνισθῇ πρότερον τὸν καλὸν ἀγῶνα πάσης ἄλλης ἀρετῆς. Οὕτω καὶ μόνον δύναται τις, χρεῖας τυχοῦστος καὶ τοῦ κατήκοντος καλοῦντος, νὰ ἀζιωθῇ καὶ τοῦ ἀμαράντου ἐκείνου καὶ φωτολαμποῦς στεφάνου· ἄλλως εἶναι κίνδυνος πτώσεως μεγάλης καὶ δεινῆς. Ὅταν τις ἀγωνίζεται τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς ἀρετῆς, ἀγωνίζεται τότε τὸν ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου· διότι πολλὰς θλίψεις καὶ στενοχωρίας ὑπομένει, καὶ ὑπομένει πολλάκις δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶναι δίκαιος· ἀδίκωμεν τὸν δίκαιον, κρᾶζουσι πολλάκις οἱ ἀμαρτωλοὶ, ὅτι δύσχετος ἡμῖν ἐστίν (Ψαλμ. 3, 40)· ὁ δίκαιος, ὡς εἰκὼν ἑμψυχὸς τῆς ἀρετῆς, ὡς εἰκὼν καὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ, εἶναι οἶονεὶ κάτοπρον, εἰς ὃ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἐσωπρίζονται τὴν παρουσίαν τοῦ ζῶντος Θεοῦ τὴν φοβερὰν. Πολλὰ λοιπὸν ἔχουν νὰ ὑπομείνωσιν οἱ δίκαιοι οὐ μόνον διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀρετῆς τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τοιοῦτον· ὥστε ἐάν ὑπομείνωσιν εἰς τέλος, ὁ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην πλέον μαρτυρικοῦ θανάτου, ἵνα λάβωσι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Εἶναι ἤδη μαρτυρεῖς Κυρίου, φέροντες τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

§ 22. *Τινὰ περὶ τῆς ἀγάπης ταύτης καθόλου.*

Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἑμμεσος λατρεία τοῦ Θεοῦ· ὅτι οὔτε ἡ πίστις, οὔτε ἡ ἐλπίς, οὔτε ἡ ἀγάπη, οὔτε ἡ ἑξωτερικὴ λατρεία εἶναι πλήρεις καὶ τέλειαι ἄνευ τῆς ἀγάπης τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ὥστε ὁ ἀγαπῶν τὸν πλησίον, ἀγαπᾷ ἀληθῶς τὸν Θεόν, ὡς τιμῶν καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ καὶ λατρεύων καὶ οὕτω Θεῷ ζῶντι· τούναντίον δὲ ὁ μὴ τιμῶν τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ δὲν τιμᾷ οὐδ' αὐτὸν τὸν Θεόν, οὐδὲ δύναται νὰ τιμᾷ αὐτόν· διότι ἐμφωλεύει εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἡ φιλαυτία ἡ ἄμετρος. Τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην ἔθετο καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς γνώρισμα τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, καὶ ἐπομένως οὐδεὶς δύναται νὰ λέγεται χριστιανός, ἐὰν μὴ ἀγαπᾷ τὸν πλησίον αὐτοῦ. «Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. 13, 35). Εἶδομεν πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι καρπὸς ἀγλὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ὅτι ἐὰν βασιλεύσῃ καθ' ὁλοκληρίαν αὕτη καὶ πληρωθῶσι πάντες αὐτῆς, οὐ μόνον θέλει φέρει πλείονας καρποὺς τῶν μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ καὶ θέλει βασιλεύσει ὁ Θεός, καὶ θέλουσιν ἐκλείψει τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ θέλει γείνει τέλειαι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος. Ἐν τῇ ἀγάπῃ περιλαμβάνεται ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἀγαπῶν εἰσφέρει ἐν καὶ ἀπολαμβάνει μυριοπλάσιον, ὅσοι εἶναι οἱ ἀνταγαπῶντες.

Πλησίον δὲ κατ' ἐξοχὴν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τὸ καλλίφωνον καὶ ἐναρμόνιον τοῦτο ὄργανον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ὃν κρίκον τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ κόσμου ἐδημιούργησεν ὁ Θεός, καὶ μετέδωκε τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἄρχοντα ἐπὶ τῆς γῆς κατέστησεν, ἵνα καὶ ὁ ὕλικός κόσμος δοξάζῃ δι' αὐτοῦ τὸν

Θεόν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν κατορθώσῃ. Ἀνθρώπων δὲ λέγοντες πρέπει νὰ νοήσωμεν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως ἄνευ διακρίσεως φύλου, ηλικίας καὶ ἔθνους· διότι πάντες εἶναι τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς, καὶ πάντες εἰς τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν κλήσιν ἐκλήθησαν καὶ διὰ πάντων ὁμοῦ μέλλει νὰ κατορθωθῇ ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ διδάσκει αὐτὸς ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστὰς (Λουκ. 10, 30—37). Διὰ δὲ τούτου διδάσκει καὶ τὴν ὑψηλὴν ἐντολὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοὺς ἀγάπην, ἣν ἀλλαγὴ ἐντέλλεται ῥητῶς. «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισούντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους» (Ματθ. 5, 44—45). Ἐκ τούτων μαθαίνομεν ὅτι διὰ τῆς ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν ἐξικνεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς τελειότητος καὶ εὐγενείας, γίνεται υἱὸς τοῦ Θεοῦ· διότι διὰ τῆς ταιαύτης ἀγάπης ἐκρίζονται ἐκ τῆς ψυχῆς ἡ ἐχθρα καὶ τὸ μῖσος, καὶ ὁ φθόνος καὶ ἡ πηγὴ αὐτῶν, ἡ φιλαυτία, καὶ καθαρίζεται ἡ καρδιά καὶ γίνεται ναὸς τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ μεγαλόψυχοι καλοῦνται οἱ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς γενναίως προσφερόμενοι. Ἄν δὲν καθαρισθῇ τις ἀπὸ τῆς ἐχθρας δὲν δύναται νὰ ἀγαπήσῃ οὐδὲ τὸν Θεόν. Ἀλλ' ἀγαπῶντες καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς δὲν πρέπει νὰ ἀφῆσωμεν νὰ θριαμβεύσῃ ἡ ἀδικία· πρέπει νὰ μὴ μνησικακῶμεν πρὸς τὸν ἀδικήσαντα, νὰ συγχωρῶμεν αὐτὸν, νὰ διορθῶμεν, νὰ εὐεργετῶμεν, νὰ μὴ ζητῶμεν ἐπανόρθωσιν μικρῶν ἀδικιῶν, ἀλλὰ τὰς μεγάλας ἀδικίας πρέπει νὰ ἐπανορθῶμεν οὐχὶ ὅμως δι' αὐτοδικίας, ἀλλὰ διὰ τῆς προστηκούσης ἐξουσίας· «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν» (Ῥωμ. 12, 21)· «Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ» λέγει ὁ Ἀπόστολος τῆς ἀγάπης Ἰωάννης (Α'. ἐπιστ. 3, 15).

Πλησίον εἶναι καὶ ἡ περιστοιχοῦσα ἡμᾶς φύσις, ἥτις καὶ αὐτὴ

κάτοπτρον τῆς θείας δόξης εἶναι, καὶ ἥς τὴν ἐπιμέλειαν ἀνέθηκεν ἡμῖν ὁ Θεός. Ὁ μὴ ἀγαπῶν καὶ τὸν πλησίον τοῦτον, οὔτε τὸν κατ' ἐξοχὴν πλησίον δύναται νὰ ἀγαπᾷ· διότι ὁ εὐγενὴς καὶ μεγαλόψυχος καὶ συμπαθητικὸς εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε τοιοῦτος, ὁ δὲ σκληρὸς περὶ τὰ ζῶα καὶ ἀδιάφορος περὶ τὴν φύσιν, εἶναι καὶ μισάνθρωπος καὶ μισόκαλος καὶ ἀγνώμων· διότι μεγίστη ἀγνωμοσύνη εἶναι περὶ τὴν τρέφουσιν ἡμᾶς φύσιν καὶ συντελοῦσαν εἰς τὴν συντήρησιν καὶ ὑπαρξίν ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐστηρότατα τιμωρούμεθα διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην ἡμῶν ταύτην. Ὅταν καθῶσι τὰ δάση, καίεται καὶ ἡ γῆ καὶ καθίσταται ἄγονος, συγκαίεται καὶ ἡ ἀτμοσφαῖρα μὴ παρέχουσα δρόσον καὶ ὕετον, μηδὲ καθαρίζουσα τὸν ἀέρα ἀπὸ τῶν βλαβερῶν ἀερίων· ὅταν ἀδιαφορῶμεν περὶ τὴν καλλιέργειαν, κακοδαίμονοῦμεν καὶ μυρίων κακῶν γίνεσθαι τοῦτο πρόξενον καὶ ἀφορμὴ. Καθόλου δὲ ἡ μὲν ἀμέλεια τῆς φύσεως βυθίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς βαρβαρότητα καὶ ἀγριότητα, ἀπολλυμένου παντὸς αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, ἡ δ' ἐπιμέλεια τοῦναντίον οὐ μόνον ὠφελεῖ μυριοτρόπως τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς ὑπατον βαθμὸν εὐγενείας. Καὶ ταῦτα μὲν καὶ περὶ τοῦ πλησίον τούτου καὶ ἱκανὰ ὅπως διεγείρωσι καὶ τὴν ἀγάπην ταύτην. Εἰς δὲ τὸν βουλόμενον νὰ μάθῃ, πῶς δεῖ προσφέρεσθαι εἰς τὴν περιστοιχοῦσαν ἡμᾶς φύσιν, παρέχουσιν αἱ φυσικαὶ λεγόμεναι ἐπιστῆμαι ὠραία διδάγματα.

Μέτρον δὲ τῆς φιλαδελφίας εἶναι αἱ ἀκόλουθοι ἐντολαὶ τοῦ Σωτῆρος· «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. 22, 40). Καὶ «καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. 6, 31). Ὅσον λοιπὸν ἀγαπῶμεν ἑαυτούς, τοσοῦτον ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ τὸν πλησίον. Ἀκριβέστερος καὶ ὑψηλότερος κανὼν τούτου οὐδεὶς ἄλλος· ἄνευ πολλῶν μανθάνομεν τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν· ὀφείλομεν οὐ μόνον νὰ μὴ βλάπτωμεν τὸν πλησίον, ὡς παραγγέλλει τὸ «ὃ σὺ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιήσῃς», ἀλλὰ καὶ νὰ ὠφελῶμεν αὐτὸν, ὡς θέλομεν νὰ ὠφελῶσι καὶ εὐεργετῶσιν ἡμᾶς καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ ὄντως ἐν τούτῳ τὸ πληρὲς τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης περιλαμβάνεται, ὡς ἐν τῇ πᾶν ἐχθρῶν ἀγάπῃ τὸ τέλειον αὐτῆς. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Ἰη-

σοῦς Χριστὸς καὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος καὶ διὰ ῥητῆς ἐντολῆς ὑπέδειξε καὶ τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, νὰ προσφέρωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ πλησίον· «Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. 15, 13). Ὁ μεγαλόψυχος καὶ μετὰ προφανοῦς κινδύνου θυσιάζει τὴν ζωὴν του, ἵνα σώσῃ καὶ ἐν μόνον ἄτομον. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἔργον προαιρέσεως. Προκειμένου ὅμως περὶ σωτηρίας πολλῶν, καὶ μάλιστα τῆς Πατρὸδος, τότε ἡ θυσία καὶ τῆς ζωῆς αὐτῆς εἶναι καθήκον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, ἥτις καὶ φιλανθρωπία, φιλαδελφία, στοργή, φιλία, καὶ δικαιοσύνη ἰδίως καλεῖται.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διαίρεσιν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου, τὰ μὲν ἀφορῶσι τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους καθόλου, καὶ ἐπομένως εἶναι πραγματεία περὶ τῶν διαφόρων καθηκόντων καὶ ἀρετῶν πρὸς πάντα ἄνθρωπον, τὰ δὲ ἀφορῶσι τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς διαφόρους ὁμάδας ἀνθρώπων, οἰκογένειαν, πολιτείαν, ἐκκλησίαν.

§ 25. *Περὶ φιλανθρωπίας, ἥτοι δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας.*

Ἐπειδὴ ὀφείλομεν ν' ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον νὰ μὴ βλαπτώμεθα θέλομεν, ἀλλὰ καὶ νὰ ὠφελώμεθα, ἄρα καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους τὰ αὐτὰ ὀφείλομεν ἀμοιβαίως οὐ μόνον χάριν τοῦ ἡμετέρου ἀληθοῦς συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ μάλιστα διότι οὕτω τιμῶμεν τὸν Θεὸν καὶ ἀγαπῶμεν τὸ ἀγαθόν. Καὶ τὰ μὲν ἀπαγορεύοντα τὴν βλάβην τοῦ πλησίον λέγονται συνήθως καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ ὑπαγορεύοντα τὴν ὠφέλειαν τοῦ πλησίον λέγονται καθήκοντα τῆς φιλαδελφίας ἢ καὶ τῆς ἀγάπης ἀπλῶς. Ἀλλ' οὔτε δικαιοσύνη δύναται νὰ ᾔται ἄνευ ἀγάπης, οὔτε ἀγάπη ἄνευ δικαιοσύνης, ὡς οὔτε δικαιοσύνη ἄνευ ἐπιεικειᾶς.

α) Περὶ δικαιοσύνης πρὸς τὸν πλησίον.

Κατὰ πρῶτον ὀφείλομεν δικαιοσύνην πρὸς τὸν πλησίον, ἥτοι ὀφείλομεν νὰ ἀσχωμεν τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης, σεβόμενοι τὰ φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὀφείλομεν δὲ κατὰ πρῶτον λόγον τοῦτο, διότι αἴροντες τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων καὶ βλάπτοντες αὐτοὺς, λύομεν ἅμα καὶ πάντα ἀγάπης δεσμόν πρὸς αὐτοὺς, καὶ δὲν δύναται νὰ καρποφορήσῃ ἡ ἀγάπη πλέον καὶ νὰ προβῇ ἀπὸ τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς μορφῆς εἰς τὴν θετικὴν τῆς τελειότητος.

Δίκαιοι δὲ ἀποδεικνύμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους σεβόμενοι καὶ τιμῶντες αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ διὰ λόγων καὶ δι' ἔργων, καὶ φεύγοντες πᾶσαν τοιαύτην βλάβην, ἥτοι μῖσος καὶ φθόνον καὶ θυμὸν, ὕβριν καὶ κακολογίαν, πλεονεξίαν καὶ φθόνον. Σεβόμεθα τὸν πλησίον σεβόμενοι τὰ δικαιώματα τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας καὶ μὴ παραβιάζοντες αὐτά.

1) Σεβόμενοι τὸν πλησίον, σεβόμεθα, ὡς εἴρηται πολλάκις, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ μαθαίνομεν σέβασθαι καὶ ἑαυτούς. Ἀὐτὸν δύναται δὲ νὰ γεννηθῇ τὸ σέβας εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν, τὸ διὰ πρᾶττος, τιμιότητος, εὐπροσηγορίας καὶ τιμῆς ἐκδηλούμενον, ἂν μὴ ἐκριζωθῶσιν ἐκ τῆς καρδίας τὸ μῖσος καὶ ὁ φθόνος καὶ ὁ θυμὸς, ἅτινα εἶναι πηγὴ πάσης ἀδικίας τοῦ πλησίον, εἴτε ἐν τῇ τιμῇ, εἴτε ἐν τῇ περιουσίᾳ, εἴτε ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Πῶς ἐκρίζονται τὰ πάθη ταῦτα τῆς ψυχῆς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὀφειλομένης ἀγάπης. Τοῦτο δὲ ἐνταῦθα ἀρκεῖ μόνον νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ τὸ μῖσος καὶ ὁ φθόνος προέρχονται ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς ἡμῶν φιλαυτίας· διὰ ταύτην μισοῦμεν τὸν ἄλλον, διὰ ταύτην φθονοῦμεν καὶ πληροῦμεθα θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ μνησικακοῦμεν. Ἀλλ' ὅτι διὰ τούτων βλάπτομεν μᾶλλον ἡμᾶς αὐτοὺς, ἢ τοὺς ἄλλους, καταφαίνεται τοῦτο ἀριθμήτως ἐκ τοῦ φθόνου· ὁ φθονῶν βλάπτεται αὐτὸς μᾶλλον, καίόμενος τὴν καρδίαν καὶ τυχόμενος ὥσπερ κηρός. Ὅτι δὲ οὐτιδανὸν πάθος καὶ μυστήριον ὁ φθόνος, καταδείκνυται ἐκ τούτου ὅτι φθονεῖ κυρίως ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ἀμιλλάται πρὸς τὸν ἄλλον, καὶ θέλων νὰ κορέσῃ τὴν

φιλαυτίαν του διὰ τῆς λύπης, ἣν προξενεῖ ὁ φθόνος, καὶ διὰ συκοφαντίας καὶ διαβολῆς καὶ τῶν τοιούτων.

Πρῶτον δικαίωμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χορηγηθὲν εἰς πάντα ἄνθρωπον εἶναι τὸ τῆς ζωῆς, ἄρα καὶ ὀφείλομεν νὰ σεβασθῶμεν κατὰ πρῶτον λόγον τὸ δικαίωμα τοῦτο τῶν ἄλλων. Παράβασις δὲ μεγάλη τοῦ καθήκοντος τούτου εἶναι ὁ φόρος. Ὁ φονεὺς ἀσεβεῖ περὶ τὸν Θεὸν τὸν μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου, καὶ διαφύργνυει πάντα σύνδεσμον ἀγάπης μετὰ τοῦ φονευθέντος. Τὸ μέγα τοῦτο κακούργημα ἔχει διαφόρους βαθμοὺς καὶ εἶναι διαφορῶν εἰδῶν. Πᾶσα κάκωσις τοῦ σώματος τοῦ πλησίον εἴτε ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως, εἶναι εἰδὸς τι φόνου. Ὁ βαθμὸς δὲ τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς μοχθηρίας τῆς ψυχῆς καθιστῶσι βαρύτερον ἢ ἐλαφρότερον τὸ ἐγκλημα τοῦτο ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Ἄλλ' ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῆς συνειδήσεως εἶναι βαρὺ ἐγκλημα καὶ ὁ ἐκ συναρπαγῆς φόνος.

Ὅσοι προκόπτουσι τὰ ἔθνη ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀγάπῃ, τοσοῦτω καὶ ζήτημα καθίσταται, ἂν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν, τὴν ἐκ θείας διαταγῆς παριστῶσαν τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, εἶναι συγκεχωρημένον τὸ καταδικάζειν εἰς ποινὴν θανάτου τοὺς φονεῖς· διότι εἶναι εἶδος ἐκδικήσεως ἡ τοιαύτη ποινὴ, καὶ δὲν φαίνεται συνάδουσα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο καὶ τινα κράτη ἀρκοῦνται εἰς τὸν περιορισμὸν καὶ διόρθωσιν τῶν φονέων καὶ κακούργων, ἵνα καὶ ἀβλαβεῖς καταστήσωσιν αὐτοὺς καὶ χρηστὰ μέλη τῆς κοινωνίας, εἰ δυνατόν.

Ἄν δὲ τὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας κατέστη ζήτημα, πολὺ ὀλιγώτερον συνάδει πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς φιλαδελφείας ἢ μονομαχία, τὸ ἀποκῆμα τοῦτο τοῦ σκότους τῶν μέσων αἰώνων, δι' οὗ νομίζουσι τινες ὅτι ἀποκαθίσταται ἡ προσβληθεῖσα τιμὴ. Ἡ μονομαχία οὐ μόνον εἶναι φόνος, ἀλλὰ καὶ αὐτοδικία καὶ ἐκδικησις. Διὰ τοιούτου δὲ τρόπου δὲν τηρεῖται ἡ στρατιωτικὴ τιμή, ὥς τινες νομίζουσι.

Μόνη δὲ ἐν ἀμύνῃ εἶναι θεμιτὸς ὁ φόνος, ὅταν μηδεὶς ἄλλος τρόπος ἀποφυγῆς κινδύνου ζωῆς ἢ τιμῆς ὑπάρχῃ. Ἄλλ' οἱ ἐκδικούμενοι τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν διὰ φόνου οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀ-

μύνης, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, οὐδὲν διαφέρουσι τῶν ἄλλων φονέων.

Εἶδος ἀμύνης εἶναι καὶ ὁ πόλεμος, ἀλλ' ὁ ἱερός ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ὅτε τὸ μάχεσθαι καὶ πίπτειν ὑπὲρ τῶν ἱερωτάτων εἶναι κάλλιστον, καὶ Θεῷ φίλον, καὶ μεγάλη θυσία. Ἀλλ' οὐχ ἥττον πρέπει νὰ οἰκτεῖρῃ τις τὴν ἀνθρωπότητα, ὅτι εἶναι δούλη ἐστὶ τῆς ἀδικίας, ἐξ ἧς οἱ πόλεμοι καὶ οἱ ποταμοὶ τῶν αἱμάτων καὶ μυρία ἄλλα δεινὰ. Πρέπει νὰ οἰκτεῖρῃ τις τὴν ἀνθρωπότητα ὅτι κατήντησεν ἀναγκαῖον κακὸν ὁ πόλεμος, ἵνα θριαμβεύσῃ ἡ ἀλήθεια καὶ διὰ τοῦ πολέμου ἀναπλασθῇ ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ μόνον ὁ τοιοῦτος πόλεμος εἶναι θεμιτὸς καὶ ἡ τοιαύτη νίκη λαμπρά. Ὁ δὲ ὑπὲρ πατρίδος πόλεμος εἶναι ἱερός, καὶ ὁ ὑπὲρ πατρίδος θάνατος εἶναι ἀθανασίας στέφανος.

2) Ὁρεῖλομεν σέβας εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον. Ὡς τὸ δικαίωμα τοῦ ζῆν ἔδωκεν ὁ Θεός, οὕτω καὶ τὸ τοῦ κτᾶσθαι, ἵνα δύνηται ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ ζῇ καὶ νὰ προσβῇ εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ τελειότητα. Κάκιστον δὲ καὶ ἀγενέστατον καὶ ὀλεθριώτατον εἶναι τὸ κτᾶσθαι δι' ἐπιβουλῆς καὶ ζημίας καὶ οἷας δῆποτε ὑπεξαίρεσέως τῆς τοῦ πλησίον περιουσίας ἐκ πλεονεξίας καὶ αἰσχροκερδείας. Ἐντεῦθεν προῆλθον τὰ μέγιστα δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητος, φόνοι, στάσεις, πόλεμοι, καταστροφαὶ πόλεων καὶ ἐθνῶν· ἐντεῦθεν δὲ ἀντὶ προόδου, ὀπισθοδρόμησις καὶ βαρβαρότης· διότι ὡς ταπεινοὶ ἄνδρα πενία, οὕτω καὶ ἄνευ πλούτου οὐδεμία τέχνη καὶ ἐπιστήμη δύναται νὰ προαχθῇ· πλοῦτος δὲ καὶ ὑλικὴ εὐημερία ἐν γένει εἶναι ἀδύνατον ἄνευ πίστεως καὶ τιμιότητος, δι' ὧν ἐκδηλοῦται τὸ σέβας πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς περιουσίας τοῦ πλησίον. Εἶναι δὲ καὶ ἀγενέστατον πρᾶγμα ἡ πλεονεξία· διότι οὐ μόνον ἀποδεικνύει ἔλλειψιν φιλαδελφίας, ἀλλὰ καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς ψυχῆς πᾶν γενναῖον αἶσθημα καὶ ἀποκτενοῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ σκληρύνει, καὶ ἐλάνει αὐτὸν καὶ εἰς πᾶν εἶδος κλοπῆς μέχρι τῆς ἱεροσυλίας, δι' ὧν ἀποδείκνυται ἀριδύλοτατα τὸ ἀγενὲς τῆς πλεονεξίας· διότι, ὅταν φθάσῃ τις εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον, ἀποδεικνύει ἀριδύλως ὅτι στερούμενος ἄλλης ικανότητος καταφεύγει εἰς τοιοῦτου εἶδους πορισμὸν τῶν πρὸς τὸν βίον. Ἀναμνηστέον δ' ὅτι κατὰ μικρὸν προσβῇ πᾶν κακὸν,

καὶ ὅτι τῇ πλεονεξίᾳ τάχιστα παρακολουθεῖ ἡ ἀνθρωποκτονία.

Ἐκδηλοῦνται, ὡς εἴρηται, τὸ σέβας πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον διὰ πίστεως καὶ τιμιότητος. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἤδη ὅτι ἡ πίστις περὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων πηγῶν τοῦ πλούτου μετὰ τῆς ἐργασίας καὶ ταχείας συγκοινωνίας. Διὰ τῶν τριῶν τούτων ἀκμάζουσι νῦν τὰ μέγала ἔθνη καὶ προβαίνουσιν εἰς τὸ μεγαλεῖον, εἰς ὃ κέκληται ἡ ἀνθρωπότης.

Ἀντιβαίνουσι δὲ εἰς τὸ ὀφειλόμενον σέβας εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον, οὐ μόνον πᾶν εἶδος κλοπῆς καὶ ληστείας μέχρι κατὰχρήσεως καὶ κλοπῆς τοῦ δημοσίου πλούτου καὶ ἱεροσυλίας, δι' ὧν καὶ μητρωλοῖται περὶ τὴν πατρίδα καὶ ἀσεβεῖς περὶ τὸ θεῖον καταντῶσιν οἱ τῇ πλεονεξίᾳ δουλεύοντες, ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος αἰσχροκερδείας. Οὐδὲν διαφέρει τοῦ κλέπτου καὶ ἄρπαγος ὁ τοκογλύφος, καὶ ἡ ὠμότης καὶ ἀπανθρωπία αὐτῶν εἶναι στυγερώταται. Εἶδος δὲ ἄρπαγῆς καὶ ληστείας εἶναι καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη, δι' ἧς ἠθέλησάν τινες νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἀδικήματα τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδικίας δὲν ἐπανορθοῦνται ἡ ἀδικία, οὐδὲ πρέπει νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐλαττήριον τῆς ἐργασίας, ἐξ ἧς εὐταξία καὶ εὐημερία. Ἄν δὲ προβάλλονται πολλοὶ τὰ Κοινόβια καὶ τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐκκλησίαν, ἵνα στηρίξωσι τὴν κοινοκτημοσύνην, πρέπει πρῶτον νὰ ἀποκτήσωσι τὴν τελειότητα καὶ ἀγιότητα ἐκείνων, οὓς ὡς παράδειγμα προβάλλονται. Ἡ μόνη ἐπ' ἀνθρώποις νῦν τῶν ἀδικημάτων εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀγαθοεργίας ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων. Τὴν ἀγαθοεργίαν οὐ μόνον ἐπιβάλλει ἡ φιλαδελφία, ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα ἀφορμὴ ἀδικίας.

Στυγερώτατα εἶδη ἀδικίας εἶναι ἡ στέρησις τοῦ μισθοῦ τῶν οἰκετῶν, καὶ τῆς περιουσίας τῶν χηρῶν καὶ ὀρφανῶν. Ἵνα φύγῃ δὲ τις πᾶν εἶδος ἀδικίας, πρέπει νὰ φρονῇ ὀρθὰ περὶ τῆς περιουσίας, νὰ μὴ θεωρῇ αὐτὴν σκοπὸν τοῦ βίου, ἀλλὰ ἐν ἐκ τῶν πολλῶν μέσων πρὸς τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ ἀναλογιζέται καὶ τὰ μέγιστα δεινὰ τῆς πλεονεξίας.

3) Ὅφειλόμεν πρὸς τούτοις νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν καὶ ἐλευ-

θερίαν τοῦ πλησίον. Ἐκαστος ἄνθρωπος μετὰ τῶν ἄλλων φυσικῶν χαρισμάτων ἔλαβε καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, δι' ὧν κατορθοῦσι τὸν σκοπὸν τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ δι' αὐτοῦ τούτου συντελεῖ καὶ εἰς τὸ νὰ κατορθώσῃ καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη τὸν ἴδιον σκοπὸν· διότι, ὡς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκεντρώσῃ τις εἰς ἑαυτὸν ὅλας τὰς χεῖρας καὶ τὰ αἰσθητήρια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οὕτως οὐδὲ πάντα τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, ἐφ' ὧν στηρίζονται τὰ φυσικὰ τε καὶ ἐπικτήτητα δικαιώματα. Ἰερὰ εἶναι ἄρα καὶ τὰ δικαιώματα ταῦτα, καὶ ὁ σεβόμενος ταῦτα σέβεται τὸν δόντα αὐτὰ Θεὸν καὶ συνάμα ὠφελεῖται κατορθῶν τὸν ἴδιον σκοπὸν τοῦ βίου. «Πάντας τιμήσατε», λέγει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (Α'. Πέτρου 2, 17).

Ἐκδηλοῦμεν δὲ τὸ σέβας πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον, ἀναγνωρίζοντες τὰ προτερήματα τοῦ πλησίον, ἐπαινοῦντες καὶ ὑπερασπιζόμενοι αὐτὸν, προάγοντες τὸ καλὸν αὐτοῦ ὄνομα καὶ διὰ παντός τρόπου ἐκδηλοῦντες τὴν προσήκουσαν ἐκάστῳ τιμὴν. Ὅφειλομεν δὲ νὰ ἀπονεύωμεν τὸ προσήκον σέβας ἐκάστῳ οὐ μόνον διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους, ἀλλὰ καὶ ἐξ εὐγνωμοσύνης· διότι καὶ ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀνθρώπων εἶναι εὐεργέτης ἡμῶν. Εὐγένεια δὲ ψυχῆς ἡ εὐγνωμοσύνη.

Ἀντίθετα δὲ εἰς τὸ σέβας πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἔνθεν μὲν ἡ κολακεία, ἔνθεν δὲ αἱ παντοῖαι ὑβρεῖς. Ὁ κόλαξ ἡ δουλόφρων εἶναι, ἡ ἰδιοτελής, ἡ μᾶλλον ἀμρότερα· ὁ δὲ δεχόμενος τὰς κολακείας ἐξομοιοῦται πρὸς τοὺς κόλακας καὶ ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν. Ἀγένεια ἐπίσης ψυχῆς εἶναι νὰ παραγνωρίζῃ τις τὰ προτερήματα τοῦ πλησίον ἐκ φθόνου, καὶ διὰ λόγων καὶ ἔργων ὑβριστικῶν νὰ βλάπτῃ τὸ τιμιώτατον πρᾶγμα τοῦ πλησίον, τὴν τιμὴν καὶ ὑπόληψιν αὐτοῦ. Καὶ ὅμως τοῦτο εἶναι, ὡς μὴ ὥφειλε, τὸ συνηθέστατον ἀμάρτημα. Οὐ μόνον ἐκ φθόνου καὶ ἐκδικήσεως σπερμολογοῦμεν, ψέγομεν, σκώπτομεν, διαβάλλομεν, συκοφαντοῦμεν, ὑβρίζομεν καθόλου· οὐ μόνον ἐκ φιλαυτίας, ἵνα ἀναδειχθῶμεν καὶ εὐδοκιμήσωμεν παρὰ τοῖς πολλοῖς, ταπεινοῦμεν τοὺς ἄλλους, καὶ μάλιστα τοὺς ἁμοτέχνους, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδίκως, ἀλλὰ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διερχόμεθα ἀργολογοῦντες, καὶ ἡ ἀργολογία ἡμῶν περιστρέφεται περὶ τὴν διαβολὴν τῶν ἄλλων καὶ σπερ-

μολογίαν καὶ πᾶσαν γλωσσαλγίαν, ἐπιλανθανομένων τὸ τοῦ Σω-
τῆρος· «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7, 1) καὶ τὸ τοῦ
Ἀποστόλου· «Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» (Ρωμ. 14,
4). Λέγει δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ· «Τί βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ
ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ
κατανοεῖς;» (Ματθ. 7, 3). Ἐκ μοχθηρίας δὲ καὶ ἀναισχυντίας
προέρχονται αἱ κατὰ πρόσωπον ὕβρεις, οἱ σαρκασμοὶ καὶ πᾶν εἶ-
δος δηκτικῶν ἐκφράσεων, καὶ μάλιστα ἡ προσβολὴ τοῦ πλησίον
διὰ τὰς φυσικὰς ἐλλείψεις. Διὰ τὰ διάφορα εἶδη τῶν ὕβρεων ἔπα-
θεν ἡ ἀνθρωπότης πολλῶ πλείω δεινὰ, ἢ δι' ἄλλα ἀδικήματα.
Λόγος πολλὰκις ψυχρὸς κατέστρεψε καὶ πόλεις καὶ ἔθνη. Ἐμφαν-
τικώτατα παριστᾷ τὸ δεινὸν τῆς γλωσσαλγίας ἡ κοινὴ παροιμία·
«Ἡ γλῶσσα κόκκαλα δὲν ἔχει καὶ κόκκαλα τσακίζει». Οἱ ἀστεῖ-
σμοὶ δὲ καὶ ἡ κωμωδία, ὅταν ὑπερβάλωσι τὰ ὅρια τῆς κοσμιότη-
τος, μεταβάλλονται εἰς ἀναισχυντίαν καὶ ὕβρεις.

Ἄλλ' ἐνῶ εἶναι κακότητες ἐν γένει τὸ ὑβρίζειν τὸν πλησίον, κα-
θῆκον εἶναι τούναντίον τὸ ἐξελέγχειν τοὺς ἀγύρτας καὶ ἀπατεῶ-
νας καὶ λαοπλάνους, καὶ τὸ ἀποτροπιάζεσθαι καὶ στηλιτεύειν τὰ
ἀδικήματα τῶν ἄλλων· παράδειγμα τούτου ἔστω αὐτὸς ὁ Κύριος
ἡμῶν, ὁ στηλιτεύσας τοὺς ὑποκριτὰς Φαρισαίους. Ἡ κοινὴ δὲ
γνώμη εἶναι ὁ μέγιστος χαλινὸς καὶ τὸ μέγιστον φόβητρον τῶν
ἀδικημάτων τῆς πολιτείας. Ὁ τοιοῦτος ἐν γένει ἐλεγχρὸς εἶναι
ἄμυνα καὶ φάρμακον ἀλεξιτήριον τῆς κοινωνίας. Ἄλλ' ἐνῶ κατα-
δικάζομεν τὰς πράξεις, πρέπει νὰ φειδόμεθα καὶ διορθώμεν τὸν
ἀδικοῦντα. Καὶ ἐν τῇ αὐστηρότητι πρὸς τὸν πλησίον ἀνάγκη κο-
σμιότητος καὶ φιλανθρωπίας.

Προσβάλλομεν δὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ἰδίως, ὅταν κα-
ταβιάσωμεν αὐτὸν, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν κτηνώδη βίον
τῆς δουλείας καὶ τοῦ ἐξανδραποδισμού. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὅτι ἡ
χριστιανικὴ ἀγάπη κατῴρθησεν ἤδη νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ προσώπου
τῆς γῆς τὸ δνεῖδος τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶθε δὲ καὶ τὰ ὅμοια
ὄνειδα τῆς δουλείας τῶν ἐθνῶν νὰ ἐξαλειφθῶσιν!

6) Περὶ φιλαδελφίας, ἤτοι ἀγαθοεργίας.

Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἀρχεται ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον, ἀλλὰ δὲν δύναται αὕτη νὰ στερεωθῇ ἐν ἡμῖν καὶ νὰ ἐκρίζωθῇ ἀπὸ τῆς καρδίας ἡμῶν ἢ ἔχθρα καὶ τῶν παρεπομένων αὐτῇ κακῶν τὸ σμῆνος ἄνευ τῆς προόδου τῆς ἀγάπης εἰς τὴν ἀγαθοεργίαν. Ἀρχεται δὲ ἡ πρόδος αὕτη διὰ συμπαιδείας καὶ διαλλαγῆς μετὰ τοῦ πλησίον καὶ δι' εὐκρινείας καὶ φιλίας, καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐλευθεριότητα καὶ ἐλεημοσύνην πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ διόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, προβαίνει καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πλησίον, εἴτε διὰ διδασκαλίας, εἴτε διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος.

1) Πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ πρόδος τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον διὰ συμπαιδείας καὶ διαλλαγῆς, εἰρήνης καὶ ὁμονοίας. Ἡ συμπάθεια εἶναι ὁ ἔμφυτος ἐκείνος πυρὴν τῆς ἀγάπης ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φυτευθεὶς ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἵνα καρποφορήσῃ ἡ ἀγάπη τῶν ὁμοίων ἡμῖν ἀνθρώπων, τῶν ὁμοιοπαθῶν, καὶ τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν κλῆσιν ἐχόντων. Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ μὴ μαράνωμεν τὴν ἱερὰν ταύτην παρακαταθήκην διὰ τῆς ἔχθρας, ἀλλὰ νὰ ἄρωμεν πᾶσαν ἀφορμὴν διὰ τῆς συγχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν. Ἀναμνηστέον ἐνταῦθα τὰ ὑψηλὰ λόγια τοῦ Σωτῆρος περὶ τῆς ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν (ὄρα §§ 22, 20, καὶ εἴτι ἄλλο) καὶ τὰ χρυσὰ λόγια τοῦ Ἀποστόλου· «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν» (Ῥωμ. 12, 21). Ἀναμνηστέον καὶ ταῦτα τοῦ Σωτῆρος· «Ἐὰν ἀφῇτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος» (Ματθ. 6. 14). Ἀναμνηστέον καὶ τοῦτο, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ προσέξῃ τὸ δῶρόν του τῷ Θεῷ, ἐὰν μὴ διαλλαγῇ πρὸς τὸν πλησίον (Ματθ. 5, 23—24). Ἐχόμεν δ' ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὑψηλὸν παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ Πατρός· «γίνεσθε οἰκτιζόμενοι, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρων ἐστίν», λέγει ὁ Σωτὴρ (Λουκ. 6, 36. ὄρα καὶ τὴν λαμπρὰν παραβολὴν περὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ἀσπλαγχνου δούλου παρὰ Ματθ. 18, 21—35). Τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ χρηστότητος καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ ἔδωκεν ὁ Θεὸς λαμπρὸν παράδειγμα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σωτηρίᾳ· διότι, ἐνῶ ἡμεθα ἁμαρτωλοὶ καὶ ἄξιοι αἰωνίων βασάνων ἐνώπιον τῆς θείας δικαιο-

σύνης, οὐ μόνον ἐπιεικὴς καὶ χρηστὸς πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς ἀπεδείχθη, ἀλλὰ καὶ ἀπέδειξε τὴν μεγίστην ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς, δοὺς τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ Υἱόν, ἵνα σταυρωθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. Ὡστε κατανοοῦμεν ἤδη τὸ ὑψηλὸν παράγγελμα τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον, ὅτι ἕως ἐβδόμηκοντάκις ἑπτὰ, ἥτοι πάντοτε, πρέπει νὰ συγχωρῇ τις τὸν ἀδελφόν του (Ματθ. 18, 22.), καὶ οὐδέποτε νὰ μνησικακῇ ὡς ἡ κάμηλος, ἀλλὰ καὶ νὰ συγχωρῇ καὶ νὰ ὠφελῇ τὸν ἐχθρόν. Ὁ μένων ἐν τῇ ἔχθρᾳ εἶναι μισόκαλος, ἀγενὴς καὶ μοχθηρὸς, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ γείνη ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἑαυτοῦ, γενόμενος ὁπαδὸς τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἡμεθα καὶ εἰρηνοποιοί. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ἀποκαλοῦνται υἱοὶ Θεοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς μακαρισμοῖς.

Πρέπει πρὸς τοῦτοις νὰ καθαίρεσωμεν τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν καὶ διὰ τῆς *ειλεγκριείας*, ἀφαιροῦντες πάντα δόλον ἐκ τῆς καρδίας ἡμῶν καὶ πᾶν ψεῦδος ἐκ τῶν χειλέων, καὶ ἀποδεικνύμενοι φιλαλήθεις. Οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν τὸν Θεὸν ὁψονται, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5, 8.), οἱ δὲ τὸ ψεῦδος εἰς τὰ χεῖλη ἔχοντες εἶναι υἱοὶ τοῦ πατρὸς τοῦ ψεύδους (Ἰωάν. 8, 44), ἐνῷ οἱ υἱοὶ τῆς ἀληθείας εἶναι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ· διότι καὶ ὁλος ὁ Χριστιανισμὸς ἀλήθεια λέγεται πολλαχοῦ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ὑπὸ πάντων τῶν ἐπισημοτέρων χριστιανῶν ἠθικολόγων καταδικάσθη καὶ αὐτὸ τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος· διότι ὅπως δὴποτε μολύνει τὸν προφορικὸν λόγον, τὸ πνευματικώτατον τοῦτο προῖόν καὶ τὴν τελειοτάτην εἰκόνα τῆς ψυχῆς. Μόνον δὲ ὑπὸ τινων ἐπιδοκιμάζεται κατὰ τι, ἢ μᾶλλον δὲν κατακρίνεται, τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος, πρὸς σωτηρίαν τοῦ πλησίον· διότι θεωρεῖται ὡς τρόπος ἀμύνης. Μόνοι δὲ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (καὶ μάλιστα οἱ λεγόμενοι Διπλωμάται) θεωροῦσι τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην, ὥς τι τῶν ὦν οὐκ ἄνευ. Ἀλλὰ θεωροῦσιν οὕτως ἐκεῖνοι, ὅσοις οὐδὲν μέλλει περὶ ἠθικῆς, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους καὶ πρὸς ἄλλο Κράτος ἐχθρικῶς διάκεινται, μέτρον ἔχοντες τὴν ἐθνικὴν φιλαυτίαν. Εἶναι δὲ καὶ τινες, οἱ ὅποιοι τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην προτέρημα καὶ τέχνην λογίζονται εἰς τὸ προάγεσθαι καὶ

εὐδοκιμεῖν, τὴν ἰδίαν φιλαυτίαν ὑπεράνω τοῦ κοινῇ συμφέροντος τιθέμενοι. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι, πλάνοι καὶ ἀλάστορες ὄντες, εὐδοκιμοῦσι μόνον παρὰ νοσοῦσι δεινὴν νόσον.

Ἡ *φιλία* οὐδὲν διαφέρει κατ' οὐσίαν τῆς καθολικῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ πάντες ἀγαπῶσιν εἰλικρινῶς, ἵνα καὶ αὐτοὺς ἀνταγαπῶσιν οἱ ἄλλοι, διὰ τοῦτο καὶ οἱ καλοὶ ἀγαθοὶ πρὸς πάντας μὲν εἶναι εὐπροσήγοροι καὶ φιλόφρονες, φιλοῦσι δὲ μόνους τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς· διότι ἐνταῦθα μόνον δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸν ὠραῖον καὶ γενναῖον καρπὸν τῆς φιλίας. Ὅπου δὲ εἶναι σπανία ἡ φιλία, ἐκεῖ εἶναι σπάνις καὶ ἀγάπης καθόλου. Δῆλον δὲ διὰ τί ἡ φιλία εἶναι πολλάκις ἀνωτέρα καὶ αὐτῶν τῶν συγγενικῶν δεσμῶν· διότι, ἐνῶ οἱ συγγενεῖς διὰ τὸν φυσικὸν δεσμὸν δύνανται νὰ γίνωσι φίλτατοι, ἐὰν ᾧσιν ἀγαθοὶ, διὰ τὴν μοχθηρίαν ὅμως καὶ πλεονεξίαν καθίστανται ἔχθιστοι καὶ λύπης καὶ οἴκτου πρόξενοι.

2) Διὰ τῆς ἐλεημοσύνης καὶ ἐλευθεριότητος, ἅπερ καὶ ἀγαθοεργία καὶ εὐποιΐα κατ' ἐξοχὴν καλοῦνται, ἀπαλλάττομεν τὸν πλησίον τῶν περὶ τὸ σῶμα συμφορῶν, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ ὠφελήσωμεν αὐτὸν καὶ τὰ περὶ τὴν ψυχὴν. Διὰ τοῦτο καὶ προηγεῖται ἡ ἐλεημοσύνη πάσης ἄλλης ἀγαθοεργίας, καὶ πρὸ παντὸς ταύτην ἀπαιτεῖ ὁ Θεός, καὶ αὕτη ἐκαρποφόρησεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ κατὰ πρῶτον λόγον. Διὰ τῆς ἐλεημοσύνης δὲ οὐ μόνον ὠφελοῦμεν τὸν πλησίον, ἀλλὰ καὶ ἀποζημιούμεν καὶ διορθοῦμεν τὰ μὴ ἄλλως ἐπανορθούμενα ἀδικήματα τοῦ πλησίον. Ἐξ ἀδικιῶν καὶ τοκογλυφίας καὶ ἀπάτης, ἔστω καὶ εὐλογοφανοῦς, πλουτοῦσιν οἱ πλεῖστοι· διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ὡς αὐστηράν ἐντολὴν ἐπιβάλλει καὶ οὐχὶ ὡς ἀπλῆς προαιρέσεως ἔργον.

Καὶ δὴ οὐ μόνον πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἐντέλλεται ὁ Θεὸς καὶ διὰ τῶν Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλὰ καὶ ὅταν μέλλῃ κρίνειν τὸν Κόσμον, κατὰ τὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης ἰδίως ἀποδώσει ἐκάστῳ, λέγων· «Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐν τούτῳ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25, 40· καὶ τὰνάπαλιν 45.)· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ

διὰ τοῦ Προφήτου Ὡση (6, 6). Καὶ οἱ Ἀπόστολοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνουσι· «Τῆς δὲ εὐποιίας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός» (Ἑβρ. 13, 16). Μάλιστα ὁ θεὸς Ἰάκωβος λέγει· «θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανους καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Ἰακ. 1, 27). Ἀλλαχοῦ δὲ, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων, λέγει· «Ἐάν ἀδελφός ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὧσι τῆς ἡμέρας τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;» (2, 15, 16).

Ὁρεῖλοισι δὲ κατὰ πρῶτον λόγον οἱ πλούσιοι νὰ ἐλεῶσιν· «Ὁς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἢ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;» (Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. 3, 17). Ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ὀρεῖλει κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐλεῇ· «Τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην» (Λουκ. 11, 41)· διότι πάντες ἡλεήθημεν παρὰ Θεοῦ, καὶ πάντα παρ' αὐτοῦ ἔχομεν ὅ,τι ἂν ἔχωμεν. Δυνάμεθα δὲ νὰ ἐλεῶμεν οὐ μόνον διὰ χρημάτων καὶ διαφόρων προσφορῶν, ἀλλὰ καὶ παρέχοντες ἐργασίαν εἰς τοὺς ἀπόρους, προστατεύοντες τὰ ὄρφανά καὶ τὰς χήρας, συνεργοῦντες εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ, παραμυθούμενοι τοὺς πάσχοντας, ποτίζοντες καὶ διὰ ψυχροῦ ὕδατος, ὅταν οὐδὲν ἄλλο ἔχωμεν νὰ προσενέγκωμεν· «Καὶ ὅς ἐάν ποτίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμήν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ» (Ματθ. 10, 42). Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πρέπει κατὰ πρῶτον λόγον νὰ φροντίζωμεν περὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κατεπεύγουσαν ἀνάγκην βοήθειας ἐχόντων καὶ εἴτα περὶ τῶν ἄλλων, καὶ ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς ἐλεημοσύνης νὰ ἐνισχύωμεν τὴν ὀκνηρίαν.

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὑπέδειξεν ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη δὲν πρέπει νὰ γίνηται πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἔχῃ ἀξίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει, εἰ δυνατόν, νὰ μὴ γινώσκῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. 6, 2—4). *Ἰλαρὸν δὲ δότην*

ἀγαπᾷ ὁ Θεός, κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Β'. Κορινθ. 9, 7). Οὐ μόνον δὲ ἀναλογιζόμενός τις τὰ εἰρημένα διατίθεται πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλὰ καὶ ἐπισκεπτόμενος τὴν καλύβην τῶν πασχόντων καὶ ἀναλογιζόμενος ἡλικίων δεινῶν ἀπαλλάσσειται ἡ κοινωνία διὰ τῆς ἐλεημοσύνης, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐλευθεριότητος καὶ μεγαλοδωρίας.

Περὶ τῶν ὠραίων καὶ γενναίων καρπῶν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης εἴρηται πολλάκις τὰ δέοντα. Ἐνταῦθα δὲ σημειωτέον μόνον ὅτι θάλλει ἔτι ἡ ἀγάπη αὕτη παρ' ἡμῖν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ γενναῖα κληροδοτήματα καὶ διάφορα φιλανθρωπικά καταστήματα, τὰ ἐκ τῆς μεγαλοδωρίας τῶν φιλογενῶν καὶ αἰοδιμῶν εὐεργετῶν τοῦ ἔθνους. Τὸ πλῆθος δὲ τῶν Μοναστηρίων μαρτυροῦσι περὶ τῆς καὶ ἄλλοτε μεγαλοδωρίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν πρὸς ἀγαθοεργίαν.

3) Διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς οἰκοδομῆς τοῦ πλησίου γινόμεθα ὠφελίμοι αὐτῷ εἰς τὰ τὴν ψυχὴν του ἀφορῶντα. Ἀλλὰ πρὶν οὕτως ὠφελίσωμεν τὸν πλησίον, ὀφείλομεν νὰ φύγωμεν κατὰ πρῶτον τὴν βλάβην αὐτοῦ, νὰ φύγωμεν τὸ σκάνδαλον καὶ τὴν συνέργειαν εἰς πᾶν κακόν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει μαθητῆς καὶ ἐν πᾶσι γιγῆζει βοηθείας καὶ χειραγωγίας, ἄχρις οὗ καταντήσῃ εἰς ἄνδρα τέλειον. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡμεῖς νήπιοι καὶ παῖδες, ὥστε ἂν ἀρεθῶμεν ἀνευ διδασκαλίας καὶ παιδαγωγίας, τότε, ἂν μὲν εὐρεθῶμεν εἰς ἔρημον τόπον, γινόμεθα ἄγριοι (ἂν μὴ ἀποθάνωμεν), ἂν δὲ μεταξὺ ἀνθρώπων ἐρρίμμενοι, διὰ τὴν ἐμφυτον ῥοπὴν εἰς τὸ κακόν, καταντοῦμεν ἀγγεῖα πάσης κακοηθείας, ἐξαχρεiouμένων καὶ τῶν τυχόν λαμπρῶν φυσικῶν προτερημάτων. Μέγα λοιπὸν τὸ κακὸν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἰ μὴ ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἡ ἀγαθοεργία αὕτη ἢ οὐ μόνον ἀπαλλάττουσα τὸν ἄνθρωπον τοσοῦτων καὶ τηλικούτων δεινῶν, ἀλλὰ καὶ προάγουσα αὐτὸν εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν. Ἐντεῦθεν πᾶσα πρόδος καὶ εὐημερία, καὶ ὅλως ἀγνώμονες καὶ ἀνθρωποκτόνοι εἶναι οἱ μὴ συντελοῦντες κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ ἱερώτατον πράγμα, εἰς τε τὰ διάφορα εἶδη τῶν Ἀσύλων (Ὀρφανοτροφεῖα κ.τ.λ.) καὶ εἰς τὰ διάφορα παιδαγωγεῖα. Καὶ πάντες μὲν δὲν δύνανται εἰς πάντα

νά συντελέσωσιν, ἀλλὰ τῆς μὲν οἰκοδομῆς καὶ διδασκαλίας μέλει ἰδίως ταῖς ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις καὶ τοῖς διδασκάλοις καὶ πνευματικαῖς πατράσιν. Πάντες ὅμως δυνάμεθα νά διερῶμεν τὸν πλησίον, νά συντελῶμεν διὰ χρημάτων εἰς τὴν διδασκαλίαν, νά μεταδίδωμεν εἴ τι γινώσκουμεν καλόν, νά οἰκοδομῶμεν διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος· ἂν δὲ μὴδὲν ἄλλο ἔχομεν, νά μὴ σκανδαλίζωμεν καὶ συνεργῶμεν εἰς τὸ κακόν.

Ἄν τὸ καλὸν παράδειγμα συντελεῖ τὰ μάλιστα εἰς οἰκοδομὴν τοῦ πλησίον καὶ μεγίστην δύνανται ἔχει, τὸ σκάνδαλον ἀσυγκρίτως λόγῳ ἐπηρεάζει τὸν πλησίον καὶ μάλιστα τοὺς ἀσθενεστέρους τῶν ἀδελφῶν διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν, καὶ ὅταν μάλιστα τὸ σκάνδαλον προέρχεται παρὰ γεραιτέρων, καὶ πρεσβυτέρων, καὶ μάλιστα παρ' ἐκείνων, ἐξ ὧν μᾶλλον ἔπρεπε νά λάμπῃ τὸ φῶς τοῦ καλοῦ παραδείγματος. Τὸ σκάνδαλον, δι' οὗ πειράζομεν τὸν πλησίον, γίνεται διὰ λόγων, δι' ἔργων καὶ διὰ κακοῦ παραδείγματος· καὶ ὅταν μὲν γίνηται ἐπίτηδες, τότε μεγίστη ἡ εὐθύνη καὶ ὁ τοιοῦτος οὐδὲν διαφέρει τοῦ πατρὸς τοῦ σκότους καὶ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου. Κατὰ τῶν τοιούτων εἶπεν ἰδίως ὁ Κύριος· «Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἐργεῖται» (Ματθ. 18, 7), καὶ μάλιστα κατὰ τῶν σκανδαλιζόντων τὸν πλησίον εἰς τὰ ἱερώτατα· «Ὅς ἂν σκανδαλίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης» (Αὐτόθι, στίχ. 6). Πολλάκις γίνεται τις αἵτιος σκανδάλων διὰ τὴν ἀδιαφορίαν, γινώσκων μὲν ὅτι εἶναι σκανδαλώδης ἡ διαγωγή του, ἀλλὰ μὴ φροντίζων ἂν σκανδαλίζονται οἱ ἄλλοι. Καὶ τῶν τοιούτων μεγάλη ἡ εὐθύνη, αὐξάνουσα ἡ ἐλαττουμένη ἐκ τῶν περιστάσεων, περὶ ὧν εἴρηται ἐν τῷ περὶ διαφορᾶς τῶν ἡθικῶν ἔργων (δρα § 15). Τὰ τοιαῦτα δὲ σκάνδαλα εἶναι τὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαίνοντα, καὶ τὰ μεγάλα τούτων ὀφείλει ἡ ἐξουσία νά ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου. Συνήθως δὲ σκανδαλίζομεν ἀλλήλους δι' ἄγνοιαν, ἐμμέσως πως καὶ διὰ μικρά. Μακάριος δὲ ὁ φροντίζων νά καθαρίσῃ ἑαυτὸν καὶ ἀπὸ τοῦ μολυσμοῦ τούτου. Σκάνδαλον ὅμως δὲν εἶναι, ἂν σκανδαλισθῶσι τινὲς ἐκ τῶν λόγων ἢ

ἔργων τοῦ ἐκπληροῦντος τὸ ἴδιον καθήκον. Ἐνταῦθα πταίουσιν μόνον οἱ σκανδαλιζόμενοι.

Ὁ συνεργῶν τῷ πλησίον εἰς τὸ κακὸν οὐ μόνον γίνεται αὐτοῦργος τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ γίνεται αἷτιος πολλάκις καὶ τὸ νὰ κακουργῇ ὁ πλησίον· διότι ἐκεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λαμβάνει χώραν συνέργεια, ὅπου δὲν εἶναι δυνατόν ἢ εὐκόλον νὰ κακουργήσῃ εἰς καὶ μόνος· ὥστε διπλὴν ἀδικεῖ ἀδικίαν ὁ συνεργῶν, καὶ ἐπομένως μέγα τὸ κακὸν καὶ ἐν τοῖς μικροῖς αὐτοῖς ἔργοις. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀπαγορεύει καθόλου πάσαν συνέργειαν εἰς τὸ κακόν· «Μὴ κοινωνεῖς ἀμαρτίας ἀλλοτρίαις. Σεαυτὸν ἀγνὸν τήρει» (Α'. Τιμ. 5, 22).

§ 24. *Περὶ τῆς ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ἐν ταῖς διαφόροις κοινωνικαῖς σχέσεσιν.*

Εἶδομεν ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον, ἥτις καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀγάπη καλεῖται, παρίσταται κατὰ διαφόρους περιστάσεις ὡς δικαιοσύνη, ἥτοι ὡς μετ' ἀγάπης καὶ εἰλικρινείας τήρησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ πλησίον. Ἀλλ' οὕτε ἡ ἀγάπη ὡς περιληπτικὴ τῆς δικαιοσύνης, οὕτε ἡ δικαιοσύνη ὡς μέρος τῆς ἀγάπης δύνανται νὰ τηρηθῶσι καὶ προαχθῶσι καὶ καρποφορήσωσιν, ἂν μὴ καλλιεργηθῶσι καὶ βλαστήσωσιν ἐν τῇ μικρᾷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας, καὶ τηρηθῶσι καὶ προαχθῶσιν ἐν τῇ μεγάλῃ κοινωνίᾳ τῆς πολιτείας. Ὡς δὲ φύσει κοινωνικὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐν τῇ μετὰ τῶν ἄλλων κοινωνίᾳ μόνον κατορθοῖ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν, οὕτω καὶ φύσει ἐκάστη κοινωνία, ὡς καὶ ἕκαστος ἄτομον, ἔχει ἴδια προτερήματα, ἴδιον προορισμὸν, καὶ συντελεῖ εἰς ἐπίτευξιν τοῦ καθολικοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν αἱ ποικίλαι κοινωνίαι συναπαρτίξωσι πολὺν μὲν, ἀλλὰ καλλίωρον καὶ παναρμόνιον ὄργανον.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι διὰ τῆς κοινωνίας κατορθοῦμεν νὰ μάθωμεν καὶ ἐκπληρώσωμεν πάντα τὰ καθήκοντα καὶ νὰ κατορθώσωμεν πάσας τὰς ἀρετάς, καὶ ὅτι εἶναι τι καθ' ἑαυτὸ μέγα ἀγαθὸν ἡ κοινωνία, καὶ μέγα ἄρα καθήκον καὶ ἀπαραίτητον τὸ τη-

ρεῖν τὴν ἐν αὐτῇ τάξιν καὶ προάγειν τὴν εὐκοσμίαν. Ἀήλον ἐπίσης καὶ τοῦτο ὅτι τὰ αὐτὰ καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον καθόλου λαμβάνουσι διαφορὸς μορφάς καὶ βαθμοὺς κατὰ τὰς διαφορὰς κοινωνικὰς σχέσεις. Τὸ σέβας πρὸς τὸν πλησίον ὡς ἄτομον, ἄλλου βαθμοῦ εἶναι καὶ ἄλλας ὀνομασίας ἔχει ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ ἄλλας ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐκκλησίᾳ. Ἄν δὲ καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν αὐτὴν προσφέρωμεν ὑπὲρ τοῦ ἀτόμου, πολλῶ δὴ μᾶλλον ὀφείλομεν τοῦτο ὑπὲρ γονέων καὶ ἀδελφῶν, ὑπὲρ πατρὶδος καὶ ἐκκλησίας. Οὐχ ἥττον ὅμως ὀφείλομεν μὲν ὑπὲρ τῶν οἰκείων προνοεῖν κατὰ πρῶτον λόγον· διότι κατὰ τὸν Ἀπόστολον «Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἥρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χεῖρων» (Α'. Τιμόθ. 5, 8). Ἀλλὰ, ἐνῶ κατὰ πρῶτον λόγον περὶ τῶν οἰκείων κατὰ σάρκα καὶ τῶν ὁμογενῶν καὶ οἰκείων τῇ πίστει φροντίζομεν, δὲν πρέπει νὰ ἐπιλανθανώμεθα ὅτι καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ ἡμῶν καὶ τέκνα τοῦ αὐτοῦ Οὐρανίου Πατρὸς· ὅτι ἄνευ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δὲν κατορθοῦται ὁ καθολικὸς τοῦ ἀνθρώπου σκοπός· ἄνευ τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης καὶ ἀγαθοεργίας πρὸς πάντας οὐδέποτε καὶ ἡ ἰδιαιτέρα κοινωνία, εἰς ἣν ἕκαστος ἀνήκει, δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ ἡσυχίαν ἄγει.

α) Περὶ τῆς ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ ἀγάπης.

Ἀρχὴ καὶ κρητὶς πάσης κοινωνίας εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἐν ᾗ ὁ στενὸς φυσικὸς σύνδεσμος συντελεῖ τὰ μάλιστα εἰς τὴν γένεσιν καὶ πρόοδον τῆς ἐμφύτου ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. Ἐν τῇ μικρᾷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας καταρτίζεται ἡ μεγάλη κοινωνία τῆς πολιτείας· διότι ὁ καλὸς πατὴρ καὶ οἰκογενειάρχης γίνεται καὶ καλὸς πατὴρ τοῦ ἔθνους· ὁ ἐμφορηθεὶς σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς γονεῖς υἱὸς καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ καλῶς παιδαγωγηθεὶς, σέβεται προθύμως καὶ εὐγνωμόνως τοὺς πατέρας τοῦ ἔθνους πάντας, ἀγαπᾷ καὶ τοὺς ἄλλους ἀδελφούς, οὐ μόνον μὴ ἀδικῶν, ἀλλὰ καὶ ὠφελῶν καὶ πρὸς πάντας εὐπροσῆγορος καὶ φιλόφρων καὶ εὐεργετικὸς ἀποδεικνύμενος· καθίσταται τέλος ἀγαθὸς οἰκογενειάρχης, γεγραρὸς πατὴρ καθόλου.

Διὰ τοῦτο ἐκείναι αἱ κοινωνίαι συγκατατοῦνται καὶ ἀκμάζουσιν, ὅσας ὠκοδόμησε μὲν ὁ Κύριος, ἀλλὰ καὶ καλῶς ἦσαν καὶ εἶναι συνηρμοσμένοι ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἄριστος Παιδαγωγὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀβραάμ ἤρξατο τῆς παιδαγωγίας, καὶ παρεσκεύασε τὴν ζύμην ἐκείνην τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κατέβαλε τὰ στεῖρα θεμέλια αὐτῆς.

Ἀρχεται δὲ ἡ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀγάπη ἀπὸ τοῦ γάμου καὶ τοῦ ἐντεῦθεν φίλτρου τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους καὶ τῆς στοργῆς πρὸς τὰ τέκνα, προβαίνει εἰς τὸ σέβας καὶ στοργὴν τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν φιλότητα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τοὺς οἰκέτας. Περὶ δὲ τῆς περαιτέρω ἐπεκτάσεως τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τοὺς ἄλλους πατέρας καὶ εὐεργέτας καὶ ἀδελφοὺς εἴρηται ἤδη τὰ δέοντα. Ὁψόμεθα δὲ παρακατιόντες καὶ τᾶλλα.

1) *Ἰουεῖς*. Ἰνα καταρτισθῇ ἡ οἰκογένεια, ἡ κρηπίς τῆς κοινωνίας, ὀρθῶς, πρέπει νὰ καταρτισθῇ ἡ κορωνὶς τῆς οἰκογενείας, οἱ γονεῖς, ἡθικῶς. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται πρῶτον διὰ τῆς ιερότητος τοῦ γάμου. Εἶναι δὲ ἱερὸς ὁ γάμος, ὅταν τελεσθῇ μεταξὺ ὁρίμων καὶ μὴ συγγενῶν, ἢ μὴ στενῶν τοῦλάχιστον. Ὅταν ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς ᾖ καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ὑπόσχεσις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς διὰ βίου συμβιώσεως. Ὅταν τηρηθῇ ἡ ἀμοιβαία πίστις τῶν συμβίων ἀγνὴ καὶ ὥσιν οὕτως ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα καὶ συναπαρτίζωσιν οὕτω τὸν πλῆρη ἄνθρωπον· ὅταν συναισθάνωνται ἐν τῷ βᾶθει τῆς καρδίας αὐτῶν οἱ σύζυγοι τὴν ιερότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν καθηκόντων, ἅπερ ἀναλαμβάνουσι διὰ τοῦ γάμου, δι' οὗ ἀξιοῦται ὁ ἄνθρωπος νὰ γείνη ὄργανον τοῦ Θεοῦ πρὸς διατήρησιν καὶ αὐξήσιν καὶ πρόσδον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἰνα δὲ ἀριδὴλως καταφανῇ ἡ ιερότης τοῦ γάμου καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐμφορηθῶσιν οἱ εἰς γάμον ἀρμοζόμενοι τῆς ιερότητος ταύτης, ἐπανελάμβανον ἀνέκαθεν διὰ διαφόρων τελετῶν πάντα τὰ ἔθνη (εἰ καὶ οὐχὶ πάντα ὀρθῶς) τὴν εὐλογία τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσαν τῷ πρῶτῳ ἀνθρώπῳ. Καὶ ἡ ὑπόσχεσις δὲ μόνῃ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ιερότητα τοῦ γάμου, εὐχὴ τις καὶ ὅρκος οὐσα. Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Ἀποστόλου (Ἑφ. 5, 31) καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐκί-

ρυξε τὸν γάμον μυστήριον· διότι οἱ χριστιανοὶ ὡς μέλη τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου ἐνοῦνται πνευματικῶς μετ' αὐτοῦ· ὁ μὲν νυμφίος παριστᾷ τὸν νυμφίον Χριστὸν, ἡ δὲ νύμφη εἶναι νύμφη αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν μετὰ τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ Γάμου συνεδέετο καὶ ἡ κοινωνία τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Καὶ νῦν δὲ παρ' ἡμῖν ἡ ἱεροτελεστία ἀναμνησκει τὴν Λειτουργίαν, ἀλλ' ἡ Θεία Κοινωνία τελεῖται μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν συνήθη χρόνον. Ὡστε κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ συναισθανθῇ ὁ χριστιανὸς τὴν ἱερότητα τοῦ γάμου.

Εἶναι δὲ ὄντως ἱερὸν καθήκον ὁ γάμος καὶ σχολεῖον ὑψηλῶν ἀρετῶν καὶ ταμεῖον δαφιλῶν ἀγαθῶν. Ἐκεῖ κατὰ πρῶτον μανθάνει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὅλος ὁ βίος ἡμῶν εἶναι καθήκον, καθίσταται πρόθυμος εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, ἐννοεῖ τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ὁπόσης δὲ καρτερίας, ὑπομονῆς καὶ αὐταπαρνήσεως πληροῦνται οἱ γονεῖς, καὶ ὁπόσων ἀγαθῶν πρόξενoi τῇ κοινωνίᾳ οἱ τοιοῦτοι γονεῖς! Ὁπόσων δὲ γλυκυτάτων ἀγαθῶν ἀπολαύουσιν οἱ ἀγαθοὶ σύζυγοι! Οὐ μόνον ἀπαλλάττονται πολλῶν δεινῶν τοῦ ἀγάμου βίου, οὐ μόνον γλυκαίνουσι τὰς πικρίας τοῦ βίου τούτου διὰ τῆς ἀμοιβαίας συμπαθείας καὶ παραμυθίας, οὐ μόνον εὐημεροῦσι διὰ τῆς κοινῆς καὶ πιστῆς ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀξιωθῶσι νὰ ἀποκτήσωσι τέκνα, ὅποια οὐράνιος ἡδονή, ὅποια δὲ ἀφορμὴ ὑψηλῶν καθηκόντων, ὑψηλῶν ἀρετῶν!

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ καταβάλλωσι τὰ θεμέλια τῆς ἀγάπης, ἀγαπῶντες ἀλλήλους, τοῦ μὲν ἀνδρὸς ἀγαπῶντος ὡς ἑαυτὸν καὶ ἴσα αὐτῷ τὴν γυναῖκα, τῆς δὲ γυναικὸς σεβομένης καὶ ὑποτασσομένης τῷ ἀνδρὶ ὡς κεφαλῇ. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκδηλοῦσι τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην οἱ γονεῖς, συγχωροῦντες, διορθοῦντες, πιστῶς συνεργαζόμενοι, ἀλλήλων τὰ βάρη βαρύνοντες, εὐεργετοῦντες, σωφρονοῦντες καὶ πᾶν ἀγαθὸν κοινὸν ἔχοντες, ὡς ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα. Ἀπὸ κοινοῦ δὲ πρέπει νὰ συνεργασθῶσιν εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἴκου καὶ τὴν ἀνατροφὴν καὶ παιδαγωγίαν τῶν τέκνων. Πρὸς τοῦτο δὲ δὲν ἀρκεῖ μόνῃ ἡ στοργή, ἀπαιτεῖται νὰ παιδαγωγηθῶσι πρῶτον οἱ γονεῖς, ἂν μὴ ἔτυχον χρηστῆς ἀγωγῆς πρότερον· διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ

τοῦ ἐναρέτου βίου, διὰ τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων, δύνανται κάλλιον νὰ παιδαγωγήσωσι τὰ τέκνα. Ἰδίως δὲ ὁ μὲν πατήρ, ὡς νοῦς, πρέπει νὰ διδάξῃ τὴν τε γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα τὸ καθήκον καὶ τὴν αὐστηρότητα, ἡ δὲ γυνή, ὡς καρδιά, νὰ μαλάξῃ τὴν τε καρδίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ νὰ ἀναπλάσῃ τὴν καρδίαν τῶν τέκνων, ἐμπνέουσα τὴν ἀγάπην τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν καὶ ἰσότητά. Παρὰ τῆς μητρὸς θηλάζουσι τὰ τέκνα μετὰ τοῦ γάλακτος καὶ τὰ στοιχεῖα πάσης ἀρετῆς καὶ θεοσεβείας, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ κυριωτέρα καὶ διηνεκὴς παιδαγωγός, ἐνῶ ὁ ἀνὴρ ἀσχολούμενος καὶ περὶ ἄλλα καθήκοντα εἶναι μᾶλλον ἔφορος. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ πρῶτον λόγον αἱ γυναῖκες εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τὴν κακὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων, καὶ μέγιστον μέλημα τῆς κοινωνίας πρέπει νὰ ᾔναι ἡ μόρφωσις τοῦ γυναικείου φύλου καὶ ἡ ἐξωραΐσις αὐτῶν διὰ τοῦ πολυτίμου μύρου τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης. Διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἅπερ δὲν ἀναπληροῦνται διὰ τῶν Σχολείων, εἶναι καὶ ἀνάγκη μακροτέρας κατ' οἶκον παιδαγωγίας τῶν τέκνων ἐκεῖ, ὅπου εἶναι εἰς τὰς ὁδοὺς κεχυμένη ἡ διαφθορά καὶ τὰ σκάνδαλα.

Καλῆς οἰκοδεσποίνης παράδειγμα καὶ ἔπαινον ἔχομεν ἐν ταῖς Παροιμίαις τοῦ Σολομῶντος (κρ. 31). Πολλαὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αἱ τοιαῦται γυναῖκες· τινὲς δὲ ἐφθασαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν αὐταπαρνήσεως, ὥστε ἐνῶ κατὰ θέλησιν μόνον τῶν γονέων ἤλθον εἰς γάμον, ἐνῶ εὐθὺς μετ' ὀλίγον οἱ καὶ ἄλλως ἄποροι σύζυγοι ἐδυστύχησαν περιπεσόντες εἰς πολυχρονίους καὶ ὀδυνηράς νόσους, οὐχ ἥττον ἐμμένονσι πισταὶ εἰς τὸ καθήκον, καὶ μετὰ ἰδρώτων καὶ μυρίων βασάνων ἐργάζονται ἵνα ἐκθρέψωσι τοὺς πάσχοντας ἀνδρας, καὶ τέλος διατελοῦσιν ἐν τῇ χρείᾳ ἐμμένουσαι. Ὡς τῇ γυναικὶ τοῦ Φωκίωνος κόσμος ἦν ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν πολλαὶ εἶναι αἱ τοιαῦται γυναῖκες, αἱ τῷ καλλίστῳ τούτῳ κόσμῳ κεκοσμημέναι.

Λίβετα δὲ ἡ ἱερότης τοῦ γάμου καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ, ὅταν καταντήσῃ βιοποριστικὸν συνάλλαγμα καὶ κερδοσκοπία, ὅταν οὐδὲ κἂν ἐν νῷ τίθενται οἱ ἄνθρωποι τὴν ἱερότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ μό-

νον περὶ ἡδυπαθείας καὶ καλλωπισμοῦ φροντίζουσι. Τότε εὐκολα εἶναι τὰ διαζύγια, μάλιστα δ' ὅταν εὐκολόνῃ ταῦτα ἡ Πολιτεία· ἀλλὰ ταχίστη εἶναι καὶ ἡ διάλυσις τῆς κοινωνίας. Μάρτυρες ἔστωσαν αἱ πάσαι ποτὲ κλειναὶ Ἀθῆναι καὶ ἡ μεγαλύνουμος καὶ κοσμοκράτωρ Ῥώμη. Ἀπώλοντο αὐταί, ἀφοῦ ἡ λύμη τῆς διαφθορᾶς εἰσεκώμασε καὶ εἰς τὰ ἄδυστα τοῦ οἴκου, λυμνημένῃ τὸ ἱερώτατον.

Τὰς λεπτομερείας περὶ τῶν διαφορῶν καθηκόντων τῶν γονέων πρὸς τε ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ τέκνα, καὶ πῶς πρέπει νὰ καταστήσῃσι τὰ τέκνα τιμίους καὶ χρηστοὺς πολίτας, ἐκάστοτε τὸ τῇ ἡλικίᾳ ἐπιτήδειον χορηγοῦντες, περὶ τούτων διδάσκει ἡ παιδαγωγία· πολλὰ δὲ καὶ καλὰ διδάσκει ὁ καλὸς καγαθὸς Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς. Λαμπρὰ δὲ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τῇ ὀνομαστῇ αὐτοῦ Παραινέσει. Οὐκ ὀλίγα δὲ μετεργλωττίσθησαν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ τοιαῦτα, ὧν πολλὰ εἶναι γενναῖα. Ἀλλὰ καὶ πρωτοτύπων ἡμεδαπῶν ἔργων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις δὲν στεροῦμεθα.

Ἐν τούτοις σημειωτέον ἐνταῦθα τὰ χρυσὰ ταῦτα παραγγέλλετα· «Παῖδευε υἱὸν καὶ ἀγαπήσει σε, καὶ δώσει κόσμον τῇ σῇ ψυχῇ» (Παροιμ. 29, 17). «Οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου» (Ἐφεσ. 6, 4). «Κρείσσων εἰς υἱὸς δίκαιος, ἢ χίλιοι ἀσεβεῖς, καὶ ἀποθανεῖν ἄτεκνον, ἢ ἔχειν τέκνα ἀσεβῆ» (Σειράχ. 16, 3). Ἀς ἐνθυμηθῶσι δὲ οἱ γονεῖς καὶ τοῦτο, ὅτι ἂν ἀμελήσωσι τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, ἢ διὰ τῶν κακῶν αὐτῶν παραδειγμάτων διαστρέψωσι τὴν καρδίαν αὐτῶν, θέλουσι θερίσει σκληροτάτην ἀχαριστίαν, καὶ πικρὰ δάκρυα ἡ ἀμολιγὴ αὐτῶν ἔσται.

2) *Τέκνα*. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου», λέγει ὁ Θεὸς ἐν τῇ πέμπτῃ ἐντολῇ, καὶ πολλὰ ἀγαθὰ ἐπαγγέλλεται εἰς τοὺς εὐσεβεῖς περὶ τοὺς γονεῖς υἱούς· εὐχαὶ δὲ γονέων στηρίζουσι θεμέλια οἴκων. Οἱ γονεῖς μετὰ Θεὸν εἶναι οἱ πρῶτοι ἡμῶν εὐεργεταί, πλήρεις εὐλικρινείας καὶ αὐταπαρνήσεως, πολλὰ ὑπομεινάντες καὶ μοχθήσαντες ὑπὲρ τῶν τέκνων. Διὰ τοῦτο καὶ εὐσέβεια καλεῖται ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη, καὶ μακαρίζει καὶ ὁ σφὸς Σόλων τοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ ταύτῃ ἀποθνήσκοντας Ἀργεῖους.

Κλέοβιν και Βίτωνα. Εὐσεβεῖς ἄρα πρὸς τοὺς γονεῖς πρέπει νὰ ἀποδείξωσιν ἑαυτοὺς τὰ τέκνα διὰ σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτοὺς ἄκρας καὶ τελείας. Καὶ ἐνόσω μὲν εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν γονέων, πρέπει νὰ ἦναι εὐπειθῆ καὶ πλήρη τρυφερᾶς στοργῆς, μᾶλλον φοβούμενα μὴ λυπήσωσι τοὺς γονεῖς, ἢ φοβούμενα τὴν τιμωρίαν, ὡς ἐμπρέπει εἰς εὐγενεῖς καὶ ἀπαλὰς ψυχάς. Ἀκουσάτωσαν τοῦ Σοφοῦ, λέγοντος· «Ἀκουε υἱὲ παιδεῖαν πατρός σου καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμούς μητρός σου· στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σὴ κορυφῇ, καὶ κλοιὸν χρύσειον περὶ σὺ τραχήλῳ» (Παροιμ. 1, 8. 9). Μιμνήσθωσαν τὸν Κύριον ἡμῶν, ὅστις ἦν ὑποτασσόμενος τοῖς γονεῦσιν αὐτοῦ (Λουκ. 2, 51). Ἰδίως δὲ πρέπει νὰ ἀποδείξωσι τὴν εὐγνωμοσύνην των εἰς τοὺς πάσχοντας γονεῖς τὰ ἐν ἡλικίᾳ τέκνα, παραμυθούμενα αὐτοὺς ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ προτιμῶντα μᾶλλον νὰ θρῆψωσι καὶ ποτίσωσι τοὺς γονεῖς, ἢ ἑαυτοὺς. Περιθάλποντες ἐν τῷ γήρατι καὶ ἐν ταῖς παθήμασι τοὺς γονεῖς, ἀνταποδίδομεν μικρὰ ἀντὶ μεγάλων. Ὑπομένοντες τὰς ἰδιοτροπίας τῶν γερόντων γονέων, ὑπομένομεν ἐλάχιστα ἀντὶ πλείστων, ὅσα ὑπέμειναν οἱ γονεῖς. Διὰ τὴν εὐσέβειαν περὶ τοὺς γονεῖς ἐπεκλήθη εὐσεβὴς καὶ ὁ μέγας αὐτοκράτωρ Ἀντωνῖνος. Θανάτῳ δ' ἐτιμῶρει ὁ πολιτικὸς νόμος καὶ τοὺς κακολογούντας μόνον τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα (Λευϊτ. 20, 9). Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι αὐστηρῶς ἐτιμῶρουν τοὺς ἀγνώμονας υἱοὺς τοὺς μὴ ἐκτρέφοντας τοὺς ἐνδεεῖς γονεῖς των, ὅταν μάλιστα οὗτοι ἐφρόντισαν περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων των.

Ἄν ὁ Ψαλμωδὸς λέγει περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν· «Ἰδοὺ δὴ τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπιτοκαυτό;» (Ψαλμ. 132, 1), πολλῶ δὴ μᾶλλον ἔχει τις εἰπεῖν τοῦτο περὶ τῶν ἐν ὁμονοίᾳ καὶ φιλότῃτι βιούντων ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν. Οἱ μὲν πρεσβύτεροι τῶν ἀδελφῶν ἐπέχουσι τόπον πατρός, καὶ ἰδιαιτέρου σεβασμοῦ καὶ ἐπικλήσεως ἐτύγχανον ἀνέκαθεν. Πάντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ ἐπέχουσι τόπον προστατῶν καὶ οφείλουσι νὰ προστατεύωσι τὰς ἀδελφὰς καὶ βοηθῶσι τῷ πατρὶ πρὸς ἀποκατάστασιν αὐτῶν. Καλὸν δὲ τὸ ἐθιμον τὸ ἐπικρατοῦν πολλοῦ παρ' ἡμῖν νὰ μὴ ἔρχωνται εἰς γάμον οἱ ἀδελφοί, πρὶν ἀποκαταστήσωσι τὰς

ἀδελφάς αὐτῶν. Κακῆς δὲ ἀγωγῆς ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ νὰ γίνωνται οἱ φίλτατοι ἔχθιστοι πρὸς ἀλλήλους, νὰ διαρραγῇ δηλ. ὁ στενῶτατος δεσμὸς τῆς ἀγάπης· καὶ νὰ διαταραχθῇ ἡ πρώτη πηγὴ τῆς ἀγάπης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν μεγάλων ἀγαθῶν διὰ μικράς ὠφελείας πολλάκις καὶ διὰ ψυχρὸν λόγον. Οἱ τοιοῦτοι προβαίνουνσι πολλάκις εἰς μεγάλας ἀδικίας, μηδ' αὐτῆς τῆς πατροκτονίας καὶ ἀδελφοκτονίας ἀπεχόμενοι διὰ πλεονεξίαν καὶ φθόνον.

3) *Οικέται*. Πολλοὶ διὰ πενίαν εἶναι καὶ νῦν ἔτι ἡναγκασμένοι νὰ ἐργάζωνται παρ' ἄλλοις ἐπὶ μισθῷ, ἵνα πορίζωνται τὰ πρὸς τὸν βίον. Ἰδίως δὲ οἰκέται καλοῦνται οἱ ἐκπληροῦντες ἐργασίας τῶν ἄλλοτε δούλων, θεράποντες καὶ θεραπαινίδες, διαρκῶς παρ' ἄλλοις οἰκοῦντες.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη κατήργησε τέλος τὴν δουλείαν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον εἰς τοῦτο μόνον περιορίζεται ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη, μικρόν τι διαφέρει τῆς ἄλλοτε στυγερᾶς δουλείας ἢ τοιαύτη κατὰστασις τῶν οἰκετῶν. Οἱ ἀληθινοὶ χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ θεωρῶσιν, ὡς οἰκείους, ὡς ἴδια αὐτῶν τέκνα, ὡς ἱεράν παρακαταθήκην, ὡς αὐτὸν τὸν Κύριον, τοὺς ἐξ ἀνάγκης ταπεινομένους ἀδελφοὺς ἡμῶν. Καὶ οὐ μόνον ὀφείλουσι νὰ μὴ ἀδικῶσι τοὺς οἰκέτας, σκληρῶς καὶ βαναύσως πρὸς αὐτοὺς προσφερόμενοι, ἢ ἀποστεροῦντες τὸν μισθὸν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶσι, διορθοῦντες, μετὰ μακροθυμίας καὶ ἀγάπης τὰ ἑλλείμματα αὐτῶν, διδάσκοντες, προνοοῦντες ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ καθόλου ἀναπληροῦντες ὅσα διὰ τὴν πενίαν ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν, ἵνα καταστῶσι χρηστοὶ πολῖται καὶ εἰκόνες τοῦ Θεοῦ. Οἱ οὕτω προσφερόμενοι ἔχουσι μόνον τὸ δικαίωμα νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς οἰκέτας· τότε δὲ μόνον, ὅταν αὐτοὶ, εἴτε διὰ τὰ καθήκοντα τὰ κοινωνικά, εἴτε δι' ἄλλας εὐλόγους αἰτίας δὲν δύνανται νὰ ἐπαρκῶσι μόνοι εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἴκου. Οἱ τοιοῦτοι δὲ οἰκοδεσπότης εἶναι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος. Καλὴ καὶ θεάρεστος εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα καὶ νῦν ἔτι παρ' ἡμῖν ἀρχαία συνήθεια τοῦ νὰ ἀποκαλῶσι τοὺς οἰκέτας ψυχοῦς καὶ ψυχοκόρας, καὶ ὡς εἰς ἰδίους υἱοὺς καὶ κόρας νὰ προσφέρωνται. Χριστιανικὸν καὶ τὸ γινόμενον

πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, καὶ μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου αἱ οἰκο-
δέσποιναὶ ἐκπληροῦσι πάσας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐργασίας·
ἂν δὲ τοῦτο ἀδύνατον, καλοῦσιν ἐπὶ τινας μόνον ὥρας ῥητάς
καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπὶ μισθῷ ἐργάτας. Ὡστε οἱ τοιοῦτοι ἀπο-
λαύουσι πλείονος ἐλευθερίας καὶ δὲν ταπεινοῦνται τοσοῦτον. Ἀλλ'
ἐκεῖ εἶναι τοῦτο δυνατόν, ὅπου πολλὰ εἶναι αἱ εὐκολίαι τοῦ
βίου καὶ κατ' ἑνὶ μέρει ἀπὸνος ἡ ἐργασία.

Ἀξιοσημείωτα τὰ χωρία τῆς Γραφῆς περὶ τῶν ἀμοιβῶν κα-
θηκόντων τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ οἰκετῶν «Μὴ κακῶς οἰκέτην
ἐργαζόμενον ἐν ἀληθείᾳ, μηδὲ μισθιον διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.
Οἰκέτην συνετὸν ἀγαπάτω σου ἡ ψυχὴ, μὴ στερήσῃς αὐτὸν ἐλευ-
θερίας» (Σειράχ 7, 20, 21). «Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητά
τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε Κύριον ἐν
οὐρανοῖς» (Κολοσ. 4, 1). «Δούλους ἰδίους δεσπόταις ὑποτάσσε-
σθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζόμε-
νους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθῶν, ἵνα τὴν διδα-
σκαλίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμεῶσιν ἐν πᾶσι» (Τίτ. 2, 9).
Ὡς μεγίστη δὲ ἀδικία καὶ βλάβη πρὸς τὸν Θεὸν παρίσταται πᾶσα
ἀποστέρησις τοῦ μισθοῦ τῶν μισθίων· μίσθιοι δὲ καὶ οἱ οἰκέται
δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν (Λευτερ. 24, 15. Ἰακώβ. 5, 4).

6) Περὶ τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀγάπης, εἴτε περὶ τῆς ἀγάπης
τῆς πατρίδος.

Οὔτε διὰ τῆς μικρᾶς κοινωνίας τῆς οἰκογενειακῆς καὶ τῆς ἐν
αὐτῇ ἀγάπης κατορθοῦται ὁ καθολικὸς σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότη-
τος, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη μεζζόνος κοινωνίας καὶ εὐρυτέρας ἀγάπης,
οὔτε πάλιν κατορθοῦται μόνον διὰ τῶν μεζζόνων τούτων κοινω-
νιῶν ἄνευ ἀρμονίας καὶ ἡθικοῦ συνδέσμου αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους.
Καὶ ὅτι μὲν πάντες οἱ ἄνθρωποι συναπαρτίζουσιν ἓν τι ὅλον, εἴ-
ρηται πολλάκις, καὶ ὁ ἄλλος καὶ οἶκον. Ὅτι δὲ πρὸς τῇ πρὸς
πάντας ἀγάπῃ πρέπει νὰ ἀγαπᾷ τις κατὰ πρῶτον τοὺς οἰκεῖους,
εἴρηται καὶ τοῦτο. Οἰκειότατον δὲ ἡ πατρίς, δηλ. ἡ κοινωνία τῶν
ὁμογενῶν καὶ ὁμοπίστων, ἐφ' ᾧ ἐδράζεται καὶ ὁρεῖται ἐδράζε-
σθαι καὶ συγκροτεῖσθαι πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία. ἵνα ὥς τι ἄτο-

μον συντελῇ εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ εὐδώσωσιν τῆς ὅλης πολιτείας τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι, ἐνῶ διὰ τῆς εὐπειθείας, τῶν εἰσφορῶν, τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἐργασίας συντελεῖ ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ ἀποδεικνύει οὕτω τὴν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα ἀγάπην, οὐχ ἥττον ἢ ἀγάπην αὕτη δὲν πρέπει νὰ αἶρη καὶ κολούῃ τὴν πρὸς τὸν ὅλον ἄνθρωπον ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐχθροπραξίας νὰ ᾔηται αὕτη ἀυστηρότης μᾶλλον τῆς ἀγάπης τῆς διορθώσεως μετ' ἐπεικειας τὰ ἀδικήματα καὶ ἀμυνομένης τὸ ἀγαθόν.

Τὴν πατρίδα συναρμολογεῖ ἡ ἀγάπη διὰ τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐξουσιῶν καὶ ἐταιριῶν, ἐπιβάλλουσα διάφορα καθήκοντα καὶ ἀπονέμουσα διάφορα δικαιώματα σύμφωνα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας.

1) *Πολιτεία*. Αὕτη εἶναι μέγα τι ἀγαθὸν καὶ τὸ κυριώτατον ὄργανον, δι' οὗ οἱ φύσει κοινωνικοὶ ἄνθρωποι κατορθοῦσι τὸν ἀπώτατον σκοπὸν τοῦ βίου, τὸν τελικὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ἐν τῇ Γραφῇ ὅτι εἶναι θεία διαταγὴ πᾶσα ἐξουσία. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ φιλοσοφοῦντες τὰ τοῦ Δικαίου ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι αὕτη ἑαυτῇ σκοπός. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ὁ ὑψίστος σκοπὸς τοῦ βίου, ὥς τινες ἠθέλησαν. Διότι εἶναι μὲν ὑψηλὸς σκοπὸς καὶ μέγα τι ἀγαθόν, ἅτε δὴ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ οὔσα πρὸς ὑπαρξίν καὶ πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου (πᾶν δὲ τι εἶναι σκοπὸς ἑαυτοῦ), καὶ ἐν αὐτῇ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης προαγομένων εἰς τελειοτέραν μορφήν· ἀλλ' ὑπεράνω πάσης πολιτείας εἶναι τὸ θεῖον καὶ ἀπόλυτον δίκαιον καὶ ὁ καθολικὸς τῆς ἀνθρωπότητος προορισμὸς, ὅς ὧν πρέπει νὰ κανονίζηται πᾶσα πολιτεία, μέλλουσα νὰ καρποφορήσῃ καὶ νὰ ἐδράζηται ἐπ' ἀκραδάντων βάσεων.

Πῶς μὲν ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ πατριαρχικοῦ βίου προήλθον τῷ χρόνῳ ἐξ ἀνάγκης διὰ συνθηκῶν, κατακτητῆσεων, ἀποικιῶν καὶ τῶν τοιούτων τὰ διάφορα εἶδη τῶν πολιτευμάτων, τὸ μοναρχικὸν καὶ δημοκρατικὸν καὶ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων μικτὸν, καὶ ποῖται αἱ ἀπ' αὐτῶν ἀποπλανήσεις καὶ αἱ ἀπέπειραι πρὸς διόρθωσιν, διδάσκουσι περὶ τούτων ἡ ἱστορία τοῦ Δικαίου καὶ ἡ Γενική

Ίστορία. Πῶς δὲ πρέπει νὰ οἰκοδομηθῶσιν ὀρθότερον καὶ δικαιοτέρον αἱ πολιτεῖαι διδάσκουσι μὲν αἱ Νομικαὶ λεγόμεναι ἐπιστῆμαι, καὶ μάλιστα ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τὸ Ἐθνοπροσεθνὲς Δίκαιον, ἀλλ' οὐχ ἥττον καὶ ἡ Ἠθικὴ ὀφείλει νὰ δείξῃ τὰς χριστιανικὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν πρέπει νὰ ἐδράζηται πᾶσα ἀληθὴς πολιτεία. Τοῦτο δὲ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον πράγματι πολὺ ἐπενήργησαν αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῶν νεωτέρων πολιτευμάτων, ἂν καὶ ἐξ ὑπαρχῆς ἔφευγεν ὁ χριστιανισμὸς πᾶν σχέδιον πολιτεύματος· διότι τὰ πολιτεύματα δὲν αὐτοσχεδιάζονται, ἀλλὰ γεννῶνται ὀργανικῶς ἐκ τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν. Ὑγιεῖς δὲ ἀρχαὶ φέρουσι καὶ ὠρίμους καρπούς. Αἱ ὑγιεῖς δὲ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκαρποφόρησαν ἀγλαοὺς καρπούς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑκκλησίᾳ, καὶ ἡ μελέτη τούτων εἶναι πλείονος προσοχῆς ἀξία, ἢ ὅσης ἄχρι τοῦδε ἔτυχεν.

Αἱ αἰῶνιοι καὶ ἀναλλοίωτοι βάσεις πάσης πολιτείας εἶναι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη αἱ ἐπὶ τῆς θρησκείας ἐδραζόμεναι. Πᾶσα δὲ πολιτεία μὴ βαίνουσα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου τριπόδος σαλεύεται καὶ καταπίπτει. Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἀπονέμεται ἐκάστῳ τὸ ἴδιον, περιφρουροῦνται τὰ δικαιώματα ἐκάστου τὰ τε φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα, κατορθοῦται τέλος δι' αὐτῆς ἡ δυνατὴ ἰσότης ἡ καθόλου εἰς τοῦτο ὑφισταμένη, εἰς τὸ νὰ μὴ ἀποκλείηται τις τῆς κοινωνίας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ πάλιν ἕκαστος ἀπολαύει αὐτῆς τοσοῦτον, ὅσης εἶναι ἀξίος. Διὰ δὲ τῆς ἀγάπης οὐ μόνον κατορθοῦται καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη (διότι πᾶσα ἀρετὴ εἶναι ἀληθὴς, ὅταν ἐξ ἀγάπης προέρχηται), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης κινοῦνται αἱ πολιτεῖαι εἰς τὸ νὰ ἐνεργήσωσι τὸ κοινῇ συμφέρον, νὰ προνοήσωσι περὶ τῆς εὐημερίας, νὰ προάγωσι τὰ πνευματικὰ καὶ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ νὰ ἀποδώσωσιν οὕτω τοὺς φόρους εἰς τὸν εἰσφέροντα λαὸν καὶ νὰ ἀποζημιώσωσι μυριοπλασίως αὐτὸν διὰ πᾶσαν θυσίαν. Ἡ ἀγάπη δὲ εἶναι ἐκείνη, ἥτις κινεῖ τὰ ἔθνη εἰς τὸ νὰ σέβωνται καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ νὰ συνεργῶσι καὶ εἰς αὐτῶν τὴν εὐημερίαν, ὥστε ὅλη ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἀποτελῇ μίαν οἰκογένειαν. Ἡ δὲ θρησκεία κρατύνει ἐν τῇ συνειδήσει τοὺς ἠθικοὺς δεσμούς πάσης κοι-

νωνίας καὶ παρέχει εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἣν μόνοι οἱ νόμοι καὶ τὰ ὄργανα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἶναι ἀδύνατον νὰ παράσχωσιν. Ἡ χριστιανικὴ δὲ θρησκεία ἐδίδαξε τὴν ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν ἰσότητα πάντων, τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ἀγαθοεργίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν· ἀνέτρεψεν ἄρδην τὴν 'δουλείαν καὶ πολυγαμίαν, καὶ ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν· εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον αἱ ἀρχαὶ αὗται ἐπέδρασαν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος.

2) Ἐξουσίαι. Αἱ τρεῖς ἐξουσίαι, ἡ νομοθετικὴ, ἡ δικαστικὴ καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ, δι' ὧν τηροῦνται καὶ προάγονται ἡ τάξις καὶ εὐημερία πάσης πολιτείας, συγκεντροῦνται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκάστου ἔθνους, ἡ ἐθνῶν ὁμοῦ ἀποτελούντων κράτος τι. Οἱ ἄρχοντες δὲ νῦν τῶν χριστιανικῶν λαῶν, φέροντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν τὸ κάλλιστον κόσμημα, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου, τὸ σύμβολον τῆς ταπεινοφροσύνης, καὶ ὄντες ἐπίτροποι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λαοῦ, δὲν θεωροῦσι πλέον τοὺς λαοὺς ὡς ἴδιον κτῆμα, ἵνα διέπωσι καὶ μεταχειρίζωνται αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην, δι' ἣν λόγον ἀποδώσουσι τῷ Θεῷ. Οἱ ἄρχοντες τῶν χριστιανικῶν λαῶν, παριστῶντες τὴν ἐνότητα καὶ κυριαρχίαν κράτους τινός, ἔχουσι μὲν τὸ δικαίωμα νὰ κοσμῶσι τὸ στέμμα διὰ τῶν βαρυτίμων τούτων λίθων, κυροῦντες δηλ. τοὺς δικαίους νόμους, διορίζοντες τοὺς ἱκανοὺς λειτουργοὺς τῆς πολιτείας, κολάζοντες τὴν ἀυστηρότητα τῶν νόμων διὰ τῆς χάριτος καὶ ἐπαγρυπνοῦντες καθόλου εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων καὶ προαγωγὴν τῆς εὐημερίας· ἀλλ' οὔτε μόνοι ταῦτα ἐνεργοῦσιν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ λαοῦ, οὔτε ἀμελοῦσι τῆς δεούσης προπαρασκευῆς, ἵνα λειτουργήσωσι τῷ Θεῷ τὴν ὑψίστην λειτουργίαν, καὶ καταστῶσιν ἔργῳ πρόσωπα ἱερὰ καὶ ἀπαρεγχείρητα. Φεύγουσι δὲ μετὰ πολλῆς αὐταπαρνήσεως πᾶσαν ἀφορμὴν πολέμου, καὶ ἐὰν ἀναγκασθῶσιν εἰς τὸ ἀναγκαῖον τοῦτο κακὸν τῆς ἀμύνης τῶν ἱεροτάτων, φεύγουσι πᾶσαν ἀπανθρωπίαν.

Ἄν δὲ τοσοῦτον ἐπληθύνθη ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀρχόντων καὶ πολλῶν ἤδη ἡ καρδιά ἐν χειρὶ Θεοῦ, ἂν καὶ πολλοὶ αὐτῶν διὰ πολλοὺς λόγους ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι κτή-

ματα τοὺς λαοὺς τῶν, πολλῶ δὲ μᾶλλον ὀφείλουσι νὰ πληρωθῶσι χριστιανικῶν ἀρετῶν οἱ ὑποδεέστεροι ἄρχοντες, οἵτινες εἶναι οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ χεῖρες καὶ σύμβουλοι τοῦ στέμματος καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ. Καὶ οἱ μὲν νομοθέται ὀφείλουσι νὰ συναισθανθῶσιν ὅτι μετέχουσι βασιλικωτάτου ἀξιώματος, καὶ ἐπομένως ὀφείλουσι νὰ πλουτῶσι πολλῶν γνώσεων καὶ πολλῶν ἀρετῶν, ἵνα δυνηθῶσιν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων δικαίους καὶ ἠθικοὺς νόμους νὰ θέσωσιν· ἀνευ ἐμπειρῶν καὶ συνετῶν νομοθετῶν στερεῖται ἡ πολιτεία τῶν πρώτων αὐτῆς βάσεων.

Ἀλλ' οὐδὲν ὠφελοῦσιν οἱ καλοὶ νόμοι, ἂν μὴ τηρηθῶσι· τηροῦνται δὲ οἱ νόμοι, ὅταν κατὰ πρῶτον λόγον τηρῶσιν αὐτοὺς οἱ ἄρχοντες· διότι φαλεῖ τὸ ἐπῆκοον ἐξομοιοῦσθαι τοῖς ἄρχουσιν. Ἐὰν οἱ ἄρχοντες πρῶτοι τηρῶσι τοὺς νόμους, διὰ τοῦ παραδείγματος θέλουσι μᾶλλον πείσει καὶ τοὺς ἄλλους εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων, ἢ διὰ τῆς βίας θέλουσιν ἀναγκάσαι εἰς τὸ αὐτό. Τὰ μάλιστα δὲ λυμαίνονται τὴν πολιτείαν πάντες οἱ λειτουργοὶ τοῦ κράτους, εἴτε πολιτικοὶ ὑπάλληλοι, εἴτε στρατιωτικοί, ὅταν δεκάζωνται καὶ ρθειρῶνται χρήμασιν, ὅταν σπαταλῶσι καὶ σφετερίζωνται τὸν δημόσιον πλοῦτον· οἱ τοιοῦτοι εἶναι λυμεῶνες ἀντὶ εὐεργετῶν, εἶναι χεῖρονες τῶν πατραισιῶν καὶ μητραισιῶν διότι πατὴρ καὶ μητὴρ τιμιώτερον ἢ πατρίς καὶ ἐν μείζονι μοῖρα παρά τε Θεῷ καὶ ἀνθρώποις τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν, ὡς λέγει καὶ ὁ θεῖος Πλάτων. Καὶ ὅμως τινὲς οὐ μόνον οὐδὲν ἀμάσθημα λογίζονται τὸ σφετερίζεσθαι τὰ δημόσια χρήματα, ἀλλὰ καὶ μέγα κατόρθωμα!

Πρὸς ταῖς ἀπαιτουμέναις γνώσεσι χρῆζουσιν ἄρα μεγάλων ἀρετῶν οἱ λειτουργοὶ τῆς πολιτείας· διότι οὔτε τὰ ἐκτελεστικά ὄργανα τῆς ἐξουσίας δύνανται ἄλλως νὰ ἀρκῶνται τοῖς ὁφυνόις, καὶ μετὰ ζήλου καὶ τιμιότητος καὶ εὐσυνειδήσιας καὶ αὐταπαρνήσεως νὰ ἐκπληρῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν, οὔτε οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, οἵτινες μετὰ τῶν ἄλλων πρέπει νὰ ἐμπνέωσι σέβας καὶ οὕτω νὰ ὁδηγῶσι τὸν λαὸν καὶ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ἄλλων καθήκόντων, ὅσα δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλη ἡ πολιτεία. Πρὸ πάντων ὅμως χρῆζουσιν ἀρετῆς οἱ δικασταὶ καὶ οἱ διδασκαλοὶ· διότι εἰς

μὲν τοὺς δικαστὰς εἶναι πεπιστευμένοι ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῶν ἱερωτάτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν νόμων ἡ ἀπροσωπώληπτος· αὐστηρὸς δὲ καὶ ἀπροσωπώληπτος δὲν εἶναι ὁ τυχὼν τὴν ἀναγκαίαν δὲ ἐπιείκειαν περιέχουσιν οἱ νόμοι, ἐπιδαφιλεῖ δ' αὐτὴν καὶ ἡ βασιλικὴ χάρις. Οἱ δὲ διδάσκαλοι πρέπει νὰ ᾔναι ἰδίως ἐνάρετοι καὶ αὐτοὶ, καθόσον αὐτοὶ ὡς ἄλλοι πατέρες ἀναπληροῦσι τὰ ἐλλείποντα τῆς οἰκιακῆς παιδαγωγίας καὶ προάγουσιν αὐτήν. Παιδαγωγεῖ δὲ τις ἄλλον μᾶλλον διὰ τοῦ παρδείγματος, ἢ διὰ τῆς διδασκαλίας. Πατέρες μὲν πάντες οἱ ἀγαθοὶ ἄρχοντες καὶ μεγάλοι εὐεργέται καὶ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης ἄξιοι, ἀλλὰ πλησιέστατοι πατέρες τοῦ λαοῦ εἶναι οἱ ἀγαθοὶ διδάσκαλοι οἱ προπαρασκευάζοντες καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἄρχοντας. Μέγα εὖρημα λοιπὸν οἱ ἀγαθοὶ διδάσκαλοι καὶ πολλῆς προνοίας καὶ τιμῆς ἄξιοι παρὰ τοῖς ἀνωτάτοις ἄρχουσιν.

Ἡ ἁγία Γραφή ἐνθεν μὲν παραγγέλλει πείθεσθαι τοῖς ἡγουμένοις, καὶ ὑποτάσσεσθαι ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις, καὶ δεῖσθαι ὑπὲρ βασιλείων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, καὶ ἀποδιδόναι τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι (Ῥωμ. 13, 1—8. Α'. Τιμὸθ. 2, 1. 2. Ματθ. 22, 21.), ἐτέρωθεν δὲ καθάπτεται δεινῶς διὰ τῶν Προφητῶν καὶ ἐλέγχει τοὺς παρὰ νόμους ἄρχοντας τοῦ Ἰσραὴλ.

3) Ὑπῆκοι καὶ ἐταίρῃαι. Ὑπῆκοι εἶναι κυρίως πάντες, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι· διότι πάντες εἶναι ὑπῆκοι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος, καὶ πάντες ὀφείλουσι νὰ τηρῶσι τοὺς νόμους πρὸς κοινὴν εὐημερίαν, καὶ πάντες ὀφείλουσι νὰ εἰσφέρωσι κατὰ δύναμιν καὶ θυσιάζωσι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ὑπὲρ τοῦ κοινῆ συμφέροντος. Πάντες δὲ συναπαρτιζοῦσι τὴν κοινὴν γνώμην καὶ πολλὰ χροῦ διὰ τῆς ψήφου ἐκλέγουσι τοὺς ἄρχοντας καὶ δύνανται νὰ γείνωσι καὶ αὐτοὶ λειτουργοὶ τῆς πατρίδος, ὅταν καλῶς καταρτισθῶσιν εἰς τοῦτο. Ἀλλ' ὅταν τις διὰ τῆς ψήφου ἐκλέξῃ τοὺς ἄρχοντας, γίνεται ὑπῆκοος αὐτῶν καὶ ὀφείλει σεβᾶς καὶ ὑπακοήν. Οἱ ἄρχοντες δὲ ὀφείλουσι πίστιν καὶ σεβᾶς εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ κράτους, οὗτος δὲ πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Πατρίδα.

Πολλοὶ νομίζουσιν ὅτι εἰσφέροντες χρήματα καὶ τὰ σώματα

εἰς τὸ κράτος καὶ καθαιροῦντες τὴν αὐθαιρεσίαν διὰ τῆς ὑπακοῆς καὶ εὐπειθείας θυσιάζουσι τὴν ἐλευθερίαν, ζωὴν καὶ περιουσίαν· ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἤθελον ἔχει, εἰ μὴ ἐγίνοντο αἱ μικραὶ αὐταὶ θυσίαι. Πράγματι δὲ ἐν εὐνομουμέναις πολιτείαις, ὅπου εἶναι ἀσφάλεια καὶ τάξις καὶ πρόνοια ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ, εἰσφέρει τις ἐν καὶ κερδαίνει μυρία ὅσα. Ἀλλὰ καὶ ὅπως δῆποτε ἂν ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον ἀπαιτεῖ κατὰ πρῶτον τὴν αὐταπάρνησιν, πολλῶν δὲ μᾶλλον ἀπαιτεῖ τοῦτο ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος. Ὅσοι δὲ τῶν λαῶν ἀπέκτησαν δικαίωμα ψήφου, ἀπέκτησαν πολυτιμώτατον δικαίωμα· ἀλλ' ἂν κακῶς μεταχειρισθῶσιν αὐτὸ, ἀνθρακας πυρὸς σωρεύουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν.

Ἐν τῇ μεγάλῃ κοινωνίᾳ συγκροτοῦνται ἐξ ἀνάγκης καὶ μικραὶ κοινωνίαι, δι' ὧν προάγεται ἡ ὕλική καὶ πνευματικὴ εὐημερία. Αἱ κοινωνίαι δὲ αὗται, ὅταν γείνωσιν ἐταιρίαι, προβαίνουν εἰς ὕψιστον βαθμὸν προόδου, καὶ ὄντως ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος προήλθεν ἀπὸ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συμπράξεως καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν ἐταιριῶν. Ἐνταῦθα ἰδίως καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον εἶναι πηγὴ καὶ πάσης ὕλικῆς εὐημερίας.

§ 25. Περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀγάτης.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἄλλη τις κοινωνία παρὰ τὴν πολιτικὴν, ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν, καθ' ὅσον τὰ αὐτὰ μέλη συναπαρτιζοῦσι θρησκευτικὴν κοινωνίαν. Δὲν περιορίζεται ὁμῶς ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰ ὅρια Κράτους τινός, ἀλλ' ἐπεκτείνεται γενικώτερον εἰς πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας, ἰδίως εἰς πάντα τὰ γνήσια μέλη αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὅρια ταῦτα εἶναι στενὰ· διότι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι τι καθίδρυμα, ὅπερ παρέρχεται, ἀλλὰ θεῖον, καὶ ἐπομένως, συνοδῶν τῷ καθολικῷ χαρακτῆρι τοῦ Χριστιανισμοῦ, περιλαμβάνει ἡ Ἐκκλησία πάντα τὰ γνήσια μέλη τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας ἀπ' ἀρχῆς, καὶ προώριστα νὰ περιλάβῃ καὶ καλῶς εἰς Χριστὸν πάσας τὰς ἐπερχομένας γενεὰς μέχρι συντελείας αἰώνων. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἴσταται ἐπὶ γῆς μόνον ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ' ἀναβαίνει εἰς Οὐρανούς καὶ ἀποτελεῖ ἐν

τι ὅλον μετὰ τῆς ἐν Οὐρανῷ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας. Ὡστε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατορθοῦται ἡ καθολικὴ ἐνότης τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἐν ταύτῃ κατορθοῦται ἀνὰ πᾶσαν τὴν γῆν τὰ μία ποιμνῆ, εἰς ποιμνῆν, καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ ἐν τι ὅλον συναπαρτίζουσιν, ἐνῷ τὰ Κράτη παρέρχονται, μεταβάλλονται καὶ οὐδέποτε Κράτος τι κατάρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ πάντων τῶν λοιπῶν, οὐδὲ εἶναι τοῦτο δυνατόν.

Ἄλλ' ἂν καὶ τηλικαύτην ἔκτασιν ἔχει ἡ Ἐκκλησία, δύναται ὅμως καὶ ἐκάστη πολιτικὴ κοινωνία νὰ ἀποτελέσῃ ἰδίαν Ἐκκλησίαν, καὶ τοιαῦται κατὰ τόπους Ἐκκλησίαι ὑπάρχον ἀνέκαθεν· διότι οὕτω καὶ μόνον δύναται λυσιτελέστερον νὰ ποιμαίνηται ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλὰ πᾶσα κατὰ τόπον Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ τηρῇ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, καὶ ἀγάπης μετὰ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, ἵνα ἡ ὀρθόδοξος καὶ ἀληθὴς Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὀφείλῃ ἅμα νὰ στηρίζῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τοὺς πιστοὺς καὶ νὰ ἐνεργῇ εἰς ἐπιστροφὴν τῶν ἐτεροδόξων καὶ ἐθνικῶν οὐχὶ ὅμως διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης καὶ διὰ τῶν πνευματικῶν ὅπλων· τὸ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δίστομος ῥομφαία τῆς Ἐκκλησίας, καὶ πανοπλία αὐτῆς ἡ πίστις καὶ ἀγάπη (Ἐφεσ. 6, 13—20).

Ἡ καθίδρυσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς, ἡ ἀνάλογος συγκρότησις αὐτῆς καὶ τὰ καθήκοντα τῶν προεστώτων αὐτῆς, πᾶσα ἐν γένει διάταξις ἀφορῶσα εἰς τὴν εὐκοσμίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπίτευξιν τοῦ πνευματικοῦ σκοποῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, πάντα ταῦτα θεόθεν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ ὑπὸ τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας ἐν τῇ καθόλου φωνῇ αὐτῆς, καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ταῖς Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκανονίσθησαν. Ὁ σκοπὸς δὲ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ σκοπὸς τῆς πολιτείας· διότι διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἐνῷ κατορθοῦται ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς, στερεοῦνται καὶ προάγονται καὶ τὰ ἡθικὰ ἐρείσματα τῆς πολιτείας, καθόσον οὐδεὶς δύναται σωθῆναι, ἂν μὴ ἀναγεννηθῇ ἡθικῶς καὶ προκόψῃ ἐν τῷ ἀγαθῷ. Διὰ ταῦτα λοιπὸν πᾶσα πολιτεία ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ σέβηται τὰ θεῖα δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ μὴ ἐπεμβαίνειν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς, ἀλλὰ νὰ περιφρουρῇ καὶ περιθάλπῃ αὐτήν. Μόνον δὲ

δικαίωμα ἔχει ἡ Πολιτεία νὰ ἐπιτηρῇ τὰς παρεκτροπὰς τῶν ποιμένων εἰς τὰ ἐγκόσμια καὶ ἀλλότρια τῶν πνευματικῶν καθηκόντων καὶ νὰ κωλύῃ πᾶσαν βίαν τῆς συνειδήσεως.

Ποῖα τὰ δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀπορρέοντα καὶ τοῦ καθιδρύσαντος Θεοῦ, πῶς συνετάχθη τὸ πάλαι τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας ἄριστα κεκραμένον ἐκ τοῦ μοναρχικοῦ, ἀριστοκρατικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ, ποῖα τὰ θεσπίσματα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τὰ τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν ἀφορῶντα, ποῖα ἡ σχέσις τῆς Πολιτείας καὶ τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πῶς τηρεῖται ἡ μετὰ αὐτῶν ἁρμονία, περὶ πάντων τούτων καὶ τῶν τοιούτων διδάσκουσιν ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία καὶ μάλιστα τὸ Κανονικὸν λεγόμενον Δίκαιον. Ἡ δὲ Δογματικὴ διδάσκει τὴν περὶ Ἐκκλησίας καθόλου θεωρίαν, ἐρ' ἥς στηρίζονται καὶ τὸ Δίκαιον αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ Πρακτικὴ λεγόμενη Θεολογία, Ὀμιλητικὴ, Λειτουργικὴ καὶ Ποιμαντορικὴ, αἱ διδάσκονται τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς διακονίαν τοῦ λόγου, τῶν μυστηρίων καὶ τῆς ποιμαντορίας. Ἐνταῦθα ἄρα καθολικώτερός τις λόγος ἔσται περὶ τῆς ἀγάπης καὶ τῶν καθηκόντων τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἴτα περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὴν ἐν ὁὐρανοῖς Ἐκκλησίαν.

α) Περὶ τῆς ἀγάπης τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Ὡς ἡ Πολιτεία, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους. Καὶ οἱ μὲν ἄρχοντες λέγονται ποιμένες καὶ κληρὸς, οἱ δὲ ἀρχόμενοι λαϊκοί. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ βαθμῶν τῆς ιερωσύνης, τῶν Ἐπισκόπων, Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων, ποιμένες κατ' ἐξοχὴν εἶναι οἱ Ἐπίσκοποι, οἵτινες κατὰ τὴν ἑκτασιν τῆς διαικιοδοσίας καλοῦνται καὶ Ἀρχιεπίσκοποι, Μητροπολίται, Πατριάρχαι. Οἱ δὲ Πρεσβύτεροι εἶναι καὶ αὐτοὶ κατὰ δεύτερον λόγον ποιμένες, ὡς βοηθοὶ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ μέτοχοι τῆς ιερωσύνης αὐτοῦ. Ὅσοι δὲ τούτων μετέχουσι καὶ ἐξουσίας τινὸς καλοῦνται Οἰκονόμοι, Πρωτοϊερεῖς (Πρωτοπαπᾶς) καὶ εἴ τι ἄλλο. Οἱ δὲ Διάκονοι πρὸς τὴ διακονίαν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ, διακονοῦσιν ἐνίοτε καὶ ἄλλας διακονίας τοῦ λόγου, καὶ καθόλου εἶναι οἱ κα-

τ' ἐξοχὴν ὑπηρετεῖται πρὸς τὰ πνευματικώτερα τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ δὲ λοιποὶ τοῦ κλήρου δι' εὐχῆς μόνης ἀνευ χειροτονίας λαμβάνουσι μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπηρετεῖν τὰς ἄλλας ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας. Τινὲς δὲ καὶ προπαρασκευάζονται ἵνα διὰ τῶν κατωτέρων τούτων βαθμίδων ἀνέλθωσιν εἰς τοὺς κυρίους βαθμοὺς τῆς Ἱερωσύνης.

Ἰδιὸν τάγμα συναπαρτίζουσιν οἱ μοναχοί, οἱ δι' εὐχῆς ἀφιερῶσαντες ἑαυτοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγαθοεργίαν. Ἐχουσι δὲ καὶ οὗτοι ἰδίους ἱερεῖς καὶ ἄρχοντας ὑποκειμένους εἰς τὴν ἐποπτείαν τῶν Ἐπισκόπων. Καὶ οἱ μὲν Πρεσβύτεροι καλοῦνται ἱερομόναχοι, Ἀρχιμανδρίται δὲ καὶ Ἠγούμενοι οἱ ἄρχοντες τῶν Μοναστηρίων. Οἱ δὲ Διάκονοι καλοῦνται ἱεροδιάκονοι, οἱ δὲ Μοναχοὶ διακροῦνται εἰς ἀπλοὺς καὶ μεγαλοσχήμους, εἰς ἀσκητὰς καὶ ἐρημίτας.

1) *Ποιμένες καὶ κληρικοί.* Φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλλας τῆς γῆς ἀποκαλεῖ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοὺς Ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτῶν τοὺς διαδόχους αὐτῶν, τοὺς Ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας. «Τυεῖς ἐστε τὸ ἄλλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἄλλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; Τυεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. . . . Οὕτω λαμπράτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς Οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 13—16). Καὶ ὄντως φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλλας τῆς γῆς εἶναι καὶ ὀφείλουσι νὰ ᾔναι οἱ καλοὶ ποιμένες, καὶ ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων (Ἰωάν. 10, 11). Ἄν καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα οἱ ποιμένες λαῶν ὀφείλουσι διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν νὰ οἰκοδομῶσι τὸν πλησίον, πολλῶ δὴ μᾶλλον οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλοι τῆς ἠθικῆς καὶ οἱ ἐπόπται τῶν ἡθῶν καὶ ἱατροὶ τῶν ψυχῶν, οἱ διάκονοι τοῦ λόγου καὶ τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ὀφείλουσι νὰ καταρτισθῶσιν οὕτως, ὥστε νὰ λάμπη ἀπ' αὐτῶν τὸ φῶς ἀληθείας καὶ ἀρετῆς, ἵνα δοξολογήσωσιν οὕτω μάλιστα τὸν Θεόν· «Προσέχετε ἑαυτοῖς, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἀπόστολος, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλη-

σίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος» (Πράξ. 20, 28). Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος (ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον ἐπιστολαῖς, ὀρίζων τὰ προσόντα τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας, ἀπαριθμεῖ πλῆθος ἀρετῶν, καὶ φαίνεται ἀπαιτῶν ἀρετὰς μᾶλλον ἢ σοφίαν μεγάλην, ἣν καὶ θέλει καὶ διδακτικὸν τὸν ποιμένα καὶ διπλῆς τιμῆς ἀξίους κρίνει τοὺς καλῶς προσετῶτας, καὶ μάλιστα τοὺς κοπιῶντας ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον πρέπει νὰ ᾔναι ἐνάρετοι οἱ ποιμένες· διότι διὰ τῆς ἀρετῆς μάλιστα διδάσκουσι τοὺς ἄλλους. Δύο λέξεις, ἀπλῆ παραίνεσις παρ' ἐναρέτου ποιμένος, ἰσχύουσι πολλῶ πλεῖον, ἢ τεχνικώτατοι καὶ ῥητορικώτατοι λόγοι. Ἐπειτα δὲ ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος [ὅτι θέλει δώσει στόμα καὶ σοφίαν εἰς τοὺς ἀληθεῖς αὐτοῦ Ἀποστόλους. Καὶ οἱ μεγάλοι δὲ φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὡς ἄλλα πολυόμματα Χερουβίμ κατοπτρεύσαντες τὰ βάθη τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, ἠξιώθησαν τῆς χάριτος ταύτης, ἀφοῦ παρσεύευσαν ἑαυτοὺς ναοὺς τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἀρετῆς.

Ἀληθὲς μὲν ὅτι σήμερον μεγάλης προπαρασκευῆς ἐν πάσῃ σοφίᾳ χρῆζουσιν οἱ ποιμένες, ἵνα καὶ ἐλέγχωσι τὴν πλάνην καὶ ὑπεραπολογῶνται ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐδέποτε πρέπει νὰ ᾔναι ἡ σοφία ἡ φυσικοῦσα μόνον τὸ κύριον προσόν· διότι ὁ ἱερεὺς δὲν εἶναι μόνον διδάσκαλος, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον εἶναι λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ δύναται ἀκάθαρτος νὰ προσέρχηται τῷ θυσιαστηρίῳ καὶ τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τελῇ τὰ φρικτὰ ἐκεῖνα μυστήρια, εἰς ἃ μετὰ φόβου καὶ τρόμου παρίστανται καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ καὶ καλύπτουσι τὸ πρόσωπον αὐτῶν καὶ αὐτὰ τὰ Σεραφίμ;

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον, διὰ τί ἡ Ἐκκλησία παρὰ τῶν μελλόντων νὰ χειροτονηθῶσιν εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα ἀπαιτεῖ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου πρὸς τῇ παιδείᾳ βίον ἀνεπίληπτον ἰδίως, μαρτυρούμενον ὑπὸ τῆς καλῆς μαρτυρίας τῆς ἐξωθεν διὰ τί συνωδὰ τῷ Ἀποστόλῳ ἀπαιτεῖ παρὰ πάντων τῶν κληρικῶν, ἵνα ὧσι τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ· νὰ προσέχωσι τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ· νὰ μὴ ἀμελῶσι τοῦ δοθέντος αὐτοῖς

χαρίσματος μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτέρου (Α'. Τιμόθ. 4, 12—14). Μετὰ τοῦ Ἀποστόλου παραγγέλλει εἰς τοὺς κληρικούς νὰ μὴ ἐμπλέκωνται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις (Β'. Τιμόθ. 2, 4), ἀλλὰ νὰ ἀγωνίζωνται μόνον ὑπὲρ τοῦ Κυρίου, ὡς στρατιῶται αὐτοῦ. Ὅλος ὁ βίος τῶν ἱερέων πρέπει νὰ ᾖ λατρεία τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία ὥρισεν αὐτοῖς πολλὰς προσευχὰς καθ' ἑκάστην, ἵνα οἱ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ δέωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἀπολειπομένων ἀδελφῶν, καὶ ἀναπληρῶσιν αὐτῶν τὴν προσευχὴν, καὶ ἀγιάζωσιν αὐτῶν τὰ βιωτικὰ ἔργα καὶ καταβιβάζωσι τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ ἐπ' αὐτῶν. Τὰς λοιπὰς ὥρας τῆς ἡμέρας ὀφείλουσι νὰ διέρχωνται ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ παρακλήσει τῶν καταπονουμένων καὶ τῇ οἰκοδομῇ πάντων. Τοιοῦτοι ποιμένες εἶναι ἀληθεῖς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ τοῦ Ὑψίστου, καὶ μεγάλοι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος καὶ εὐλογία Θεοῦ. Πᾶσα τοῦναντίον ἀμαρτία αὐτῶν καὶ ἡ ἐλαχίστη εἶναι βαρυτάτη, καὶ μεγάλη ἡ εὐθύνη αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παρ' αὐτῶν, παρ' ὧν ἤρτηνται αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων, λόγον ἰδίως ἐκζητήσει ὁ Θεὸς διὰ τὰ ἴδια καὶ ἀλλότρια ἀμαρτήματα. Πόσης λοιπὸν κατακρίσεως ἄξιοι οἱ ταχέως ἐπιτιθέντες χεῖρας καὶ οἱ ἀναξίως ἐπισκοπῆς ὀρεγόμενοι;

2) *Λαϊκοί.* Καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν εἶναι ἀμέτοχοι ὅλως τῆς ἱερωσύνης· διότι καὶ αὐτοὶ ἐχρίσθησαν τῇ σφραγίδι τῆς δωρεᾶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ συναπαρτίζουσι τὸ Βασίλειον ἱεράτευμα· ἐν τῇ ὅλῃ Ἐκκλησίᾳ δὲ ἡ χάρις. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ τελῇ μυστήρια καὶ τὴν Λειτουργίαν εἰς μόνους ἱερεὺς ἀνευ ἄλλων παρισταμένων καὶ συναπαρτιζόντων τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦτο καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ λαὸς συντόμως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν τὰς μυστικὰς δεήσεις τοῦ ἀμέσου λειτουργοῦ τοῦ Θεοῦ· συγχειροτονεῖ, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ «Κύριε ἐλέησον» καὶ διὰ τοῦ «Ἀξίως», καὶ παρέχει τὴν ἐξωθεν μαρτυρίαν· βουλεύεται μετὰ τοῦ κλήρου περὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐπιτελεῖ τὸ Βάπτισμα. Ἀλλ' οὐχ ἥττον οὔτε ψῆφον ἔχουσιν οἱ λαϊκοὶ οὔτε ἄμεσοι λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι, οὔτε αὐτοῖς δέδοται τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῆς ἱερωσύνης, ὅπερ καὶ ἱερωσύνη κατ' ἐξοχὴν

καὶ εἶναι καὶ λέγεται, δίδοται ὑπὸ τοῦ δίδοντος τὴν χάριν Θεοῦ διὰ χειροτονίας ὑπὸ τῶν διαδόχων τῶν Ἀποστόλων, παρ' ὧν διεδέξαντο οἱ ποιμένες ἀμέσως τὸ ὑψηλὸν τοῦτο ἄξιωμα. Ὁφείλουσιν ἄρα ὑπακοὴν καὶ σέβας οἱ λαϊκοὶ εἰς τοὺς ἀμέσους λειτουργοὺς τοῦ Θεοῦ, ὡς ὑποδεέστεροι αὐτῶν ἐν τῇ ἱερωσύνῃ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ· καὶ νὰ μὴ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰ δικαιοῦματα τοῦ Θεοῦ.

Ἵνα δὲ κατορθωθῇ ὁ καθολικὸς σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας, τῆς τε κατὰ τόπον καὶ τῆς ὅλης· ἵνα δυνηθῶσιν οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας νὰ μὴ περισπῶνται εἰς τὰς βιωτικὰς μερίμνας, ἀλλ' ἀφιερώσιν ὅλους ἑαυτοὺς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ὀφείλουσιν νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο οἱ λαϊκοὶ καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ πάσῃ δυνάμει καὶ μετὰ πάσης προθυμίας. Πᾶν ὅ,τι χορηγοῦσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, χορηγοῦσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ἴδιον ἅμα ὄφελος. Ἄς φροντίζωσι μόνον νὰ διδῶσι καλὴν μαρτυρίαν, ὅταν προχειρίζονται οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας· ἄς φροντίζωσι νὰ προπαρασκευάζωνται ἄξιοι λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ.

Ἵνα δὲ δυνηθῶσιν οἱ λαϊκοὶ νὰ ἀποτελῶσιν ἔθνος ἅγιον καὶ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ὥρισεν ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐλάχιστον χρόνον τῆς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν κληρικῶν λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ὁρίσκει δὴλ. ἵνα πάντες οἱ λαϊκοὶ, πλὴν τῶν δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπολειπομένων, προσέρχωνται εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ λοιπὰς ἐορτὰς, καὶ νὰ ἐξομολογῶνται καὶ κοινωνῶσι τῶν ἀχράντων Μυστηρίων τετράκις τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν, ἢ τοῦλάχιστον ἅπαζ κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστήν, καὶ μάλιστα τὴν μεγάλην Πέμπτην. Πᾶς δὲ Χριστιανὸς πρέπει νὰ θεωρῇ μεγίστην εὐεργεσίαν τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ ἀξιωθῇ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ μάλιστα νὰ κοινωνῇ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ Σώματος τοῦ Κυρίου, τοῦ ἄρτου τούτου τῆς ζωῆς καὶ παντός ἀγαθοῦ. Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ ἐξομολογήσεως καὶ προσηκούσης προπαρασκευῆς πρέπει νὰ προσέρχεται εἰς τὴν Τράπεζαν τοῦ Κυρίου, καὶ νὰ θεωρῇ μέγιστον κακὸν καὶ μεγίστην ποινὴν τὴν στέρησιν τῆς οὐρανίου ταύτης τροφῆς διὰ βαρὲα ἁμαρτήματα.

Ἦρσε πρὸς τούτοις ἡ Ἐκκλησία καὶ νηστείας κατὰ πᾶσαν Τετράδα καὶ Παρασκευὴν καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ (τὴν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, τὴν τῶν ἀγίων Ἀποστόλων, τὴν πρὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν πρὸ τῶν Χριστουγέννων), ἵνα δυνηθῶσι πάντες οἱ πιστοὶ νὰ ἀσκήσωσι ἐγκράτειαν παθῶν, νὰ ἀγιάσωσι τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ προπαρασκευασθῶσι εἰς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μιμηθῶσιν αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ τοὺς ἀγίους αὐτοῦ, οἵτινες διὰ νηστείας καὶ προσευχῆς, τῶν πνευματικῶν τούτων ὄπλων, συνέτριψαν πᾶσαν ἐναντίαν δύναμιν τοῦ πονηροῦ. Αὐστηρησάτη ἦν ἀνάγκη ἡ νηστεία (διὰ παντελοῦς ἀποχῆς βρωμάτων ἢ ξηροφαγίας μόλις μετὰ τὴν δύσιν τοῦ Ἡλίου) κατὰ τὴν μεγάλην Παρασκευὴν καὶ τὸ μέγα Σάββατον. Αὐστηρὰ ἦν ἡ νηστεία καὶ κατὰ τὰς Τετράδας καὶ Παρασκευὰς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (διὰ ξηροφαγίας μόλις μετὰ τὸ δειλινόν) καὶ τὰς Παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων καὶ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Ἦπτον αὐστηρεῖ ἦσαν διὰ τοὺς λαϊκοὺς μάλιστα αἱ λοιπαὶ ἡμέραι τῶν νηστειῶν. Πάσης δὲ νηστείας ἐξαιροῦνται οἱ ἀσθενεῖς καὶ τῶν πλειστων οἱ ὁδοιπόροι. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς λαϊκοὺς καθόλου καὶ μάλιστα τοὺς ἐργατικούς πολλὴν συγκατάθεσιν ἀπέδειξεν ἀνάγκη ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' οὐδέποτε αἱ ἡμέραι τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου, αἱ ἡμέραι τῶν αὐστηρητάτων νηστειῶν ἐπιδέχονται συγκατάθεσιν, εἰμὴ μόνον διὰ τοὺς ἀσθενεῖς. Καὶ ἡ συγκατάθεσις δὲν πρέπει νὰ ᾖ ὁλοσχερῆς κατὰλυσις τῆς νηστείας, ὥς οὔτε ἡ νηστεία ἐν γένει εἶναι τρυφή διὰ μεταλλαγῆς βρωμάτων. Ὁ κοιλιόδουλος πρὸς οὐδὲν μέγα ἀγαθὸν ἐπιτήδειος, μᾶλλον δὲ οὐδὲν αὐτοῦ ὄφελος.

Κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν, τὸν κατ' ἐξοχὴν χρόνον τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν, εἶναι ἀπηγορευμέναι αἱ θορυβώδεις πανηγύρεις καὶ τέρψεις. Διὰ τοῦτο ἀπηγορεύθη καὶ ἡ τελετὴ τοῦ Γάμου κατὰ τὸν χρόνον τούτον.

3) *Μοιχαῖ.* Καὶ πρὸ Χριστοῦ ἤδη ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ πολλοὶ φεύγοντες τὰ τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐγκόσμια ἀπεχώρουν μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἀφιερώσωσιν ὅλους ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ. Πολλοὶ δὲ καὶ συμβιούντες μετὰ τῶν ἀνθρώ-

πων ἤσκουν ἐγκράτειαν καὶ ἀπειχον τοῦ γάμου, ἵνα δυνηθῶσι νὰ στρατεύωνται ὑπὲρ τοῦ Κυρίου καὶ εὐαγγελίζωνται αὐτόν, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν Ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοὺς διωγμοὺς δὲ ἀνεχώρουν πολλοὶ εἰς τὴν ἔρημον καὶ περὶ τοὺς μεγάλους Ἀναχωρητὰς σνηθροίσθησαν ἤδη πλεῖστοι ὅσοι ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν, ὥστε νὰ ἀποτελέσωσι πολυαριθμούς κοινότητας. Πρῶτον θεμελιωτὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου ὀνομάζει ἡ παράδοσις Παῦλον τὸν Θηβαῖον (ἐκ Θηβαίδος τῆς Αἰγύπτου) κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου διωγμὸν ἀρξάμενον τοῦ ἀσκητικοῦ βίου. Ἰδίως δὲ θεμελιωτὴς ἐν Αἰγύπτῳ μὲν εἶναι ὁ μέγας Ἀντώνιος, ἐν Παλαιστίνῃ δὲ Ἰλαρίον ὁ μέγας. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἀνατολῆς ἐξήπλωσαν οἱ μαθηταὶ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὰ Κοινόβια, καὶ ἐπὶ τὸ τελειότερον ἐρρύθμισεν ὁ μέγας Βασίλειος. Εἰς δὲ τὴν Δύσιν κατέστησε γνωστὸν τὸν μοναχικὸν βίον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἐξόριστος ὢν ἐκεῖ καὶ συγγράψας τὸν βίον τοῦ Μ. Ἀντωνίου. Ἐρρύθμισαν δὲ ἐκεῖ Ἰωάννης ὁ Κασσιανὸς καὶ μάλιστα ὁ Βενέδικτος (γεννηθεὶς ἐν ἔτει 480).

Ὅτε ἐκόπασαν οἱ διωγμοὶ καὶ ἐπληθύνθησαν οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, ἐπληθύνθησαν τότε καὶ οἱ μοναχοί· διότι μετὰ τῆς πληθύος τῶν Χριστιανῶν, ὧν πολλοὶ ἦσαν κατ' ὄνομα μόνον, ἐπληθύνθησαν καὶ τὰ σκάνδαλα καὶ ἐχαλαρώθησαν τὰ αὐστηρὰ ἦθη· διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐπιζητοῦντες τελειότητα βίου ἔφρουγον τὸν κόσμον καὶ κατέφρουγον εἰς τὰ Κοινόβια, καὶ κατετάσσοντο εἰς τοὺς μοναχοὺς, οἵτινες ἀφιερωμένοι πάντες τότε εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ διάγοντες καὶ ἐν τελείᾳ ὑπακοῇ καὶ παρθενίᾳ ἔλαμπον ἐπὶ ἀγιότητι. Ἐργαζόμενοι δὲ ὡς ὁ Ἀπόστολος ταῖς ἰδίαις χερσὶν οὐ μόνον ἐπῆρκουν εἰς τὴν λιτὴν αὐτῶν τροφὴν, ἀλλὰ καὶ ἄλλαις ἐπῆρκουν τὰ πρὸς ζωάρκειαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐστήριζον τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐξερχόμενοι ἐπὶ τινα χρόνον τῶν Μονῶν καὶ κηρύττοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Οὐ μόνον δὲ οἱ τελειότητα βίου ἐπιζητοῦντες, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν, ἵνα κρατύνωσιν ἑαυτοὺς ἐν τῇ ἀρετῇ, διεδίδουν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐν ταῖς Μοναστηρίοις.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον, διὰ τί ἤκμασε τοσοῦτον ὁ μοναχικὸς βίος

καὶ τοσοῦτον ἀγαστὸς ἦν. Μάλιστα δὲ μετὰ ταῦτα τὰ μάλιστα εὐηργέτησαν οἱ μοναχοὶ τῆς Ἀνατολῆς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν καὶ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον καὶ οἱ ἐν τῇ Δύσει τὴν ἐκεῖ Ἐκκλησίαν. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τὰ Μοναστήρια ἦσαν τὰ Ταμεῖα πάσης ἀγαθοεργίας, καὶ τὰ Σχολεῖα πάσης ἀρετῆς καὶ παιδείας. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθον οἱ μεγάλοι ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀφιέρωσε πλεῖστα ὅσα πρὸς συντήρησιν καὶ αὐξήσιν τῶν Μοναστηρίων.

Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντες χωροῦσι τὴν αὐστηρότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὥρισεν ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν, ἵνα μόνοι γίνωνται δεκτοὶ οἱ ὥριμοι τὴν ἡλικίαν καὶ μετὰ πολυχρόνιον δοκιμασίαν. Ὁ κανὼν δ' οὗτος εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τοὺς ἀποχωροῦντας τοῦ κόσμου καὶ ἀφιερουμένους ὅλως τῇ λατρείᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, καὶ εὐχομένους αὐτῷ τελεῖαν ὑπακοήν, καὶ βίον ἐν ἀγνείᾳ καὶ μετανοίᾳ καὶ νηστείᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἀγαθοεργίᾳ.

β) Περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης τῆς ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν περιορίζεται, ὡς εἴρηται ἤδη, ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ συνδέεται μετὰ τῆς ἐν Οὐρανοῖς δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης. Μέλη δὲ τῆς ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ ἐν πίστει καὶ μετανοίᾳ κεκοιμημένοι πατέρες καὶ ἀδελφοὶ ἡμῶν καὶ οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Πρὸς πάντας τούτους ὑφίσταται ἀνέκαθεν ὁ σύνδεσμος τῆς ἀγάπης ἐν τῇ ἐπὶ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίᾳ, ἐκδηλούμενος διὰ δεήσεως μὲν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, ἐπικλήσεως δὲ τῶν ἁγίων. Οἱ δὲ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ, οἱ ἀπ' αἰώνων αὐτῷ εὐαρεστήσαντες καὶ ἔχοντες πλείονα παρρησίαν ἐνώπιον Θεοῦ, προσεύχουσιν ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ ἡ δέησις αὐτῶν ὑπὲρ ἡμῶν δὲν ἀποβαίνει ἄκαρπος, ὅταν ἡμεῖς ὦμεν ἄξιοι τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ.

1) *Κεκοιμημένοι ἐν Κυρίῳ.* Ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία ἀπεδείκνυε τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς κεκοιμημένους ἐν Κυρίῳ, ἥτοι ἐν πίστει καὶ μετανοίᾳ, ἐφοδιάζουσα αὐτοὺς μὲ τὰ ἐφόδια ζωῆς αἰωνίου, μὲ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, καὶ πολλάκις ἀναφέρουσα ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ἀναίμακτον θυσίαν, δι' ἧς πνευματικῶς γινόμεθα ἐν σῶμα διὰ τοῦ Κυρίου μεθ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ κρα-

τύνεται και τελεσιουργός γίνεται ή δέησις ήμῶν ὑπὲρ τῶν κοιμημένων. Τὰ μνημόσυνα δὲ καὶ νῦν ἔτι παρ' ἡμῖν οὐδὲν ἕτερον εἶναι, ἢ λειτουργίαι, ἥτοι προσφοραὶ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας μετὰ δέησεων ὑπὲρ τῶν κοιμημένων.

Ἵνα δὲ ὧσιν εὐπρόσδεκτοι θυσίαι αἱ δεήσεις ἡμῶν, πρέπει νὰ ἀποφρέωσιν ἐκ τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης· πρέπει νὰ ἀναλογιζώμεθα μετὰ συντριβῆς καρδίας ὅτι ἡμεῖς ἀναπληροῦμεν τὴν πίστιν αὐτῶν, προσφέροντες τὴν ἀναιμάκτον θυσίαν· ἀναπληροῦμεν τὴν ἀγάπην αὐτῶν πρὸς τὸν πλησίον, ὅταν ἐλεῶμεν πτωχοὺς καὶ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς ἀγάπης προσκαλῶμεν πάντας (τοῦτο σημαίνουν οἱ ἄρτοι τῶν μνημοσύνων καὶ κηδεῶν). Μάτην δὲ τὰ πάντα γίνονται, ὅταν πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις γίνωνται καὶ ὡς ξηροὶ τύποι. Μάτην ἐκπληροῦμεν τὸ ἱερώτατον χρέος πρὸς τοὺς κοιμημένους πατέρας καὶ ἀδελφοὺς ἡμῶν, ὅταν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἢ ἔρημος ζώσης καὶ ἐνεργοῦ πίστεως, ὅταν χορῶμεν ἡμεῖς αὐτοὶ, ἵνα δέωνται ἄλλοι περὶ συγχωρήσεως ἡμῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῆς πλάνης.

2) "Ἄγιοι τοῦ Θεοῦ. Ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰς ἐπετείους ἡμέρας τῆς ἀθλήσεως τῶν Μαρτύρων, ἃς γενεθλίους ἡμέρας αὐτῶν ἐθεώρει, ἐτέλει σὺνάξιν καὶ λειτουργίαν εἰς τιμὴν καὶ μνήμην αὐτῶν καὶ ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς, ἵνα ὡς ἔχοντες παρρησίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πρεσβεύωσιν ὑπὲρ τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας. Ἐτελοῦντο δὲ ἰδίως αἱ συνάξεις τῶν πιστῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μαρτύρων, ὡς ἐπὶ τῶν ὁστέων αὐτῶν ἰδρύεται ἅκρι τοῦδε τὸ ἐπὶ γῆς θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ, ἡ ἁγία Τράπεζα. Εἰς τὸν χορὸν τῶν Μαρτύρων περιελήφθησαν μετὰ ταῦτα καὶ πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστήσαντες τῷ Θεῷ καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς γενεθλίους ἡμέρας τῆς τελειώσεως τῶν ἁγίων ἐώρταζεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς ἵνα πρεσβεύωσιν ὑπὲρ ἡμῶν. Ὅτε δὲ ἐκόπασαν οἱ διωγμοί, καὶ ναοὺς ἤγειρεν εἰς τιμὴν καὶ μνήμην, καὶ τοὺς ναοὺς καθωράϊτε διὰ τῶν εἰκόνων πάντων τῶν ἁγίων, ἵνα ὁρατῶς παραστῇ ἡ ἐν Οὐρανοῖς θριαμβεύουσα Ἐκκλησία, καὶ θάρρους πληροὶ τὴν ἐπὶ γῆς στρατευομένην καὶ οἰκοδομῇ ἐμφανέστερον διὰ τοῦ παραδείγματος. Καὶ

ἐν τῇ ἀναιμάκτῳ δὲ θυσίᾳ προσφέρονται ἀνέκαθεν μερίδες ὑπὲρ πάντων τῶν ἁγίων, ὡς καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν εὐσεβῶς κεκοιμημένων, καὶ οὕτω ἀριδηλότατα καταδείκνυται ὁ στενὸς σύνδεσμος τῆς ὅλης Ἐκκλησίας.

Καὶ ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον ἐορτάζομεν τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ, ἐπιτελοῦντες συνάξεις καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν πρεσβείαν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πάντοτε προσφέρομεν τὴν δέησιν ἡμῶν καὶ λατρείαν εἰς τὸν Θεὸν ἐνώπιον τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων, καὶ ἀσπαζόμεθα τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τῷ ὀνόματι αὐτῶν κοσμούμεθα, ἵνα καὶ προστατάς ἔχωμεν αὐτοὺς καὶ βοηθήσωσιν ἡμῖν πρὸς μίμησιν τῶν ἀρετῶν αὐτῶν κατὰ τὸ δυνατόν.

Τῆς προστασίας δὲ καὶ πρεσβείας παρὰ τῷ Θεῷ τῶν Ἀγίων, καὶ μάλιστα τῆς Ὑπερμάχου στρατηγοῦ, τῆς Παναγίας Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπειράκις πείραν ἐλάβομεν. Πλήρης εἶναι ἡ ἱστορία ἡμῶν τῆς παρὰ Θεοῦ ἀντιλήψεως καὶ τῶν θαυμασίων αὐτοῦ διὰ τὴν πρεσβείαν τῶν Ἀγίων αὐτοῦ, ὅσας καὶ ἡμεῖς ἐφάνημεν ἄξιοι, καὶ ἐτηροῦμεν τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς πίστεως, καὶ ἐπροκόπομεν ἐν τῇ ἀγάπῃ. Τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν; ἂν τοῦτο λέγει πᾶς χριστιανὸς, ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ τοῦτο· Ὡς θαυμαστός ὁ Θεὸς ἐν ταῖς Ἀγίαις αὐτοῦ!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

§ 26. *Συνάγεια καὶ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου.*

Διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης μαρθάνομεν πῶς κατορθοῦνται πολλὰ καὶ μεγάλα καθήκοντα, πολλὰ καὶ μεγάλα ἀρεταί, ἐπομένως μαρθάνομεν πῶς πρέπει νὰ περιστείλωμεν τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν καὶ νὰ γείνωμεν ἀγαθοὶ καὶ τέλειοι, καὶ ἐπομένως νὰ ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθῶς. Ἀναμνηστέον δ' ὅτι ἀγαπῶντες τοὺς ἄλλους ἐξ ἀνάγκης ἀνταγαπώμεθα,

καὶ ἐπομένως πλεον ἡμεῖς ὠφελούμεθα, ἢ ὠφελοῦμεν· διότι ἕκαστος εἶναι εἰς πρὸς ἀπείρους μυριάδας, καὶ ἐνθ' εἰσφέρει ἐν, ἀπολαμβάνει μυριοπλασίονα. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ κατορθώσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν ἐκεῖθεν καὶ τῆς τοιαύτης ἠθικῆς τελειότητος, ἂν μὴ ἀγαπήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ἐπιμελούμενοι τῆς ἠθικῆς ἡμῶν μορφώσεως καὶ μορφοῦντες κατὰ Χριστὸν τὸ τε σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν. Διὰ τῆς ἠθικῆς βελτιώσεως τοῦ ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου τοῦ κατὰ Θεὸν κτισθέντος κατορθοῦμεν καὶ τᾶλλα καθήκοντα καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς, ὁρθῶς πολιτευόμενοι πρὸς τε Θεὸν καὶ ἀνθρώπους. Ὡστε διὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθοῦς ἀγάπης κατορθοῦται καὶ ὁ ἠθικὸς βίος καθόλου, καὶ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἀσκητικὸν μέρος τῆς Ἠθικῆς ἢ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου πραγματεία.

Ἀληθές μὲν ὅτι εἶδομεν ἤδη τὰ δέοντα περὶ τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου· εἶδομεν καὶ πῶς κατορθοῦται οὗτος λεπτομερέστερον ἐν τῷ περὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον, καὶ οὕτω βελτιούμεθα ἠθικῶς καὶ ἡμεῖς αὐτοί, καὶ κτῆμα ἡμέτερον γίνεται τὸ ἀγαθόν, καὶ περιοριζομένης οὕτω τῆς φιλαυτίας, ἀγαπῶμεν ἀληθέστερον καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς, Ἀλλ' οὐχ ἥττον ὑπολείπονται πολλὰ καθήκοντα καὶ πολλαὶ ἀρεταὶ περιλαμβανόμεναι εἰς τὴν αὐτοτιμὴν καὶ αὐτοαγάπην, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν κατορθοῦνται καὶ τᾶλλα. Διότι ὅστις δὲν σέβεται καὶ ἀγαπᾷ ἑαυτὸν, ἢ δὲν ἔμαθε νὰ σέβηται καὶ ἀγαπᾷ ὁρθῶς ἑαυτὸν, δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ καὶ τιμᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ μέτρον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ὥρισεν ὁ Θεὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνιστάμεθα, ἄρα καὶ περὶ τὴν ἐπιμέλειαν ἀμφοτέρων τούτων περιτρέφεται ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον ὅτι ἴδιον ἔργον τοῦ ἀσκητικοῦ τούτου κεφαλαίου εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου κατὰ τε ψυχὴν καὶ σῶμα. Προηγείται δὲ τούτων ὁ περὶ αὐτοτιμῆς καὶ αὐτοαγάπης καθολικώτερος λόγος, ἵνα τις καθολικωτέραν ἔννοιαν ἔχῃ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

§ 27. *Περὶ αὐτοτιμῆς καὶ περὶ αὐτοαγάπης καθόλου.*

"ἵνα δυνήθῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ κατορθώσῃ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἐννοήσῃ καὶ συναισθανθῇ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν, τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ εὐγένειαν. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν εἶναι εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν δὲ τούτου ὑψηλότερον, οὐδεμία εὐγένεια ἄλλη ἔσθ' ἢ πρὸς ταύτην· διότι δυνάμει τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ ἐξομοιοῦται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δύναται νὰ κληθῇ υἱὸς Θεοῦ! Δυνάμει τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ ὀργᾷ ὁ ἄνθρωπος πρὸς πᾶν ὑψηλὸν καὶ γενναῖον· δύναται διὰ μὲν τοῦ νοεροῦ αὐτοῦ ὀφθαλμοῦ νὰ ἀνεύρῃ τὴν συνάφειαν τῶν ὄντων, διὰ δὲ τῆς καρδίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῶν ὄντων, ἐφαρμοζών ὅ,τι εὔρεν. Οὕτω δὲ πληρούμενος πάσης θεογνωσίας καὶ θεοσεβείας καθίσταται κρίκος ἐνωτικὸς τοῦ ὁρατοῦ καὶ ἀοράτου κόσμου καὶ γλῶσσα τῆς ἀλόγου φύσεως· καθίσταται ἱερεὺς τοῦ Ὑψίστου, προσάγων θυσίαν αἰνέσεως ἐξ ὀνόματος τῶν ἀλόγων ὄντων· καθίσταται ἐπίτροπος Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἄρχων ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἄμεσον ἐπιμέλειαν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἐπιτετραμμένος, ἵνα κατορθωθῇ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς Δημιουργίας. "Αν ἄρα ταῦτα ἐννοήσῃ καὶ συναισθανθῇ ὁ ἄνθρωπος, πληροῦται τηλικαύτης φιλοτιμίας, ὥστε ὀργᾷ οἰκοθεν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ζηλοῖ εἰλικρινῶς τὰ πνευματικὰ καὶ ἀποτροπιάζεται τὸ κακὸν, κ' ἂν πολλάκις θωπεύῃ τὴν φιλαυτίαν του· τότε ἡ τιμὴ αὕτη τῆς ἐν ἡμῖν εἰκόνης τοῦ Θεοῦ γίνεται τιμὴ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· διότι ὁ τοιοῦτος οὐδέποτε ἐκκλίνει εἰς φιλαυτίαν, ἥτοι οἷησιν, ὑπερηφανίαν, ἀλαζονείαν, πλεονεξίαν καὶ ἡδυνάθειαν, ἵνα προσκρούσῃ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· οὐδέποτε ἀτιμάζει αὐτήν, παραδιδόμενος εἰς τὰς ἀλόγους ὀρέξεις τῶν παθῶν καὶ εἰς παντὸς εἵδους ἀκολασίαν.

Καὶ ὅμως κατὰ τὴν αὐτὴν Γραφὴν ὁ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὣν οὐ συνῆκεν, ἀλλὰ παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῇ εἰσηγήσει μισοκάλου πνεύματος ἐπληρώθη φιλαυτίας ἄκρας, καὶ ἠθέλησε τάχιστα νὰ γείνη

ἀνεξάρτητος καὶ, τὸ χεῖριστον, νὰ γείνη ἴσος τῷ Θεῷ· διὸ καὶ ἀπεβλήθη τῆς ἀμέσου μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας καὶ ἀφένθη εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, καὶ εἰς τὰ δεινὰ τῆς ἀγνοίας. Ἐκτοτε ἐξαχρειωθείς, ἐγένετο δούλος τῶν παθῶν, καὶ εἰς τοῦτο κατεστράφη ἡ φιλαυτία, καὶ κατέστη δυσχερεστάτη ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ ἀληθὴς αὐτοαγάπη. Ἐν τούτοις ὁ Θεὸς ἐν τῇ πανσόφῳ αὐτοῦ ἀγαθότητι εὗρε τρόπον, ἵνα ἀναστήσῃ τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον, ἀποστείλας τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ Υἱόν, ὅστις ἐφώτισε τὸν κόσμον τῷ φωτὶ τῆς ἀληθείας καὶ ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρτας τῷ τιμίῳ αὐτοῦ αἵματι· οὐ μόνον δὲ ἐγένετο τύπος καὶ ὑπογραμμὸς πάσης ἀρετῆς καὶ ἀνέμνησε πάλιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸν ὑψηλὸν τῶν προορισμῶν, ἐνώσας πάλιν ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ κατέπεμψε τὸ Πανάγιον Πνεῦμα εἰς τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, ἵνα ἁγιάσῃ καὶ ἀναγεννήσῃ αὐτοὺς καὶ οὕτως ἐνώσῃ πάλιν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ δὴλον ὅτι, ἵνα ἐπανέλθωμεν πάλιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ κατορθώσωμεν τὴν ὑψηλὴν ἡμῶν κλήσιν καὶ ἠθικὴν τελειότητα, πρέπει νὰ ἀγωνισθῶμεν κατὰ πρῶτον τὸν καλὸν ἀγῶνα· πρέπει νὰ ἄρῳμεν τὸν σταυρὸν τῆς αὐταπαρνήσεως, νὰ καθαιρέσωμεν δηλ. τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν διὰ μετανοίας, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς, πραότητος καὶ ἐγκρατείας. Ὅταν δ' οὕτω καθάρωμεν τὴν καρδίαν ἡμῶν, τότε θέλομεν ἰδεῖ τὸν Θεόν, θέλομεν πληρωθῇ τῆς ἀγάπης παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ εἰκόνες ἐμψυχοὶ τῆς ἀρετῆς ἐσόμεθα καὶ τῶν ἀκράτων αὐτῆς ἀγαθῶν μέτοχοι. Ἀλλ' οὔτε ὁ ἁγιασμὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, οὔτε ἡ τελεία ἀγάπη κατορθοῦνται εὐκόλως· οὐδαμῶς δὲ ὑπὸ μόνων ἡμῶν, ἀλλὰ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, ἣν μεταδίδωσι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διὰ τῶν Μυστηρίων εἰς τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας.

Κατὰ πρῶτον λοιπὸν, ἀφοῦ συναισθανθῶμεν τὴν ὑψηλὴν ἡμῶν κλήσιν, πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν τὴν διόρθωσιν ἡμῶν συνεργῶντες τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, ἢ μᾶλλον ἀποδεχόμενοι τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς καὶ ὑπεύκοντες. Ἡ δὲ χάρις ἢ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα προάξει ἡμᾶς εἰς πᾶν ἀγαθὸν καὶ τελείους ἠθικῶς ἀναδεδέξει ἄχρι τέλους. Ἡ δὲ προκοπὴ ἀπὸ γνώσεως εἰς γνῶσιν καὶ μάλιστα τὸ

ἰδεῖν τὸν Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, τοῦτο ἐνταῦθα ἀνέφικτον καὶ μόνῃς τῆς μελλούσης ζωῆς βραβεῖον Θεοῦ, ὅτε καὶ τελεία ἡ μακαριότης ἔσται. Ἀρκεῖ ὅτι ἐνταῦθα ἱκανὰ ἡμῖν πρὸς εὐσέβειαν ἀπεκαλύφθησαν· ἀρκεῖ ἐνταῦθα νὰ μάθωμεν, ἢ μᾶλλον νὰ εἰκάσωμεν τὰ ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν καὶ τὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν καὶ διὰ μόνων τούτων ἱκανῆς σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ πληρούμεθα, ἵνα καὶ ζήλου ἐνθέου πληρωθῶμεν.

§ 28. Περὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν ἀγάπης.

Τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς, δι' οὗ κατορθοῖ αὕτη τὸν ὑπὸ Θεοῦ τεθέντα αὐτῇ σκοπὸν· διὸ καὶ εἰς τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον πρὸ παντὸς ἄλλου ὁρατοῦ κτίσματος καταφαίνεται ἡ πανσοφία τοῦ Θεοῦ. Τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι κατ' ἐξοχὴν Θεοῦ οἰκοδομὴ καὶ Θεοῦ γεώργιον, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος (Α'. Κορινθ. 3, 9). Καὶ ὄντως σαφωτάτη εἶναι ἡ κατασκευὴ ἡμῶν, ὡς διδάσκουσιν ἡ Ἀνατομία καὶ Φυσιολογία· τὰ πάντα ἐξαγγέλλουσι τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ διδάσκουσι τὸν ἄνθρωπον τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ εὐγένειαν, μάλιστα δὲ ἡ κατασκευὴ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὠτων, ἡ ὀρθὴ στάσις καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς χειρὸς. Ἄνευ τῆς τοιαύτης κατασκευῆς τῆς χειρὸς, ὥστε νὰ σχηματίζῃ κύκλον καὶ ὅλη καὶ διὰ τῶν δακτύλων, οὔτε γραφὴ, οὔτε παντὸς εἶδους ὄργανα ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσιν, ἐπομένως οὔτε τέχνη, οὔτε ἐπιστῆμαι καὶ πᾶσα πρόοδος.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί ὁ Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ παραινεῖ νὰ δοξάζωμεν καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν, καὶ νὰ μὴ φθείρωμεν αὐτό· «Οὐκ οἶδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἐαυτῶν; Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἃτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ» (Α'. Κορινθ. 6, 19—20). Καὶ ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ λέγει· «Οὐκ οἶδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρῃ, φθереῖ τοῦτον ὁ Θεός» (3, 16—17).

Ὁφείλομεν ἄρα νὰ ἐπιμεληθῶμεν τοῦ σώματος ἡμῶν, διατηροῦν-
τες τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ μὴ αὐτοκτονοῦντες.

1) Ζωή. Διὰ τῆς ὑγείας καὶ εὐρωστίας τοῦ σώματος διατη-
ρεῖται καὶ ἡ ζωή. Καὶ νοῦς δὲ ὑγιὲς ἐν ὑγιεῖ σώματι. Ἡ ὑγεία
δὲ διατηρεῖται διὰ λιτῆς καὶ καθαρᾶς διαίτης, δι' ἐργασίας καὶ
ἀναπαύσεως καὶ καθόλου δι' ἐγκρατείας. Ἡ ἐγκράτεια εἶναι μέ-
σος τις ὅρος μεταξὺ ἡδυπαθείας καὶ τῆς ἀνθρωποκτόνου σκλη-
ραγωγίας. Συνήθως δὲ ἀποκαλεῖται ἐγκράτεια ἡ χαλιναγώγησις
τῶν ἀλόγων παθῶν. Ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦτο, καὶ πᾶν μέτρον ἅμα
ἐν τῇ διαίτῃ, καὶ πᾶσα καθάρσις τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν πνευ-
ματικῶν παθῶν, οἰήσεως, φθόνου καὶ πλεονεξίας. Ἐνταῦθα δὲ
μόνον περὶ τῆς σωματικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἐγκρατείας ὁ λόγος. Ἐν
ταύτῃ δὲ ὄντως ὑγεία ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἡ πρώτη βᾶσις παν-
τὸς ἀγαθοῦ.

Καὶ δὴ διὰ τῆς ἐγκρατείας ἐν τῇ διαίτῃ, ἦτοι διὰ τῆς λιτό-
τητος περὶ τὴν τροφήν, τῆς καθαρότητος περὶ τε τὸ σῶμα καὶ
τὴν ἐνδυμασίαν καὶ κατοικίαν, καὶ διὰ παντὸς ὅ,τι διδάσκει ἡ
Ἑγίεινῃ καθόλου, οὐ μόνον ἀπαλλαττόμεθα πολλῶν νόσων καὶ
ἀπολαύομεν τοῦ βαρυτίμου ἀγαθοῦ τῆς ὑγείας, ἀλλὰ καὶ πολλὰ
ἄλλα δεινὰ φεύγομεν, εἰς ἃ ἄγουσιν ἡ κοιλιοδουλεία καὶ ἡ πολυ-
τέλεια. Διὰ τούτων γινόμεθα πλεονέκται, ἄσποργοι, προδόται τῆς
Πατρίδος, καὶ οὐδὲν ἱερὸν καὶ ὅσιον ἔχομεν, καὶ πρὸς οὐδὲν μέγα
καὶ ὑψηλὸν ἐπιτηδεῖσι οἱ ἐκδεδηγημένοι καὶ ἐσκιατραφημένοι· μάλ-
λον δὲ ἐκλύονται καὶ ἀποκτηνοῦνται καὶ σήπονται καὶ φθείρονται.
Τὰ αὐτὰ καὶ χεῖρω πάσχουσιν οἱ ἀκόλαστοι τὸν βίον καὶ δοῦ-
λοι τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκός. Οἱ τοιοῦτοι ἐκνευρίζονται ὅλως
καὶ ἀποβλακίζονται, καὶ ἐνταῦθα καταφαίνονται τὰ ὀψώνια τῆς
ἀμαρτίας· γηράσκουσι πρὸ τοῦ χρόνου, ἀλλοιοῦνται τὴν μορφήν
καὶ οὐδὲν ἢ ἀνθρωπότης ἀναμένει παρ' αὐτῶν.

Διὰ τῆς ἐργασίας οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος πορίζεται τὰ πρὸς τὸν
βίον καὶ προκόπτει εἰς τὸ ἀγαθόν, οὐ μόνον στερεοῖ καὶ ἐπιρρώων-
νύει τὴν ὑγείαν, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλάττει ἑαυτὸν πολλῶν δεινῶν. Οὐ-
δέποτε, ἢ σπανίως, ὁ φιλόπονος ἄνθρωπος ἀδικεῖ· διότι ὁ οἰκοθεν
ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναδειχθεὶς καὶ

φιλότιμος είναι καὶ φιλόνομος καὶ ἀφιλοκερδής, καὶ οὔτε κολακεία, οὔτε φθόνος, οὔτε βραδυσυργία μολύνουσι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εὐκόλως. Τοῦναντίον δὲ ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ πάσης κακίας· εἶδος δὲ ἀργίας εἶναι αἱ συχναὶ ἀναπαύσεις καὶ ψυχαγωγίαι.

Τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐγκρατείας καὶ φιλοπονίας τῶν πατέρων ἡμῶν πείραν λαμπρὰν ἔχομεν. Δι' αὐτῶν οὗτοι κατέστησαν ἀδάμαντες καὶ ἀήττητοι πρὸς πᾶσαν κακουργίαν, πύργοι ἀσάλευτοι τῆς Πατρίδος· διὸ καὶ ὁ Θεὸς εὐλόγησεν αὐτοὺς καὶ ἐδόξασε, καὶ ἐκομίσαντο τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς ἀθανασίας.

2) *Αὐτοκτορία.* Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον ἦδη ὅτι ἡ ζωὴ ἡμῶν, οὐ μόνον εἶναι πολύτιμον ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ ἱερὸν. Διὰ τοῦτο καὶ φύσει εἴμεθα τοσοῦτον φιλόζωοι, ὥστε μέγιστον κακὸν ἡγούμεθα τὸν θάνατον, καὶ μέγιστη θυσία εἶναι τὸ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀποθνήσκειν. Ἀλλὰ καὶ μόνον ὑπὲρ τῶν ἱερωτάτων τούτων τιθέναι τὴν ψυχὴν ἡμῶν ὁ Θεὸς κελεύει, ὁ δωρησάμενος τὸ ἱερὸν τοῦτο δῶρον.

Καὶ ὅμως εἶναι πολλοὶ, οἵτινες τολμῶσι νὰ ἄρῃσι χεῖρα ἀνόσιον καθ' ἐκνυτῶν καὶ νὰ καταστρέψωσι τὸν βίον, μηδ' ὧλως ἀναλογιζόμενοι ὅτι αὐτοκτονοῦντες ἐπιβάλλουσι βέβηλον χεῖρα κατὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ, καὶ διαρρήγνυουσιν πάντα σύνδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀγενεὲς καὶ ἀνάνδρον εἶναι ἡ αὐτοκτονία· διότι καταντῶσιν εἰς τὴν ἀνόσιον ταύτην πράξιν κυρίως οἱ δοῦλοι τῶν παθῶν, οἱ διὰ τῆς ἀνοίας πολλὰς ἀνάγκας καὶ ἀξιώσεις ἐξευρόντες, καὶ ἀποτυγχάνοντες καὶ στερούμενοι τῆς προσηκούσης ἀνδρίας καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀπογνώσεως καὶ ἀπονοίας, τοῦ προδρόμου τῆς αὐτοκτονίας. Καὶ ὄντως ἀπόνοια καὶ δεινὴ παραφροσύνη προηγεῖται τῆς αὐτοκτονίας, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως ἢ τοιαύτη μυσὰρὰ πράξις. Ἀλλ' οὐχ ἥττον οὐδαμῶς ἀπαλλάττει τῆς εὐθύνης ἡ ἀπόνοια· διότι ἡμεῖς γινόμεθα αἴτιοι αὐτῆς διὰ τοῦ ἀκολάστου βίου, καὶ τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόγνωσιν, δι' ἣν καταφρονούμεν καὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία διὰ τὴν ἱεροσυλίαν ταύτην καὶ τὸ κατὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀμάρτημα (ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀπόγνωσις), οὔτε εὐχεται

καὶ κηδεύει τοὺς αὐτοκτονοῦντας, ἀλλ' οὐδὲ ἔχουσιν ἰσχὺν αἱ ὑπὲρ τούτων δεήσεις, ὡς πολλοὶ ἐκ συμπαιθείας ἀναπέμπουσι τῷ Θεῷ.

Ἐν τούτοις αὐτοκτονία εἶναι καὶ τὰ ἐλαύνοντα εἰς αὐτήν· διότι τὸ πολὺ τῆς θλίψεως, τὸ γεννῶν παραφροσύνην, προσέρχεται ἐξ ἀμέτρου φιλοδοξίας, πλεονεξίας καὶ ἀκολάστου βίου. Οὐδὲν ἄρα διακρίνει τῆς αὐτοκτονίας καὶ τὸ νὰ τήκηται τις ὥσει κηρὸς ἐκ τοῦ φθόνου καὶ ἐκ τῶν ἀλόγων παθῶν· θανατοῖ τὴν ψυχὴν καὶ διὰ τῶν παθῶν, καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἀκολάστων ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκὸς ἀμβλύνων τὰ νεῦρα τῆς ψυχῆς.

Μάλιστα δὲ θανατοῖ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἡ νεότης, ἥτις διὰ τὴν ἀπειρίαν καὶ ζωρότητα τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος γίνεται θῦμα εὐκόλως τῶν πειρασμῶν καὶ σκανδάλων, καὶ ἀνάθεκτος φέρεται κατὰ τῶν κερμῶν τῆς ἀπωλείας, καὶ στερεῖται οὕτω ἡ ἀνθρωπότης τῶν χρηστῶν αὐτῆς ἐλπίδων. Ἀλλοίμονον εἰς αὐτήν, ἂν δὲν προνοήσῃ νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὰ σκάνδαλα, τὰ κακοῦθι ἀναγνώσματα, τὰ κακὰ παραδείγματα, καὶ νὰ παιδαγωγῇ τὴν νεότητά ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου.

§ 29. *Περὶ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀγάπης.*

Ἄν ἐκτρέφομεν καὶ περιθάλλομεν τὸ σῶμα ἡμῶν καὶ τῆς ἡμετέρας ζωῆς φειδόμεθα, ἂν χάριν τοῦ σώματος ἐργαζόμεθα καὶ πορίζομεθα τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ σώματος, ταῦτα πάντα ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν, διότι τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι τὸ οἰκητήριον καὶ τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἡμῶν εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἄρα ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα καὶ νὰ φροντίζομεν· διότι δι' αὐτῆς κατορθοῦμεν τὰ τε ἐπίγεια καὶ αἰώνια ἀγαθὰ. Διὰ τοῦτο καὶ χάριν τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς ἡμῶν πρέπει νὰ ἀρειδῶμεν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν· διὸ καὶ λέγει ὁ Σωτὴρ· «Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, εἰὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ. 16, 26). Πρὸς σωτηρίαν δὲ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐκέκωσεν ἑαυτὸν ὁ

Μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, μορφὴν δούλου λαβὼν καὶ ὑπῆκοος γενόμενος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου σταυρικοῦ!

Ὁρεῖλομεν ἄρα κατὰ πρῶτον λόγον διὰ πίστεως, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς, πραότητος, ἐγκαρτείας καὶ ἀγάπης νὰ ἀναστήσωμεν τὴν πεσούσαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, εἴτα δὲ διὰ τελειοτέρας μορφώσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων νὰ λαμπρύνωμεν ἐτι μᾶλλον τὴν στολὴν τῆς ψυχῆς ἡμῶν, καὶ ἄρχοντες καὶ ἐπίτροποι Θεοῦ γενώμεθα. Ἀλλ' ἡ λαμπρότης αὕτη νῦν οὔτε ἐν τῷ ἅμα κατορθοῦται, οὔτε καθ' ὁλοκληρίαν. Ὡστε φροντίζοντες καὶ περὶ ταύτης νῦν ἐν τῷ ἐπικτήτῳ τούτῳ βίῳ, ὀρεῖλομεν κατὰ πρῶτον νὰ καθάρωμεν τὴν ψυχὴν ἡμῶν, νὰ ἀγωνισθῶμεν τὸν καλὸν ἀγῶνα, νὰ ἐμμείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἥτις καὶ ἄρχεται τῆς σωτηρίας ἡμῶν, καὶ προάγει αὐτὴν καὶ τελειοῖ ἡμᾶς. Ἀς ζητήσωμεν πρῶτον τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ πάντα ἄλλα προστεθήσεται ἡμῖν, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 6, 33).

Ἡ μόρφωσις δὲ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας, ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θεραπευτικὴν ἔποψιν λέγεται μόρφωσις τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ τῆς καρδίας ἐν τῇ θεογονσίᾳ καὶ θεοσεβείᾳ, διότι πάντα, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλαχοῦ πολλάκις, εἶναι κτίσματα Θεοῦ, καὶ ἐν πᾶσιν ἄρα Θεὸν ἐπιγινώσκωμεν καὶ Θεὸν σεβόμεθα, ἐὰν κατὰ τὴν θεογονσίαν πολιτευώμεθα.

1) *Νοὸς*. Διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοὸς ἡμῶν ἀποκτῶμεν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς, ἵνα διορθῇ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων καὶ τὴν συνάφειαν αὐτῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ κατορθώσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς εὐγένειαν, τὴν ἐξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὴν εὐμερίαν τὴν ἐνταῦθα καὶ τὴν ἐν οὐρανοῖς μακαριότητα. Ἐφικνούμεθα δὲ τῆς ἀληθείας δι' ἁρμονικῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοεροῦ ὀφθαλμοῦ τῆς ψυχῆς· τὰς ποικίλας ἐντυπώσεις, ὧν ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ, τὰ ποικίλα ἰσθάλατα τῆς φαντασίας, δι' ὧν ἀναπαριστᾷ τὰ ἐγνωσμένα ἡ ψυχὴ, καὶ ποιητὴς γίνεται ἄνθρωπος, πρέπει νὰ κανονίσῃ ἡ κρίσις, ἵνα ἐναποταμιεύηται ὁ δόκιμος χρυσὸς γνώσεων ἐν τῇ μνήμῃ. Μόνοι δὲ αἱ γνώσεις αἱ διὰ τῆς φυσικῆς ὁδοῦ εἶναι ἀνεπαρκεῖς, καὶ εἶναι ἀνάγκη τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, ἵνα μὴ

προσκόπτει ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας. Ἀνάγκη ἄρα καὶ τῆς ἄλλης πηγῆς τῆς ἀληθείας, τῆς πίστεως. Διὰ ταύτης δὲ κατορθοῖ ὁ ἄνθρωπος τὰς ὑψηλὰς ἀρετὰς τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ φρονήσεως καὶ γίνεται ἀληθὴς σοφός. Σοφία δὲ καὶ θεογνωσία τότε εἶναι ταυτόν. Ἄλλως καταλαμβάνεται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῆς οἰήσεως καὶ τῶν περὶ αὐτήν, ὑπερηφανίας, ἀλαζονείας, φιλοδοξίας, κενοδοξίας καὶ δοκησιοφίας, αἵτινες ταπεινοῦσι μᾶλλον τὸν ἄνθρωπον καὶ κωλύουσι τὴν ἀληθεῖ πρόοδον, καὶ κατὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐξεργεῖ-
ρουσιν.

Ὅργανον δὲ πρὸς ὀρθὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν εἶναι ἡ παιδεία, δι' ἐπιμελείας, διὰ τῶν γραμμάτων καὶ ὁρθῆς μεθόδου καρποφοροῦσα. Τὰ γράμματα εἶναι τὸ στερεόν μνημεῖον τοῦ πνεύματος, ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, δι' οὗ κοινωνοῦμεν μετὰ πάντων τῶν αἰώνων καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Σήμερον δὲ κατωρθώθη ὄντως νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς τὸ χωνευτήριον τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας πᾶσαι αἱ γνώσεις, καὶ δύναται ἄρα ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸν ὅλον βίον τῆς ἀνθρωπότητος, νὰ συμβιώσῃ, οὕτως εἰπεῖν, μετ' αὐτῆς, καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ ἅμα διὰ τῆς συγκρίσεως τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὕτω νὰ ἐννοήσῃ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν καὶ ἀπαλλαγθῇ ἅμα τῆς βανύσου ἐργασίας, ἣτις μόνη ταπεινοῖ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ μέτοχος παιδείας τὴν ἀρχίαν θεωρεῖ ὄνειδος· διότι τὸ βάνυσον πάσης ἐργασίας ἀναπληροῦσιν αἱ μηχαναί, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὡς ἀρχων, διευθύνει μόνον αὐτάς. Ἡ ἐξακριβωσις δὲ τῶν γνώσεων καὶ ἡ εὐκόλος μετάδοσις τῶν ἀναγκαίων ἐκάστῳ γνώσεων πρὸς ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν βελτίωσιν κατορθοῦνται διὰ τῆς μεθόδου. Διὰ ταύτης ἀποσκορακίζονται καὶ τὰ ψυχροφθόρα βιβλία τῆς ψευδοπαιδείας καὶ κατορθοῦται ἡ ἀληθὴς παιδαγωγία τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ σῶφρων καὶ κοινωνική.

2) *Καρδιά.* Ὑπὸ ταύτην περιλαμβάνονται τὸ τε αἶσθημα καὶ ἡ ἐλευθέρη θέλησις. Τὸ αἶσθημα διατιθέμενον ἡδέως ἢ ἀναιρῶς ὑπὸ τοῦ νοός, ἐλαύνει τὴν θέλησιν ἡμῶν, τὴν πρακτικὴν ταύτην δύναμιν. Ἄν μὴ μορφωθῇ τὸ αἶσθημα ἡμῶν καὶ μὴ χαλινάγωγηται ὑπὸ τοῦ λόγου, γίνεται ἡ θέλησις ἡμῶν ἐρμαιον τῶν ἀλόγων

φυσικῶν ὁρμῶν, καὶ μαραίνεται ὁ πυρὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἡμῖν καὶ σβέννυται τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀληθείας. Δῆλον δὲ ὅτι ὀρθαὶ γνώσεις καὶ ὀρθὴ παιδαγωγία μορφοῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἶσθημα τῆς ἀληθείας, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἅτινα ἐνεφυτεύθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἵνα φύσει ὀργῶμεν πρὸς πᾶν ὑψηλὸν καὶ γενναῖον καὶ πρὸς τὴν κορωνίδα παντός, τὴν εὐσέβειαν· διότι δυνάμει τῆς ἐμφύτου ἡμῖν ἐννοίας τοῦ Θεοῦ πέφυκε καὶ ἡ καρδία ἡμῶν τοιαύτη. Καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἡ καρδία ἀναχαιτίζει τὴν παρεκτροπὴν τοῦ νοός, καὶ ἐμπνέει ὑψηλὰς ἐννοίας καὶ γενναῖα φρονήματα. Ὡστε ἀμοιβαία εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ νοός καὶ τῆς καρδίας. Ἀλλὰ προκειμένου νὰ μορφωθῇ ἡ καρδία, ὁδηγεῖ εἰς τοῦτο ἡ πείρα τοῦ νοός. Ἀπεδείχθη δὲ νῦν ὅτι ἡ ἐκ παίδων θεησκευτικὴ μόρφωσις παρὰ τῶν γονέων, καὶ μάλιστα τῶν μητέρων καὶ τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὰ μάλιστα συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἀναπλασθῇ ἡ καρδία ὀρθῶς καὶ κρατυθῇ ἐν αὐτῇ ἡ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος. Οὐκ ὀλίγον δὲ συντελεῖ πρὸς πλήρωσιν τῆς καρδίας γενναίων καὶ ὑψηλῶν αἰσθημάτων καὶ ἡ καλλιέργεια ἐν ἡμῖν τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ διὰ τῆς μουσικῆς καὶ καλλιτεχνίας καὶ καθαρότητος καὶ ἐξωτερικῆς εὐπρεπείας καὶ εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς. Ὡς αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ἁρμονικῶς καλλιεργούμεναι φέρουσιν ὑγιεῖς καρποὺς, οὕτω καὶ τὰ τρία εἶδη τοῦ αἰσθήματος, τὰ ἐμφαίνοντα τὴν συνάφειαν τῆς καρδίας μετὰ τοῦ πνεύματος, ἁρμονικῶς καὶ μὴ ἐκ μονομερείας καλλιεργούμενα, φέρουσιν ὠραίους καὶ γενναίους καρποὺς καὶ γεννῶσι καὶ τὴν ἀληθῆ φιλοτιμίαν.

Ἐν τούτοις, οὔτε ἡ ἐπιμέλεια πρὸς μόρφωσιν τοῦ νοός, οὔτε ἡ ἐγκράτεια τῶν παθῶν, οὔτε πᾶσα καθόλου σωφροσύνη καὶ ἀγάπη καὶ ὁρμὴ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐπιμονὴ εἰς μόνον αὐτὸ κατορθοῦνται, ἂν μὴ ἀσκηθῇ ἡ θέλησις ἡμῶν καὶ δι' ἐξέως τράπηται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ κτήσεται τὴν ἀνδρίαν ἢ ψυχὴν ἡμῶν. Ἐκεῖνο τὸ ὅποσον ἰδίως ἔπαθεν ἐκ τῆς ἁμαρτίας, εἶναι ἡ θέλησις ἡμῶν διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῆς οὐδὲν ἰσχύουσι πολλάκις αἱ ἀγαθαὶ διαθέσεις, καὶ τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον διὰ τοῦτο, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς θελήσεως ἡμῶν πᾶσα ἀσκη-

σις εἰς τὸ ἀγαθόν, πᾶσα καλὴ καὶ μετρία ἐργασία (καὶ ἡ γυμναστικὴ μετὰ τοῦ περιπάτου διὰ τοὺς πνευματικῶς ἐργαζομένους), πᾶσα ὠφέλιμος ἀνάγνωσις καὶ πᾶν εὐγενὲς αἶσθημα, ἐξεγειρόμενον διὰ τῶν καλῶν παραδειγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς θελήσεως ἡμῶν. Ἐνταῦθα δὲ ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη δυσχέρεια. Ἀλλῃ δὲ δυσχέρεια ἔτι μείζων εἶναι ὅτι μετὰ τὴν ἀπόφασιν δὲν ἔχομεν ἱκανὴν ἀνδρίαν, ἵνα ἐμμένωμεν, μάλιστα δὲ νὰ χαλιναγωγῇσωμεν τὰ ἄλογα πάθη καὶ τὴν ἄμετρον φιλαυτίαν καὶ νὰ ἀντιπαλαίσωμεν πρὸς τοὺς ποικίλους πειρασμοὺς καὶ νὰ γείνωμεν ἐγκρατεῖς ἡμῶν αὐτῶν, ὡς ἐμπρέπει εἰς λογικά καὶ ἐλεύθερα ὄντα. Πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ῥώμης ταύτης τῆς ψυχῆς μόνῃ ἰσχύει ἡ θεότευκτος πανοπλία τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἡ διὰ τῶν μυστηρίων καὶ τῆς προσευχῆς μεταδιδεμένη εἰς τοὺς πιστεύοντας εἰς Χριστόν. Ἀς πιστεύσωμεν, ἅς προσπαθήσωμεν, καὶ τότε πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι, καὶ ῥώμη ψυχῆς, καὶ ἐγκράτεια, καὶ σωφροσύνη, καὶ ἀγάπη, καὶ εὐγένεια ψυχῆς, καὶ ὁμοίως τέλος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰ ἐντεῦθεν ἀγαθὰ, ὅσα ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη.

Πωλεῖται δραχμῆς μιᾶς καὶ ἡμισείας,
πρὸς ὄφελος τοῦ ταμείου τῶν ἱερατικῶν σχολείων.